

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 74

БЕОГРАД, 2024.

Издавач

Српско географско друштво, Београд,
Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: www http://sgd.org.rs

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић,
др Снежана Вујадиновић, др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато,
др Јован Плавша, др Даница Шантић, др Јелена Луковић,
др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Драгица Гатарић

Технички уредник

Др Драгица Гатарић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91

ЗЕМЉА И ЉУДИ: популарно научни зборник / уредио
Драгица Гатарић. – 1951. св. 1 – . – Београд (Студентски
трг 3/III): Српско географско друштво, 1951 – (Београд:
Форма Б). – 20 cm

Годишње
ISSN 0513-9449 = Земља и људи
COBISS. SR-ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

Др Стеван М. Станковић: АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ – Поводом 130-те годишњице рођења	5
Др Стеван М. Станковић: САКРАЛНЕ ЗНАМЕНИТОСТИ СРБИЈЕ	21
Ангелина Мићић: МАНИФЕСТАЦИЈЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ЛОЗНИЦЕ	35
Данијела Аничих: ЗАШТИЋЕНА ДОБРА ОПШТИНЕ ПРИЈЕПОЉЕ ...	45
Ана Марија Беочанин: ПРОМЕТ ТУРИСТА У ВРЊАЧКОЈ БАЊИ	59
Марија Станковић: ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ НИШКЕ БАЊЕ	65
Dr Lejla Žunić, dr Boris Avdić, mr Fikreta Žunić, mr Belma Durmišević, Farah Žunić: PRISTUPAČNI TURIZAM	81
Др Добрила Лукић: ВОЛОСКО, РОДНО МЕСТО АНДРИЈЕ МОХОРОВИЧИЋА	95
Јована Бусић: ВОДОПАДИ ДАЛМАТИНСКЕ РЕКЕ КРКЕ	103
Мер Алекса Попадић: БЕРЛИН	109
Мер Алекса Попадић: БЕРН	125
Теодора Радовић: ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ПРОСТОРНИ ОБУХВАТ АНДАЛУЗИЈЕ	137
Ива Стаменовић: ТУРИСТИЧКЕ ЗНАМЕНИТОСТИ МЕДИТЕРАНСКЕ РЕГИЈЕ ТУРСКЕ	143
Др Бојана Јанциковић: ЕКОЛОШКИ ЗНАЧАЈ АНДА	157
Миодраг Радановић: ВАСКО ДА ГАМА-500 ГОДИНА ОД СМРТИ ...	163

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 74. броју популарно-научног зборника „Земља и људи“, можете прочитати:

- О животу и научном раду академика Војислава С. Радовановића.
- Занимљиве чињенице о сакралним знаменитостима Србије.
- Најпознатије манифестацији на територији Града Лознице.
- Природна добра општине Пријепоље.
- Промет туриста од 2014. у Врњачкој Бањи.
- Најзначајније туристичке вредности Нишке Бање.
- Карактеристике приступачног туризма.
- Волоско: родно место Андрије Мохоровичића?
- Неке интересантне чињенице о водопадима на реци Крки у Далмацији.
- Берлин – град бурне историје.
- Који је главни град Швајцарске?
- Карактеристике туристичке понуде и тражње Андалузије.
- Туристичке знаменитости Медитеранске регије у Турској.
- Еколошки значај Анда.
- Васко да Гама (500 година од смрти).

Уредник

Др Драгица Гатарих

Др Стеван М. Станковић

АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ
Поводом 130-те годишњице рођења

Међу географима стасалим у Географском заводу, претечи данашњег Географског факултета Универзитета у Београду и препознативој Цвијићевој антропогеографској школи, чија се дела и данас помињу и цитирају, убрајамо професора и академика Војислава С. Радовановића, Био је то научник који се готово подједнако успешно бавио физичком географијом, антропогеографијом и етнологијом.

Слика 1. – Војислав С. Радовановић (1894–1957)

У научним и стручним радовима, монографијама и уџбеничкој литератури, универзитетски професор и академик, Војислав С. Радовановић, оставио је потомству прегршт знања, заснованих на теренским истраживањима и добром увиду у постојећу литературу. Истраживања бројних природних и друштвених објеката, догађаја, појава и процеса, која је обављао у Македонији, Старој Србији, Београду и Шабачкој Посавини и Поцерини, представљена у часописима, у којима је сарађивао и од којих је неке уређивао, и данас представљају богатство научних библиотека у Скопљу, Загребу и Београду, градовима у којима је живео и стварао. Било је то углавном под веома тешким условима, јер наше просторе ратови и кризе нису мимоилазили. Као ратник у Првом светском рату, Војислав С. Радовановић, један од 1.300 каплара, као ђак наредник, био је рањаван, у борбама код Смедерева, и заробљаван. Тешке дане преживео је у Београду за време Другог светског рата. Син Радован му је 1943. године одведен у немачки концентрациони логор у Маутхаузену, где му се изгубио сваки траг. По ослобођењу земље, 1945. године, на Универзитету у Београду, студентима географије предавао је антропогеографију и руководио Етнографским институтом Српске академије наука и уметности.

Животни и радни пут Војислава С. Радовановића

Војислав С. Радовановић се родио 27. јануара 1894. године у Павлици, сеоском насељу на десној долиноској страни средњег дела тока реке Ибар, недалеко од познатих манастира Стара Павлица и Нова Павлица и од Рашке. Отац Софроније му је био учитељ и социјалиста по политичком убеђењу. Пошто му се породица често селила, основну школу је завршио у селу Врбовцу, недалеко од Смедерева, а гимназију у Шапцу и Нишу, где је матурирао 1912. године и уписао се на студије географије у Београду у време балканских ратова, на које се надовезао, по Србију погубан, Први светски рат, када није било нормалних услова за рад, јер Универзитет у Београду није радио све до 1919. године. Војислав С. Радовановић је за потребе одбране земље мобилисан 1. децембра 1914. године, када је имао само 21 годину и када је окусио све недаће Великог рата. Разболео се од тифуса те је био упућен на лечење. У ратном вихору, на фронту код Смедерева, 1915. године био је рањен у ногу и стомак. Живот му је спасио један немачки хирург, са којим се споразумевао на немачком језику. Извесно време, од рањавања, опорављао се у Крушевцу. Ратови и селидбе тешко су

падале Војиславу С. Радовановићу и његовој породици. После завршетка Другог светског рата, чини се да се коначно стабилизовао у Београду и дао значајан допринос Географском заводу, Етнографском институту и Српској академији наука. Због изузетног гласа и музикалности, био је члан Академског студентског друштва Обилић и од 1. септембра 1919. до 15. јуна 1921. године певао у хору Београдске опере.

Војислав С. Радовановић је студије географије завршио је 1921. године и 21. новембра постао суплент гимназије у Скопљу, где је остао до 30. октобра 1922. године. Убрзо је, на заузимање Јована Цвијића, постао асистент у Географском заводу, где је радио од 1922. до 1924. године. Јован Цвијић је пратио ред и кретање својих студената и најбољима обезбеђивао радна места у Београду, како у Географском заводу, тако и у београдском гимназијама. Било је то време када је изабран за председника Српске краљевске академије и завршио други мандат на месту ректора Универзитета у Београду. Тада је давао одређене задатке Војиславу С. Радовановићу, који је из Београда прешао у Скопље и на Филозофском факултету Универзитета у граду на Вардару, биран у звање доцента и ванредног професора. Известно време је радио на Свеучилишту у Загребу, где је био хонорарни управник Етнографског музеја. Био је једини Србин на Свеучилишту у Загребу, али је 14. јануара 1926. године, по указу Министра просвете Стејепана Радића пензионисан, што је изазвало жучну расправу у Скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Године 1938. на Универзитету у Скопљу, изабран је за редовног професора и ту остао до 7. априла 1941. године. У Скопљу је био професор географије на Филозофском факултету, управник Катедре Етнологије са етнографијом, али и хонорарни управник Етнографског одељења музеја, односно, хонорарни директор музеја. Са звањем редовног професора почетком Другог светског рата, прешао у Географски завод Филозофског факултета у Београду. Студентима у поменутиим градовима предавао је географију, етнологију са етнографијом и антропогеографију.

Стваралаштво посвећено Македонији и Србији

Антропогеографска истраживања Тиквеша и Рајца, интересантних предеоних целина Македоније, Војислав С. Радовановић је почео као студент географије, када је био под јаким утицајем Јована Цвијића и његових Упутстава од значаја за рад антропогеографа на терену. Докторску дисер-

тацију, под насловом Тиквеш и Рејец: антропогеографска испитивања, која има 436 страна, одбранио је 1924. године. Реч је о једној од научно најосновнијих и најдетаљнијих судија те врсте о једном делу Македоније. Тиквеш је крај у Македонији уз западно приобаље Вардара, од ушћа Брегалнице до клисуре Демир капија и око доњег дела тока Црне реке, тј. простране котлине и побрђа познатог по виноградарству. Рајец је котлина у сливу истоимене реке, која је краћим клисурама, повезује са Тиквешком котлином. На проучаваном простору постоја два градска насеља (Кавардарци и Неготино) и 118 сеоских насеља. Ова студија, прва те врсте у Македонији, објављена је исте године у едицији Српске академије наука, Насеља и порекло становништва, књига 7.

Докторском дисертацијом Војислав С. Радовановић се научној јавности представио као даровит Цвијићев ученик, темељит и систематичан истраживач сложених односа човека, друштва и природе, тј. свеукупности антропогеографских појава, односа и процеса. Докторском дисертацијом је на виши ниво подигао дотадашња знања из домена антропогеографије и допринео свеопштем препознавању ове географске научне дисциплине, која се у Србији почела развијати почетком XIX века, појавом Јована Цвијића и његовог дела Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, штампаног у серији Насеља и порекло становништва, Српске краљевске академије у Београду 1902. године. Својим докторском дисертацијом, која је убрзо по одбрани публикована, Војислав С. Радовановић се наметнуо научној јавности као поборник јединства географске науке, са особинама модерног научника, који се супротстављао учењима која су настојала да човека и људско друштво, отргну од природе.

Докторском дисертацијом, и касније објављеним радовима антропогеографског и етнографског садржаја, Војислав С. Радовановић је постигао резултате трајне научне вредности. Ово и због тога што је јасно и документовано указивао на застрањивања и настојања неоправданог изоловања и сврставања физичке географије у групу природних наука, а економске географије у групу друштвених наука, што је неприхватљиво, јер се пренебрегава јединство географије, спајање и прожимање човека, друштва и природе. Научно стваралаштво професора Војислава С. Радовановића, исказано у бројним радовима, из неколико географских и етнографских дисциплина, потребно је тумачити у трајном спајању и прожимању човека, друштва и природе, тј. у интегралном интерпретирању антропогеографских и етнографских појава и процеса у времену и простору,

као и са временске дистанце од сто година и тада постојећих метода, знања и умећа. Теренским, аналитичко-синтезним приступом антропогеографији, Војислав С. Радовановић је на себи својствен начин афирмисао идеје Јована Цвијића о јединству човека, људског друштва и животне средине у контексту дијалектичког и историјског материјализма, при чему, за разлику од Јована Цвијића, јаче наглашава основну улогу човека и друштва, по чему је близак ставовима савремене хумане екологије.

Поред антропогеографије, професор Војислав С. Радовановић је истраживао бројне и разноврсне објекте, појаве, процесе и просторе Македоније, Србије, Београда и Шабачке Поцерине и Посавине. Објављивао је научне и стручне радове са тематиком из социјалне географије, етнологије, музикологије, историјске географије, регионалне географије, геоморфологије и сврсисходних анализа културних појава и процеса. Широко интересовање за природу, човека и људско друштво, омогућило му је равноправан третман међу географима и етнолозима. За дописног члана Српске академије наука изабран је 16. фебруара 1940. године. У периоду од 1947. до 1957. године, био је директор Етнографског института Српске академије наука и уметности, уредник Српског етнографског зборника, истакнути члан управе Српског географског друштва од 1931. до 1936. године. Истицао се као врстан сарадник Станоја Станојевића (Нови Сад, 1874 – Беч, 1937) у писању лексикографских одредница за тада припреману и публиковану Народну енциклопедију, српско-хрватско-словеначку 1919–1924. године. Истражујући антропогеографске појава, процесе и проблеме Посавине и Поцерине, прикупио је обиље интересантних података.

Руководилац и организатор научног рада

Извесно време Војислав С. Радовановић је био први секретар и уредник Гласника Скопског научног друштва, препознатив по томе што је покретао и организовао антропогеографска и етнографска, али и физичко-географска и геоморфолошка истраживања облика рељефа, појава, процеса и догађаја у Македонији и на Косову и Метохији. Заједно са Петром С. Јовановићем (1893–1957), само годину дана старијим колегом са студија у Београду, на иницијативу Јована Цвијића, 1924. године, учествовао је у оснивању одељења Српског географског друштва у Скопљу, чији је секретар и потпредседник био од 1926. до 1934. године. Познато је да је 1927. године, у Варшави, на Другом конгресу словенских географа и етнографа,

председавао етнографском секцијом. Председавао је сличном секцијом и на Четвртом конгресу словенских географа и етнографа, који је 1936. године одржан у Софији. На поменутим конгресима, као и оном одржаном у Београду, 1930. године, иступао је са рефератима под насловима Јован Цвијић и Српска антропогеографска школа; Проблеми антропогеографских испитивања Јужне Србије. Уз то, рефератом под насловом Проблеми антропогеографских испитивања Јужне Србије, учествовао је у раду међународног конгреса слависта, који је 1934. године одржан у Варшави. Као ванредни професор, годину дана је радио на Свеучилишту у Загребу. Веома се интересовао за геоморфолошке објекте, појаве и процесе, као и за широк обухват научних проблема из домена етнологије, посебно народне ношње, музике, традиционалних обичаја и веровања.

Војислав С. Радовановић се вратио у Београд пре почетка Другог светског рата. По завршетку рата, изабран је за редовног професора Филозофског факултета Универзитета у Београду и студентима географије предавао Основе антропогеографије. За овај предмет написао је уџбеник Општа антропогеографија, увод у географију људи, физичка антропогеографија, који је, посмртно, у редакцији професора Владимира Ђурића (1928–2017), асистента Војислава С. Радовановића, 1959. године објавила „Грађевинска књига” у Београду. Овај уџбеник је коришћен до седамдесетих година прошлог века. Реч је о првом, и до данас једином уџбенику, те врсте код нас, посебно због тога што је представљао извесну прекретницу у тумачењу антропогеографских појава и процеса. Војислав С. Радовановић је био хонорарни професор на Катедри етнологије Филозофског факултета Универзитета у Београду. Године 1947. основао је Етнографски институт при Српској академији наука и био његов директор до смрти 1957. године. Из тог периода значајна је његова организаторска, публицистичка и уредничка делатност, о чему сведоче осврти штампани у едицијама Српске академије академије наука, Етнографског музеја и Етнографског института у Београду и Српског географског друштва.

Дела трајне вредности

Војислав С. Радовановић је био широко образован професор и научник који је добро познавао домаћу и страну литературу. Обимна истраживања на терену представљао је у својим научним и стручним радовима. Са пуном одговорношћу приступао је обради научних проблема и исте

представљао јавности. Најпре се, као и неки други сарадници Јована Цвијића, почео бавити геоморфологијом. Истраживања је наставио ка антропогеографији и етнологији и ту, и са данашњег становишта, постигао завидне резултате који су допринели упознавању низа појава, проблема и догађаја у Македонији и Србији. Уважавао је комплексност и узајамне односе човека, друштва и природе, бројне елементе спајања и прожимања, одвајања и изоловања у географском простору и времену. Један је од ретких, ако не и једини, географ, који је дубоко ушао у проблеме етнологије, посебно фолклора, обичаја, исхране, народне ношње, личности, историје, оружја и светковина.

Овом приликом указујемо на најзначајније радове професора и академика Војислава С. Радовановића, тим пре што је од неких од њих (Тиквеш и Рајец: антропогеографска испитивања) прошао тачно један век. Из домена антропогеографије и етнологије, поред докторске дисертације, истичу се следећи радови: Култ престонародних црквених ктитора у Јужној Србији 1927; Народно опхођење према старинама у Јужној Србији 1927; О народној храни у Маријову 1928; Наше старо Оружје 1928; Свети Милош Обилић јужно - србијански култ народног хероја 1929; Сеоска насеља у Јужној Србији 1930; Народна предања о убијању старих људи 1929–1930; Маријовци у песми, причи и шали 1931; Народна ношња у Маријову 1935; Света Злата Магленска – јужносрбијански култ девојке мученице; Горња и Доња Белица у Струшком Дримколу - пример постанка сезонских влашких сточарских насеља и њихова преобраћања у стална насеља 1936; Две омашке у тумачењу Душановог законика 1937; Селачка буна у Маријову у Македонији 1948; Питања горње границе сталних насеља – неколико примера из наше земље 1952; Поводом једног новог прилога питању о променама и развоју географске средине 1952; Становништво земље данас и за последња три столећа 1952; Југославија – географски положај, унутрашње и спољашње везе 1953–1954; Београд - географски положај и значај главног града земље 1956; Географски положај и територијални развој Београда 1960.

Из домена геоморфологије, физичке и школске географије, у ширем смислу речи, наводимо следеће радове: Школски атлас 1924; Вулкански пепео у нашој земљи и на Балканском полуострву од ерупције Везува 1631. године 1925; Терасе изнад ушћа Тополке у Вардар 1926; Скопље 1927; Мали денудациони облици гнајсног земљишта 1928; Младе вулканске појаве и облици у неогену крај Вардара на улазу у Таворску клисуру 1930; Ступњевити одсеци Бабе над Плетваром 1930; Хилокарст Хуме под

Кожуфом 1931; Гипсни рељеф Косоврата у долини Радике више Дебра 1932; Кварцитни остеоњаци Маркова камена на старој језерској обали на јужној страни Ведена, 1934; Велика језера Јужне Србије 1934; Географске основе Јужне Србије 1937; Један пример зачетних долињских облика и система у растреситом земљишту 1947.

Омаж професору Јовану Цвијићу

Међу географима и етнолозима који су током времена писали о Јовану Цвијићу, посебно место припада Војиславу С. Радовановићу, најпре студенту, а затим колеги и сараднику нашег великог научника. Речима и ставовима Војислава С. Радовановића, које је посветио свом учитељу и узору, Јовану Цвијићу, треба безрезервно веровати јер су искрене, истините, оригиналне. Потичу из личног познавања две личности, које су се сусретале и сарађивале почев од 1912. до 1927. године и извесно време заједно радили у Географском заводу Универзитета у Београду. Овде је, под менторством Јована Цвијића, Војислав С. Радовановић израдио и одбранио докторску дисертацију и сарађивао у Српском географском друштву. Значај и студиозност осврта Војислава С. Радовановића, на дело Јована Цвијића, временом су потврдили бројни аутори.

У раду објављеним 1957. године, у серији Посебна издања Српске академије наука, Споменица, књига 12, поводом тридесете годишњице смрти Јована Цвијића, констатовао је да је наш научник по докторату и првобитном основном опредељењу био физички географ, геолог, геотектоничар и геоморфолог, али му дела из домена антропогеографије по значају за познавање нашег народа, друштва и културе, ни мало не заостају за онима из физичке географије, већ их временски превазилазе, јер је реч о истраживачу изванредног посматрачког дага и широких духовних хоризоната, одувек заинтересованог за народни живот, његов материјални положај и његову духовну културу. Указује на чињенице да је Јован Цвијић сакупљао грађу на терену, апстраховао оно што не служи науци, настојао да појаве и процесе у природи и друштву објасни на најбољи могући начин, откривајући узроке и предвиђајући последице. Војислав С. Радовановић, уважавајући време и догађаје под којима је Јован Цвијић истраживао и научно објашњавао бројне проблеме, не пренебрегава да искаже своје ставове према стваралаштву свог учитеља који су реални, истинити и изворни.

Српска академија наука, Српско географско друштво, Географски институт Српске академије наука, Географски завод Универзитета, Историјско друштво, Катедра за историју Универзитета у Београду, Катедра за етнологију Универзитета у Београду и Етнографски институт Српске академије наука, 16. јануара 1957. године приредили су свечану академију посвећену тридесетогодишњици смрти Јована Цвијића. Међу говорницима, у Свечаној сали Српске академије наука, је био и професор Војислав С. Радовановић, ученик и сарадник Јована Цвијића није се поколебао да укаже и на следеће: „Ту и тамо велики научник падао је у неку врсту националног трансa, када би расправљао о извесним питањима и економским збивањима у земљи. У тим моментима, заборављајући се истицао је великосрпску ноту на рачун малих суседних балканских народа. Тако, као што смо споменули, Цвијићево гледиште и поставку коју је назвао етнографском нужношћу, када је третирао географско проширење Србије на рачун Албаније.” Наравно, Војислав С. Радовановић је сасвим јасно знао да његов професор и сарадник Јован Цвијић, није био ни националиста ни шовиниста, већ истакнути патриота, који је речима и делима то аргументовано показивао Србији, Европи и свету.

Иако је Јован Цвијић, писао је Војислав С. Радовановић „...по своме докторату из физичке географије и геологије (Беч, 1893) првенствено физички географ и геолог, исто као што је и већином својих научних радова, највише из геоморфологије здружене са геотектоником и геологијом, нашој и светској науци пружио многобројна и обимна научна дела из физичкогеографске, неголи из антропогеографске гране географске науке, ипак његов рад на антропогеографији по своме значају за нашу националну науку и за науку уопште, а особито по своме значају за познавање нашег народа, друштва, културе, никако не заостаје за оним из физичке географије, а по трајности вредности научних резултата, они их и превазилазе...Истичући у први план своје, већ тада, 1902, потпуно оформљене антропогеографске концепције и школе – главна правила метода рада 1) испитују се проблеми, ради њих се скупља грађа; не скупља се грађа о којој се не зна чему служи; и 2) да је задатак ових испитивања да се све стране антропогеографских проблема тако расветле да им се и узроци виде, узроци разноврсни и компликовани, као код свих проблема који се тичу оне интересантне везе и узајамних утицаја између целокупне природе и етничких момената, затим људских творевина и људских кретања. Цвијић је још онда, пре равно 55 година, својим Антропогеографским проблемима у уводу I књиге

Насеља, ову друштвену грану географске науке поставио на праву научну, генетску, дијалектичку, методску основу.”

Наводимо наслове радова и књига у којима се Војислав С. Радовановић, из различитих углова, периода и повода враћао и обраћао свом учитељу Јовану Цвијићу: Јован Цвијић и српска антропогеографска школа 1927; Јован Цвијић, његов научни рад у Јужној Србији 1927; Национални завет Јована Цвијића 1929; Jovan Cvijić et de Géographie Humaine 1931; Јован Цвијић 1953–1954; Јован Цвијић из перспективе савремене научне мисли – један поглед на живот и дело великог српског научника, с нарочитим обзиром на антропогеографију и етнографију, на двадесетпетогодишњицу његове смрти 1953–1954; О неким Цвијићевим антропогеографским и етнолошким основама утканим у једну навију историјско-књижевну студију о једном знаменитом српском писцу 1955–1957; Цвијићева антропогеографска испитивања 1957; Јован Цвијић 1957; Јован Цвијић 1958.

Велико и многоструко научно дело

Из богатог садржаја књиге Јован Цвијић, коју је 1958. године, на 223 стране, објавила издавачка кућа НОЛИТ из Београда, у библиотеци „Портрети”, указујемо на основна поглавља из којих се стиче целовита слика онога што је ученик написао о свом професору: Порекло и младост, Општа географска проматрања, Антропогеографско-етнографска проматрања, Осврти и критика, Ширина научног погледа, Одјек објективности научног мишљења, Почасти, уважавања, признања и популарност. Прве реченице књиге гласе: „Обично људи слабо пишу ма шта о своме пореклу. Кад нас, скоро можемо не прсте избројати знамените људе, који су оставили ближе податке о пореклу и младости својој. Па ипал, три наша великана XIX и XX века, Вук Стефановић Караџић, Јован Цвијић и Никола Тесла, који по својим научним делањима излазе из оквира наше националне припадности и ужег културног блага, припадајући европским народима, односно целом човечанству и његовој универзалној науци, оставили су иза себе нешто ближих података о своме пореклу и младости.” Завршне реченице, књиге цепног формата, која је пуна изворних податак, ставова и осврта на Цвијићево стваралаштво, исписане на 220 и 222-ој страни, су следеће: „Цвијић је био најпопуларнији научник свога доба на Балканском Полуострву, и истодобно један од најпознатијих географа целог света. За његов неуморни, веома значајан научни рад почаствовале су га многе ин-

ституције широм света: чланством, ордењем, повељама, дипломама и сл...Због своје велике учености, мудрог расуђивања, добродетелности и велике памети, знаменити научник је ушао у своје родном крају у пословици: Паметан баш к'о наш Јоца.”

Цитирамо још неколико ставова Војислава С. Радовановића из књиге Јован Цвијић, штампаној 1958. године. „Нико боље међу Јужним Словенима није схватио значај миграција јужнословенског становништва од Јована Цвијића. Наиме, он сматра да се путем миграција у целој метанастазичкој области измешао српски народ пореклом из разних крајева, и никаквим се другим начином не би могли Срби толико изједначити и сјединити, као сеобама и процесима који су из њих уследили. До великих метанастазичких покрета, помиње Цвијић, једва су се познавали Срби и Хрвати, а још мање Срби и Словенци. Али услед сеоба турског времена Срби су се у великим размерама измешали са Хрватима у свима земљама изузевши кајавску Хрватску. Исто тако несумњиво је да су Јужни Словени са досељеним Србима знатно ојачали своје етничке групе према Немцима...Животно научно дело Јована Цвијића колико је велико, толико је и многоструко. Он својим предметима научних проматрања и научном истраживачком и стваралачком мисли далеко превазилази оквир једне науке у обичном смислу речи: изучавањем земље и народа, он обухвата широки обим и природних наука, на једној, и друштвених наука, на другој страни. Благодаревши својим многобројним научним везама са иностранством, он веома доприноси престижу наше младе географске науке изван наше земље. Дело Јована Цвијића пионирско је и већ по томе од веома крупног значаја. Он је у малој српској средини крчио нове путеве и постављао темеље озбиљног научног рада. Напоредо са овим, борио се речима и делима, за правилну поставку етнографских граница балканских Словена. У овим два појавама је његова највећа историјска заслуга. Наша средина, заједно са ученицима његове географске школе, с благодарношћу ће се сећати научног и друштвеног наслеђа које је Јован Цвијић за собом оставио. Многе научне установе у нашој земљи, односно у осталим словенским и балканским земљама, као и у земљама широм света, са поштовањем и љубављу чувају успомену на нестора балканске географије, честитога и неуморнога трудбеника Јована Цвијића, еминентног научника свога доба са Балканског полуострва, географа светског гласа, великог иницијатора и организатора, научника који се неуморно залагао за ширење научне истине и подизање културе.”

Војислав С. Радовановић је припадао малобројној плејади наших научника који су стварали између два светска рата и непосредно по ослобођењу земље 1945. године. Научним радовима и предавањима на универзитетима у Скопљу, Загребу и Београду, афирмисао се као истраживач који интердисциплинарно и мултидисциплинарно посматра, изучава и писаном речи представља проблеме о природи, човеку, насељима, миграцијама и друштву. Таквим приступом науци, антропогеографију Јована Цвијића подигао је на виши ниво и достојанствено бранио јединство географије. Војислав С. Радовановић је био активан члан Српског географског. Престижну награду архимандрита Нићифора Дучића (Луг, Херцеговина, 1832 – Београд, 1900), јеромонаха, писца, ратника, дипломате, члана и председника Српског ученог друштва, добио је 1935. године за дело о народној ношњи у Мариову. Године 1936. изабран је за члана Бугарског географског друштва. За дописног члана Српске академије наука изабран је 16. фебруара 1940. године. Године 1945–1946. радио је у Комисији Министарства просвете Србије за утврђивање штете на културним добрима и природним знаменитостима. Године 1947. учествовао је у обнови рада Српског географског друштва и био изабран за члана Управног одбора, којим је председавао професор Павле Вујевић. Тада је у Гласнику објавио рад о зачетку долињских облика и система у растреситом земљишту.

Професор Војислав С. Радовановић је умро у Београду 26. априла 1957. године, када је имао 63. године. Исте године у Зборнику радова, свеска 4, стране 1 до 6, Географског одсека Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, његови асистенти и сарадници Владимир Ђурић и Михајло Костић, објавили су прилог под насловом Др Војислав С. Радовановић и његов рад. Пошто су констатовали да је смрћу професора Војислава С. Радовановића географска наука изгубила одличног градитеља и ствараоца, истакли су да „Рад професора Радовановића обухвата широку проблематику на проучавању земље и народа. У току 35 годишњег рада, он је објавио преко 40 научних прилога, студија и расправа. Штампано је већи број стручних радова, оцена, приказа, белешки. Уз то, у Народној енциклопедији СХС и првој и другој књизи Енциклопедије Југославије објавио је многе мање чланке, термине и информације. Збирке чланака у енциклопедијама односе се на области, жупе, вароши, рударске пределе, путеве и културне споменике Македоније и Србије. Две му је књиге наградила Српска академија наука; то су Народна ношња у Маријову (Скопље, 1936) и Географске основе Јужне Србије (Скопље, 1937).

Као један од првих наставника етнологије на катедри Филозофског факултета у Скопљу и покретач Гласника Скопског научног друштва, Одељење друштвених наука, покретач публикација које се односе на народни живот и културу и кроз које се савремено развила етнолошка научна мисао у нашој националној етнологији, Војислав С. Радовановић је признат као заслужан градитељ кадрова и научни радник на етнографији. За регионална етнолошка испитивања Македоније он је дао велики и несумњив допринос и заузима једно од виднијих места међу нашим истакнутим етнологима.” Једна улица у београдском приградском насељу Ресник, носи име професора Војислава С. Радовановића. Географски факултет Универзитета у Београду и Српско географско друштво су крајем марта 2015, године у Београду, организовали научни скуп под насловом Академик Војислав С. Радовановић - знаменити српски антропогеограф (1894–1957). Радови са овог скупа штампани су у часопису Демографија, књига XII, чији је издавач Географски факултет. Зборник има 143 стране, 11 радова и библиографију радова професора Војислава С. Радовановића, коју је презентовала професорка Драгица Гатарих.

Професор Војислав С. Радовановић у енциклопедијама

Научни и стручни радови, универзитетска каријера, звање академика, људске способности и племените особине, обезбедиле су место професору Војиславу С. Радовановићу у неколико енциклопедија. Посебно је интересантно да је активно сарађивао са Станојем Станојевићем (1862–1930), историчарем, покретачем израде Народне енциклопедије Српско Хрватско Словеначке, која је од 1925. до 1929. године штампана у четири књиге ћирилицом и латиницом. Бројне одреднице о Македонији и Србији, у овој енциклопедији, презентовао је професор Војислав Радовановић. Од покретања Енциклопедије Југославије у Загребачком Југославенском лексикографском заводу. Сарађивао је до смрти, припремајући лексикографске одреднице и у неколико географских дисциплина из различитих делова Македоније и Србије.

Године 1968. представљена је на 28-мој страни Енциклопедије Југославије, књига 7, издања Југославенског лексикографског завода из Загреба. Текст је написао професор етнологије Мирко Барјактаревих и он гласи: Војислав Радовановић, географ (Павлица код Рашке, 27. I 1894 – Београд 26. IV 1957). Географију студирао у Београду, у Првом светском рату

рађаван и заробљен. Био суплент гимназије, па асистент, доцент и професор универзитета у Скопљу, Загребу и Београду, директор Етнографског института САН. Уредио је и био сарадник бројних издања (Српског етнографског зборника и др.). Објавио велики број радова из физичке географије, антропогеографије, етнологије и културне историје. У бројним физиогеографским радовима изнео значајне и нове резултате. У својим антропогеографским студијама, међу којима се посебно истиче опсежна докторска дисертација Тиквеш и Рајец, следбеник Цвијићевих идеја; поборник развитка савремене антропогеографије у правцу модерне географије, јединства географске науке и њене што чвршће афирмације. Библиографија: Тиквеш и Рајец, Београд 1924; Мали денудациони облици гнајсног земљишта, Скопље 1927; Маријовци у песми, причи и шал, Скопље 1931; Народна ношња у Маријову, Скопље 1935; Један пример зачетка долињских облика и система у растреситом земљишту, Гласник Географског друштва, 1947; Београд – географски положај и значај главног града наше земље, Београд 1954; Јован Цвијић, Београд 1959; Општа антропогеографија, Београд 1959.

У Енциклопедији српског народа, коју је 2008. године објавио Зав крај свог стола при дну једне од за учбенике из Београда, одредница о професору Војиславу С. Радовановићу, коју је написала професорка Љиљана Гавриловић, објављена је на 918 страни гласи: Радовановић, Војислав (Павлица, Рашка, 1894 – Београд, 1957), географ, универзитетски професор, дописни члан СКА. Докторирао 1924. Бавио се социјалном географијом, антропогеографијом и етнографијом. Организатор је антропогеографских проучавања у Македонији и на Косову и Метохији. Био је члан више научних друштава, уредник бројних публикација, покретач Гласника и Зборника за етнографију и фолклор Скопског научног друштва. Објавио је учбеник и преко 40 научних радова. Дела: Народна ношња у Маријову и Географске основе Јужне Србије добиле су награду САНУ; Тиквеш и Рајец, Народна предања о убијању старих људи – географско-етнографска поређења, Питања горње границе сталних насеља.

Анегдоте из живота уваженог професора

Познато је да Јован Цвијић није придавао велику пажњу одликовањима и почастима које је добијао. Војислав С. Радовановић је забележио један интересантан догађај из 1923. године, када га је Цвијић позвао својој

кући у Теодосијевој улици на Копитаревој градини у Београду (данас је то улица Јелене Ћетковић број 5, где се налази Музеј Јована Цвијића). Када сам дошао, пише Војислав С. Радовановић, Јован Цвијић је из радне собе изнео неколико кутија пуних одликовања добијених у Србији и у иностранству, предао ми их је и рекао да их носим куда знам. Однео сам их у Географски институт Универзитета и тамо склонио поред свога стола при дну редног рафа у библиотеци, а да он не зна. Тамо су их, по његовој смрти 1927, ради ношења на пратњи, како сам доцније чуо, једва пронашли.

У младости је Војислав С. Радовановић био члан певачког Студентског академског друштва Обилић. Од 1919. до 1921. године певао је у хору опере Народног позоришта у Београду. Једном приликом, када су Јован Цвијић и Боривоје Ж. Милојевић, госта из Француске, одвели на оперску представу, Цвијић се обратио Боривоју Ж. Милојевићу питањем - Да ли то наш Воја скакуће на позорници? Пошто је добио потврдан одговор, молио је Милојевића да пронађе Радовановића и да му каже да се сутра јави Цвијићу. Када га је Цвијић примио у свом кабинету, констатовао је да наука и опера не могу ићи заједно, те се Радовановић мора определити за једно или друго. Наравно, определио се за науку, докторирао, постао професор универзитета и академик, али је упамћен по снажном гласу, наглашеној музикалности и шалу којим је чувао грло од прехладе.

Здравко Маријанац, професор Универзитету у Бањалуци, иначе београдски студент географије, који је полагао испите код професора Војислава С. Радовановића, о једној екскурзији аутобусом од Београда по Шумадији, забележио је и следеће: Нисмо се ни смјестили, а професор В. Радовановић почео је своје излагање. Прво о крајевима Београда кроз које смо пролазили, па о Шумадији, планинама од Авале до Рудника, њиховом настанку, појави минералних вода. Моји другови су били одушевљени професоровим излагањем (један студент математике, други фармације, каријеру завршили као универзитетски професори на Машинском и Фармацеутском факултету у Београду). После готово сат излагања услиједила је пауза. Један наш старији колега узме гитару и започе репертоар пјесама од Вардара до Триглава. Досадисмо професору нашим умјећем. Он полако дође до задњег дијела аутобуса. Ми утишасмо, очекујући да нас укори, а он рече нашем гитаристи - Це дур, и поче да пјева, прво пјесму Шумадија, а онда Ој Мораво. Нико се не усуди да пјева с професором. Јер његов глас је био глас оперског пјевача од ког су се тресле завјесице на прозорима аутобуса (Шкода из 1930. године). Аутобус у Аранђеловцу стаде. Букович-

ка бања. Ту нам професоров асистент одржа краће предавање о физичко-хемијским карактеристикама минералне воде и њеној примјени и значају. После излета на планину Букуљу, где је асистент студенте почастио водом из балона, тврдећи да је то вино, вратили су се у Аранђеловац. За време вечере, професор Војислав С. Радовановић је студентима пожело лаку ноћ и обратио речима да ће ући у историју балнеологије, јер су доказали да се вино на већим надморским висинама претвара у воду, а на мањим се вода претвара у вино. У шали им је честитао епохално откриће и дозволио да попију по гутаљ вина.

Др Стеван М. Станковић

САКРАЛНЕ ЗНАМЕНИТОСТИ СРБИЈЕ

На широким просторима Србије, током давно минулих деценија и векова, до наших дана, грађени су, и граде се, сакрални објекти, који су на свој начин окупљали, и окупљају, становништво ближе и даље околине и својим значајем утврђују путеве наше историје, духовног развоја и сазревања. По географском положају, времену настанка, стилској припадности и благодетности ктитора, непролазне су вредности. О сакралним објектима Србије написано је неколико стотина и хиљада књига и чланака. Књиге и чланци пишу се и данас, јер је реч о коренима наше културне, просветне, ратничке и слободарске прошлости, без које нема праве будућности. Сакралним објектима, црквама и манастирима, морамо се враћати да би упознали живот наших предака, врхунска градитељска дела, фреске и иконе каквих је мало у свету, неговали и усвајали духовност, дружељубивост, патриотизам, историју и етнологију, географију и историју уметности. Цркве и манастири Србије данас су објекти које посећује велики број турист из земље и иностранства. Међу посетиоцима доминирају ученици на школским екскурзијама, и летњим спортским и истраживачким камповима. Због великог значаја већина је законом заштићена. Посебно се истичу објекти уписани у Унескову листу светске културне баштине.

Манастир Горњак

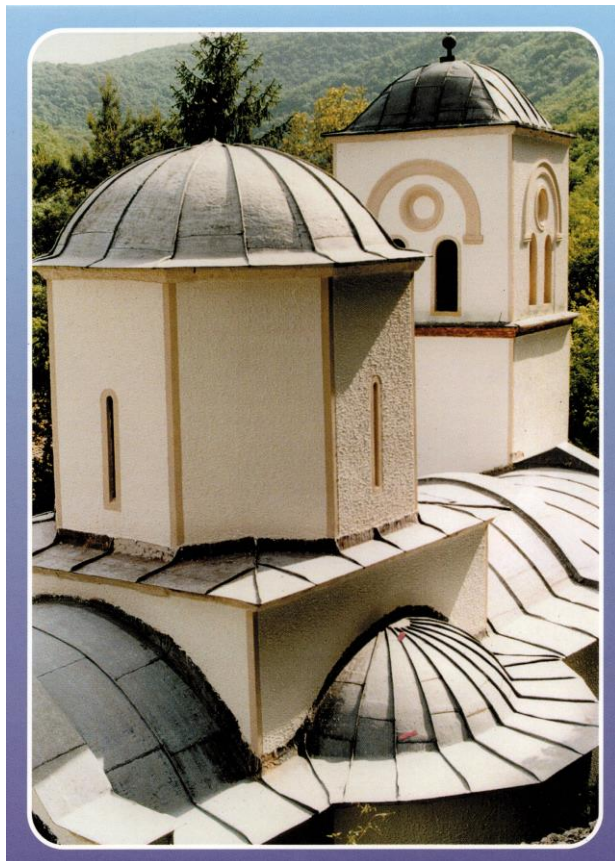
Река Млава, десна притока Дунава, позната је по укљештеним меандрима Рибарско-горњачке клисуре, која се одликује бројним природним и антропогеним туристичким вредностима, у које убрајамо и неколико сакралних објеката. Посебно се истиче манастир Горњак, који својом историјом, положајем, објектима, архитектуром, фрескама, уређеношћу и лепотом дворишта и непосредног окружења, привлачи велики број људи из ближе и даље околине, као и путнике у транзиту од Пожареваца и Петровца на Млави ка Крепољину и Жагубици и даље, преко Црног врха, за Бор и Зајечар. Манастир Горњак налази се поред пута Пожаревац–Петровац на Млави–Крепољин–Жагубица. Изграђен у сликовитом делу Рибарско-горњачке клисуре реке Млаве, са њене леве стране, на малом заравњеном те-

рену, у подножју планине Жежевац, високе 675 м, која геолошки, морфолошки и географски припада Хомољским планинама. Манастирска црква и пратећи објекти, се налазе непосредно уз ток реке Млаве, која жубором и свежином воде осваја простор. Манастир Горњак је од Београда удаљен 132 км, Пожаревца 65 км, Петровца на Млави 18 км, Бање Ждрело 5 км, Крепољина 11 км и Жагубице 21 км. Горњачка клисура, река Млава и манастир Горњак, били су инспирација песнику и сликару Ђури Јакшићу (Српска Црња, 1832 – Београд, 1878), који им је посветио песме Пут у Горњак и Ноћ у Горњаку.

Интересантно је да је манастирски комплекс, са црквом, наслоњен на стрму кречњачку стену падине планине Жежевац, до краја 18 века називан Ждрело, по најужем сектору Горњачко-рибарске клисуре реке Млаве. Назив Горњак је вероватно изведен по ветру горњаку, који дува клисуром. Локација манастира није случајно одабрана. Зна се да је после смрти цара Душана (1308–1355) сливом реке Млаве, загосподарио властелин Радич Бранковић, са жељом да се осамостали. Кнез Лазар Хребељановић (Прелепац код Новог Брда, 1329 – Косово Поље, 1389), је овде повремено долазио и у намери да сачува јединство земље, саградио цркву, како би учврстио власт у овом делу Хомоља и Србије. О изградњи цркве сведоче две ктиторске повеље кнеза Лазара и две хрисовуље патријарха Спиридиома. Манастир је два пута страдао за време Турака. Био је познат по богатој ризници, коју су у Првом светском рату опљачкали Бугари. У Другом светском рату, Немци, који су у околини Горњака имали радне логоре, знаменити верски објекат претворили су у касарну, коју су запалили. Манастир Горњак је оживео 1953. године. Од 1967. је женски манастир који припада Браничевској епархији.

Манастир Горњак је задужбина српског кнеза Лазара, учесника и страдалника у Косовском боју 1389. године. Потиче из 1379. године, када је предат на управу монаху Григорију Горњачком, чије се мошти и данас налазе у манастирском комплексу. Изграђен је поред остатака некадашње цркве Благовештења, у близини неколико монашких испосница укопаних у стеновиту страну Вукан планине, са десне стране реке Млаве. И данас постоје видљиви трагови цркве и манастира Благовештење, који потичу из доба владавине деспота Стефана Лазаревића. Познато је да су црквена припрага Горњака, трем и звоник, дозидани 1845. године. Зидно фреско сликарство, потиче из 1847. године, али је страдало у једном пожару и током немиких ратних година које Србију мису мимоилазиле. Неке фреске

су, према схватању стручњака, недовољно вешто обновљене у 19 веку. Касније изведеним радовима стање је извесно побољшано. Већи историјски и уметнички значај имају фреске у испосници светог Николе, где су приказане сцене Великих празника и стојеће фигуре светитеља.

Слика 1. – Поглед на куполе цркве манастира Горњак

Црква манастира Горњак посвећена је Ваведењу Пресвете Богородице. Саграђена је у стилу моравске школе сакралног градитељства, уз прилагођавање скученом простору Горњачке клисуре и стрмој стеновитој страни долине реке Млаве, под којом је омања зараван. Све три црквене апсиде су споља и изнутра полукружне. Изнад централног дела цркве, која

се одликује веома разуђеном кровном конструкцијом, изграђена је висока шестоугаона купола са уским прозорским окнима. У манастирском комплексу Горњака, налази се, у стену укопан, сакрални објекат - капела посвећена светом Николи, настала у 16 веку. У лепо уређеном уском и издуженом дворишту, с пуно негованог цвећа, налазе се манастирски конак и гостинска трпезарија. Крај манастира је извор лековите воде. Са десне стране реке Млаве, тачно наспрам манастира Горњак, налази се давно подигнут, али недавно савремено рестауриран и дограђен туристичко-гоститељски објекат са пространим терасом, рестораном, шест соба са 16 лежаја и пространим паркингом. Овај објекат је намењен како путницима у транзиту, тако и онима који желе да овде проведу викенд или део одмора.

Манастир светог Јована Богослова

У горњем Понишављу, као и у сливу реке Јерме, недалеко од Пирота и Димитровграда, током времена грађени су интересантни верски објекти у којима се одвијао скроман монашки живот и о празницима окупљало становништво околних насеља. Рушени, скрнављени и пљачкани, готово су сви временом обнављани, а неки законом заштићени. Готово сви су познати по гостољубивости свештенства, празничним свечаностима, спокојству, миру и тишини која их окружује. Чини се да то посебно важи за манастир светог Јована Богослова, који се налазу у левом приобалном простору реке Јерме, на њеном излазу из законом заштићене клисуре, која кречњачким литицама, пећинама и изворима, доминира тереном, чинећи га несвакидашњим. Уместо некадашње рударско-индустријске пруге уског колосека, од Белог Поља и села Сукова, поред манастира и Звоначке бање, до села Звонци и Ракита, односно, до некада познатог рудника каменог угља Јерма, данас постоји асфалтни пут.

У долинско-планинском амбијенту, у малом ерозивном проширењу реке Јерме, на темељима једног старог сакралног објекта, од давнина познатом култном месту, изграђена је црква са конацима и каменим зидом, као одбраном од високих поплавних вода реке Јерме. Овде су снимљени филмови Битка за јужну пругу и Доротеј и одржане бројне, по садржају и посећености, различите манифестације. Међу посетиоцима манастира, познатог и под називом Поганово, изведеним од назива оближњег села, било је много знаменитих људи из науке, културе, политике, спорта, духовности, привреде и просвете. Из Пирота, Димитровграда и Бабушнице, ас-

фалтним путевима до манастира светог Јована Богослова, аутомобилом или аутобусом, стиже се за 30 до 40 минута.

Слика 2. – Црква манастира светог Јована Богослова

Манастирска црква посвећена светом Јовану Богослову саграђена је око 1395. године, само неколико година иза Косовске битке. Историчари су утврдили да је ктитор манастира био Јован Теолог, односно, Константин Драгаш, припадник српске властелинске породице, син Дејана Драгаша, који је био ожењен Теодором, рођеном сестром цара Душана и имао синове Јована и Константина, који је одржавао добре односе са Византијом, посебно удајом ћерке Јелене за византијског цара Манојла другог Палеолога. Јелена је била једина српкиња на Византијском двору. Константин Драгаш је погинуо у борби на Ровинама 1395. године, ратујући противу Турака заједно са краљевићем Марком Мрњавчевићем. После смрти оца, његова кћи, царица Јелена, наставила је градњу цркве манастира светог Јована Богослова и даривала је богатим поклонима. Претпоставља се, да је, поред осталог, манастиру на дар послала икону на чијој је једној страни налазе Богородица и Јован Богослов, а на другој, сцена Чудо у Латоманском манастиру. Ова икона се већ више деценија налази у ризници цркве Александра

Невског у Софији. Из манастира Поганово однета је када су Бугари завладали делом слива реке Јерме. У Софији се налази и црквени иконостас из 18. века, однет из наше земље.

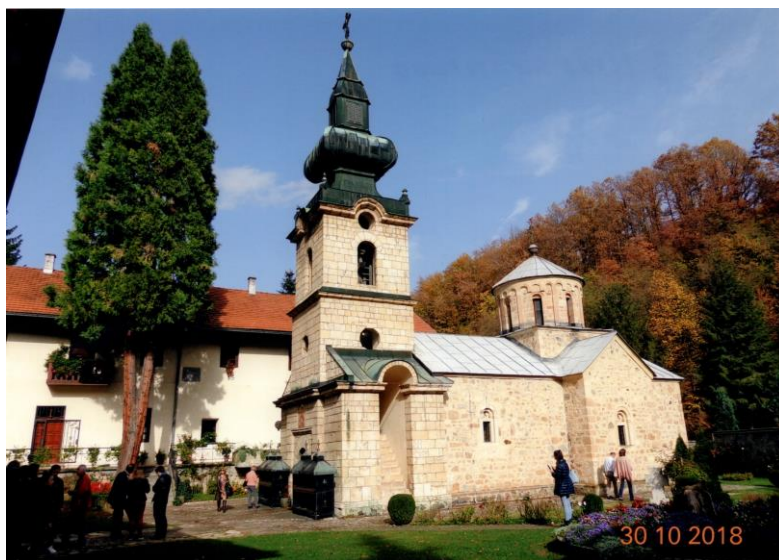
Црква манастира свети Јован Богослов је скромних димензија. Грађена је у моравском стилу сакралних објеката, вештом мајсторском комбинацијом кречњака, пешчара и опеке. Равни зидови, полукружне апсиде, благи лукови, уски прозорски отвори и сложена кровна конструкција, делују складно и привлачно. Изнад централног дела цркве налази се осмострано кубе. На западној страни храма сазидана је четвороугаона кула, звоник. Припрата је дозидана знатно касније. Одликује се луковима на дрвеним стубовима и данас представља простор за продају свећа и сувенира. Извесну специфичност цркве представља горња галерија над нартексом, уским делом на улазу у храм. Унутрашњи зидови цркве живописани су 1499. године. Већина добро очуваних фресака има велику уметничку и историјску вредност, која сведочи о времену настанка и високо вредном фреско сликарству, које је овде било под утицајем сликарске зоографске радионице мајстора из Костура, места у данашњој Грчкој, чији су фреско-сликари остварили значајна дела у Тесалији, северној Грчкој и Македонији. Манастир светог Јована Богослова дуго је припадао Охридској архиепископији, на чијој су територији радили сликари из Костура. На зидовима цркве манастира светог Јована Богослова истичу се фреско-портрети Стефана Немање и Јована Рилског, затим сцене и теме из Библије, какве су рођење Христово, крштење, сreteње, преображење, цвети и друге. Ту су и фреско-представе извора мудрости, алегоријског учења Јована Златоустог и Григорија Богослова, рођење Богородице, ваведења, апостола, мученика и монаха.

Комплекс манастира Поганово чине стари и нови конаци, темељни некадашњих објеката и радионица за производњу свећа. Манастирски конак из 19. века саграђен је у стилу народне архитектуре. Представља својеврстан издигнути чардак, са тремом, луковима на дрвеним стубовима и кровом на четири воде. Са десне стране реке Јерме, наспрам манастира, налазе се уређени паркинг и привлачан угоститељски објекат. Преко Јерме је изграђен пешачки мост, те је приступ манастиру лак и безбедан.

Троноша краља Драгутина

Међу средњовековним манастирима Србије, низом особености истиче се Троноша у западном делу наше земље, у подножју Троношке пла-

нине, поред Троношке реке, која припада сливу реке Јадар, односно, Дрине. Манастир Троноша се налази недалеко од Лознице, Корените и Крупња. Троношка планина, као и оближње Гучево, али и Борања, добро су пошумљени и испресецани маловодним потоцима, чијим су долинама од давнина водили значајни трговачки путеви, јер је овде било веома развијено рударство. На простору између потока Велика Троноша и Мала Троноша, постојало је село Прњавор, које је припадало манастиру Троноши. Овде се интензивно живело за време владавине краља Стефана Драгутина, брата краља Стефана Милутина, сина Стефана Уроша првог и његове супруге краљице Јелене Анжујске. Био је супруг Кателине, ћерке угарског краља Стефана петог. Стефан Драгутин је био српски краљ од 1276. до 1282. тј. сремски краљ од 1282. до 1316. године. Извесно време живео је у дворцу недалеко од Дебрца. Умро је 12. марта 1316. године. Сахрањен је у манастиру Ђурђеви ступови. Био је веома наклоњен цркви и вери и омогућио зидање неколико значајних сакралних објеката. Када се замонашио доbio је име Теоксит.

Слика 3. – Манастир Троноша, задужбина краља Драгутина

За изградњу манастира Троноша значајна је и краљица Кателина из угарске породице Арпад, која је веома поштовала краља Драгутина. Тро-

ноша је лако приступачан манастир, асфалтним путем који се одваја од правца Лозница – Крупањ. Из ових места до манастира се аутомобилом стиже за 30 минута, уским путем са бројним кривинама. Путовање је пријатно, пејзаж сликовит, зеленило бујно, воћњаци плодни, сеоска дворишта лепо уређена. Куће црвених кровова остављају пријатан утисак. Љубитељи природе, посебно планинари, у манастир Троношу радо долазе пешице из правца Тршића, родног места Вука Стефановића Карацића. Благ и успон, бујна шума. Просечене стазе, неколико видиковаца и простран хоризонт, чине пешачење пријатним. Црква манастира Троноше посвећена је Ваведенју Богородице. Грађевински је то једнобродан објекат, који има облик слободног крста и високо кубе изнад централног дела, те подсећа на цркве рашке школе. Сазидана је од ломљеног и тесаног камена. Тамбур кубета (кружни део) украшен је слепим аркадама. Звоник, сазидан у стилу барока, који се диже изнад главног улаза, доминира висином. Заједно са спољном припратом, дозидан је 1834. године. Оквири прозора и врата су од сивожућкастог пешчара, а спољњи сок од црвеног пешчара. Оловни кров скинут је крајем 17. века. Због скрнављења и оштећења, црква је обнављана 1964. и 1987. године, када је изграђен спомен конак. Црква је први пут живописана у 14. веку. Данашње фреске потичу из 1834. године. Истичу се крупни стојећи фреско-портрети Стефана Немање (монашко име Свети Симеон Мироточиви), Светог Георгија, Светог Саве, Светог кнеза Лазара, Светог цара Константина и царице Јелене и Христа Спаситеља. На фрескама су представљени и Свети Наумпапа Климент, Григорије Палама, Свети Јован и др. Иконостас је резбарен у дрвету. У манастирској ризници чувају се црквене књиге, од којих су неке донете из Русије. Има и оних које су настале у овом манастиру, посебно између 1571. и 1581. године, и служиле свештенству за свакодневне обреде у цркви. Овде је настао познати Троношки родослов, важан књижевни спис који се односи на судбине српских владара током историје. Обилује исказима посвећених љубави, поштовању науке, значају хуманизма, слављењу учености и просвећености. Дело непознатог аутора, преписао је 1791. године вредни јеромонах Јосиф Троношац. Оригинал Троношког родослова налази се у Бечу, а неколико копија у нашој земљи. У манастиру Троноши, почев од 2014. године, једном годишње, додељује се награда Песништво Троношког родослова за изузетно књижевно стваралаштво.

Конаци манастира Троноше, као и црква, страдали су више пута. Дрвени конак је изгорео 1900. године. Имао је повећу просторију у којој је

прва слова научио Вук Стефановић Караџић (Тршић, 1787 – Беч, 1864). На згаришту је 1906–1907. године, саграђен нови конак, који је страдао у пожару 1941. године. Садашњи конак потиче из 1964. године, док су обимни радови изведени 1975. године. Освећтан је на стогодишњицу смрти Вука Стефановића Караџића. У делу старог конака смештени су експонати о школовању оца наше писмености.

Слика 4. – Црква у средишту Дивчибара

Манастир Трноша је познат по ратарским свећама, традиционалном обичају да становници околних села, једном годишње, у цркву доносе до два метра високе и неколико десетина тешке свеће, које се пале приликом црквених празника. Седам векова постојања манастира Трноше, свечано је обележено 16. септембра 2017. године. Литургију је служио његова светост патријарх српски Иринеј. Том приликом канонизован је архимандрит, преподобни Стефан Јовановић, тј. Стефан Трношки, заслужан за опстанак и напредак Трноше, где је дошао 1891. године. Јер у Аустроу-

гарској и Турској није наилазио на разумевање. У Србији је вишеструко користио народу, сарађивао са виђеним људима, међу којима су се истицали Хаџи Милентије Стефановић, Алекса Ненадовић Илија Бирчанин, Хаџи Рувим, митрополит Стратимировић, владика Јован Јовановић и други.

Црква светог Пантелејмона

Дивчибаре су пространа и благо заталасан површ на планини Маљен, готово подједнако (око 40 км) удаљена од Ваљева на северу и Пожеге на југу. Средиште туризма на Дивчибарама на себи својствен начин чини црква посвећена светом Пантелејмону. У јеном писаном извору из 1476. године, има података о Дивчибарама, али не и о неком сакралном објекту, јер је овде било мало становника. Када су Дивчибаре 1926. године, почели да посећују неки становници Ваљева, изграђене су прве дрвене куће, а било је и објеката које су користили сточари за време летњег боравка на Маљену. Тада је основано Здравствено друштво, а протојереј Милан Триповић, заговарао је изградњу цркве, јер се морало водити рачуна о духовном животу у летовалишту. Стање се није променило до 1940. године, када су на Дивчибаре дошли жички владика Николај Велимировић (Леличћ код Ваљева, 1881 – Саунт Кан САД, 1956) и српско митрополит Јосиф Цвијовић. У присуству председника Здравственог друштва и власника неколико викенд кућа, одабрана је локација за изградњу цркве. Други светски рад зауставио је све акције. Намера да се на Дивчибарама сагради црква посвећена светом Пантелејмону, обистинила се 9. августа 1995. године.

Пројекат цркве израдио је архитекта Тихомир Дражић из Ваљева. Радове је извела грађевинска фирма Јаблан, такође, из Ваљева. Храм подсећа на цркве брвнаре, каквих у Србији има на више места. Лепо уклопљена у простор, црква је зидана од лако обрадивог и трајног бигра, тако да може да одоли хладним планинским зимама. Скромних димензија, има покривену припрату са полукружним под зидом, барелефним грифонима и кровом. Истичу се наос, полукружно удубљење иза централног дела наоса и олтарског простора, као и хорска галерија. Кровна конструкција је од дрвета, изведена на две воде. Кров и истурене стрехе, покривени су црвеним црепом, док је купола покривена лимом. Иконостас је израдио Љубаен Марић из Богатића, села удаљеног 11 км од Ваљева. Иконе је урадио Раде Сарић из Београда. Ова двојица су израдила посебне тронове свете Петке и светог Василија Острошког. У троновима се налазе мошти светог Панте-

лејмона, свете Петке, светог Николаја Жичког и Лелићког, као и воздух (покривач освешћених дарова) светог Василија Острошког.

Слика 5. – Школовање Вука Караџића у Троноши

Складно грађена, сликовита и добро посвећена дивчибарска црква је својеврсна знаменитост нашег, све боље посећеног планинског туристичког центра. Саставак две маловодне реке, два покривена дрвена моста. Клупе за одмор, неговано цвеће, продавница сувенира, црквени дом, издвојени звоник са местом за паљење свећа, остављају дубок утисак. Радови на постављању темеља цркве почели су у пролеће 1996. године. Посебно је интересно да су у помоћ притекли ученици и наставници богословије Света Три Јерарха, протерани из манастира Крка у Далмацији. Учећи и радећи, школску 1995–1996. годину, провели су на Дивчибарама у одмаралишту фирме Крушик из Ваљева. Изградња цркве, и пратећих објеката, трајала је до 2000. године. Тадашњи шабачко-ваљевски епископ, господин Лаврентије, освештао је храм 9. августа 2001. године, на дан црквене славе, када се овде окупио велики број туриста и становника околних насеља.

Прва литургија одржана је десет дана касније. Од тада је дивчибарска црква отворена за све добронамерне људе. Крај цркве се сваке година, 2. августа, уз одговарајуће верске свечаности, одржава традиционални, добро посећен вашар.

Црква светог Јоакима и Ане

Из долине реке Ибар, код насеља Ушће, одваја је асфалтни пут дугачак 11 км до манастира Студенице, објекта са листе светске културне баштине човечанства. Студеница је задужбина Стефана Немање, који је у пространом комплексу, између 1183. и 1196. године, саградио цркву посвећену Богородици, која се убраја у наше најзначајније и најлепше сакралне објекте. Манастирски комплекс Студенице имао је у прошлости 13 цркава и одговарајуће конаке. Данас се овде, поред Богородичине цркве, налазе припрата краља Радослава, унука Стефана Немање, црква Светог Николе (Никољача) и Црква Светог Јоакима и Ане, позната и као Краљева црква, задужбина краља Милутина.

Српски краљ Стефан Урош II Милутин, који је владао Србијом од 1282. до 1321. године. Син Стефана Уроша и краљице Јелене Анжујске, био је одважан државник, ратник и ктитор десетине цркава, својом црквом је у историјску и уметничку целину Студенице унео градитељско дело које на прави начин одсликава свог ктитора и велику епоху српске црквене архитектуре и уметности. Краљева црква је, према зашису изнад кровног венца апсиде, саграђена 1313–1314. године. Има облик сажетог крста. са куполом, која је споља осмострана, а унутра округла. Купола се диже изнад наоса. Има једноделне издужене прозорске отворе на бочним странама. Сразмерно објекту Краљева црква има велики портал и три бифире. Црква је скромних димензија. Дугачка је 4,40 м, широка 4,20 м и висока 11 м. Претпоставља се да је осликана фрескама одмах по завршетку зидарских радова. Фраске су добро очуване, хармонично распоређене на сва четири зида, од пода до куполе, смирене, свечане, уметнички високо вредне, садржајно, поукама и порукама, вишезначајне, одражавају изузетан значај византијског, палеолошког, фреско сликарства почетка 13. века. Као такве подстичу посетиоце на размишљање о хришћанству, васиони, земљи и небу, васкрсењу, ктитору, имагинацији и стварности. Ктиторски портрет краља Милутина и његове жене Симониде, светог Саве и светог Стефана Немање (Симеон мироточиви), убрајају се у најлепше средњовековне фреско портрете. Велику вред-

ност имају и фреско представе Христови преци, Причешће апостола, Рођење Богородице, Ваведење, Успење Богородице, Христово рођење, Адам и праведници, анђели, ђакони, пророци, небеска литургија и друге фреске, необичном лепотом и значајем до данас нису превазиђене.

Слика 6. – Краљева црква у манастиру Студеница

Сасвим је сигурно да су Краљеву цркву у манастиру Студеници, градили искусни средњовековни мајстори. Нагласили су централни део храма са куполом, на чијем је врху метални крст. Академик Војислав Краћ је забележено да би „Краљева црква могла да буде купола са коцкастим постољем скинута са једног од зрелих дела краља Милутина и јако увећана. У очима савременика она је морала да буде слика идеалне цркве, и то византијске куполне цркве, у којој су детаљи само функција целине. Она

је, по свој прилици, плод старог схватања обновљеног крајем 13. или почетком 14. века, по коме је куполна црква симболична слика универзума. Купола, сфера покрива чврсто организован простор. Облици прате његову структуру, а геометрија облика меког је цртежа, вођеног слободном руком. У односима апсолутне вредности мере имају другостепени значај, па ни укупна величина грађевине није њено најважније обележје. Краљева црква јер антологијски споменик једног нарочитог низа. У њега би ушло по једно дело из сваке велике епохе европске архитектуре.“

Ангелина Мићић

МАНИФЕСТАЦИЈЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ЛОЗНИЦЕ

Лозница је природни, привредни, саобраћајни и културни центар западне Србије. Налази се у природном окружењу, истакнутих рељефних облика, плодног земљишта, са атрактивним природним и антропогеним туристичким вредностима. Препознаје по истакнутим људима као што су Вук Стефановић Караџић и Јован Цвијић, догађајима и њима посвећеним споменицима, манифестацијама и богатом културно-историјском наслеђу. На простору града Лознице организују се бројне културне, забавне, привредне и спортске манифестације, међу којима су најпосећеније Вуков сабор, Лила Ло, Међународна регата „Дрина је само једна”, Видовдански вашар, Међународни фестивал фолклора „Миодраг Миша Сперњак”, Краљевски карневал. Током године се организују и бројни концерти, фестивали, изложбе, књижевне вечери, позоришне и биоскопске представе, ликовне колоније, сајмови, турнири, такмичења, мото сусрети, планинарски походи, ревије, смотре, традиционални вашари.

Вуков сабор је најстарија и најмасовнија културна манифестација у Србији. Први Вуков сабор је одржан 17. септембра 1933. године, када је обновљена и свечано отворена Вукова родна кућа у Тршићу. Сабор се од тада организује сваког септембра последње недеље пред Малу Госпојину. Циљ Сабора је очување културно-историјског наслеђа и језика, ширење просветитељске идеје и подстицање развоја књижевности и народног стваралаштва. На стогодишњицу смрти Вука Стефановића Караџића 1964. године, студенти Београдског Универзитета су изградили пут кроз Тршић и пешачку стазу названу „Вуков пут до науке” од Вукове куће до манастира Троноше. Отворена је велика позорница, па се од тада завршна свечаност Сабора одржава на саборишту, уместо у дворишту Вукове спомен куће. На тај начин је омогућено извођење значајних уметничких дела као што су: Охридска легенда, Еро с онога свијета, Иво од Семберије. Сабор добија републички значај 70-их година XX века. Предсаборске свечаности обухватају гостовање књижевника, ликовних и музичких стваралаца, а завршног дана Сабора је обраћање истакнутих личности из културе, уметно-

* angelinamicic13@gmail.com

сти, науке и политике. Тршић је 1987. године добио више аутентичних објеката из XIX века који су у овај крај пренети из целе Србије. Вуков сабор је 2012. године уписан у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије.

Табела 1. – Календар манифестација на територији града Лознице (* - датум одржавања манифестације се накнадно објављује)

јануар	1.	Прићи срцем
	6.	Паљење бадњака
	13.	Дочек Српске Нове године
	19.	Пливање за часни крст
	27.	Светосавски бал
фебруар	21.	Међународни дан матерњег језика
март	6–8.	Осмомартовски базар
	*	Свет жена
април	7.	Штукијада (Липнички Шор)
	20.	Међународна изложба паса свих раса (Етно село „Сунчана река”)
	22.	Дан Музеја језика и писма (Тршић)
	27.	Обележавање боја на Чокешини
	30.4–1.5.	Сајам цвећа
	30.4–1.5.	Statue Fest (Интернационални фестиал живих статуа и уличних забављача)
	*	Фестивал глумачких остварења
мај	2.	Ратарске свеће (Манастир Троноша)
	2–4.	Етно базар „У сусрет Васкрсу”
	5.	Туцијада
	17.	Матурски дефиле
	23–25.	Ђачки Вуков сабор (Тршић)
	25–26.	Хард Ендуро „Gičevo challenger” (Гучево, Бања Ковиљача)
	26.	Трејл трка „Стазама Вука Караџића” (Тршић, Троноша)
	*	Ноћ музеја
	*	Изложба вина
јун	8.	Global Wellness Day
	12–13.	Мићини и Верини дани
	12–16.	Дани града
	14.	Дечији карневал
	14–15.	Међународни фестивал фолклора „Распевано пролеће”

Земља и људи

		(Липнички Шор)
	22–23. и 29–30.	Смотра фолклора „Подриње кроз песму и игру” (Бања Ковиљача)
	28.	Видовдански вашар
	*	Смотра ветерана фолклора „Године су пролазиле”
	*	Међународни фестивал фолклора „Под Иверком село што је” (Брадић)
јул	5–6.	Мото скуп (Лешница)
	11–14.	„ЛилаЛо” фестивал
	11.	Лилање
	18–21.	Мото скуп „Моточашће”
	26–28.	Фестивал „На раскрсници”
	*	Међународна мултимедијална студентска ликовна колонија (Тршић)
август	5.	Лозничка регата „Дрина је само једна”
	6–7.	Међународни фестивал фолклора „Миодраг Миша Сперњак”
	10–11.	WOLF-DJ фестивал
	12.	Дан младих
	19.	Обележавање Церске битке (Текериш)
	28.	Госпојински вашар
	*	„Избор најлепшег љубимца”
септембар	1.	КУП „Дани Дрине” (Брањево)
	8.	Обележавање Гучевске битке
	9–15.	Вуков сабор (Тршић)
	14.	Питијада
	14.	Покрени точак здравља (Лозница – Тршић)
	14–15.	Међународни Краљевски карневал (Бања Ковиљача)
	15.	Тракторијада
	15.	Саборско прело (Тршић)
	27–29.	Регионални сајам меда
октобар	1–5.	Дечија недеља
	12.	Михољски сусрети села (Лешница)
	13.	Изложба гљива (Бања Ковиљача)
	14.	Обележавање страдања цивила у Јадру у Другом светском рату (Драгинац)
	18.	Обележавање боја на Лозници
	*	Дани Јована Цвијића
новембар	20.	Светски дан детета
децембар	16.	Туристичка патрола
	16.12–14.1.	Зимски фестивал

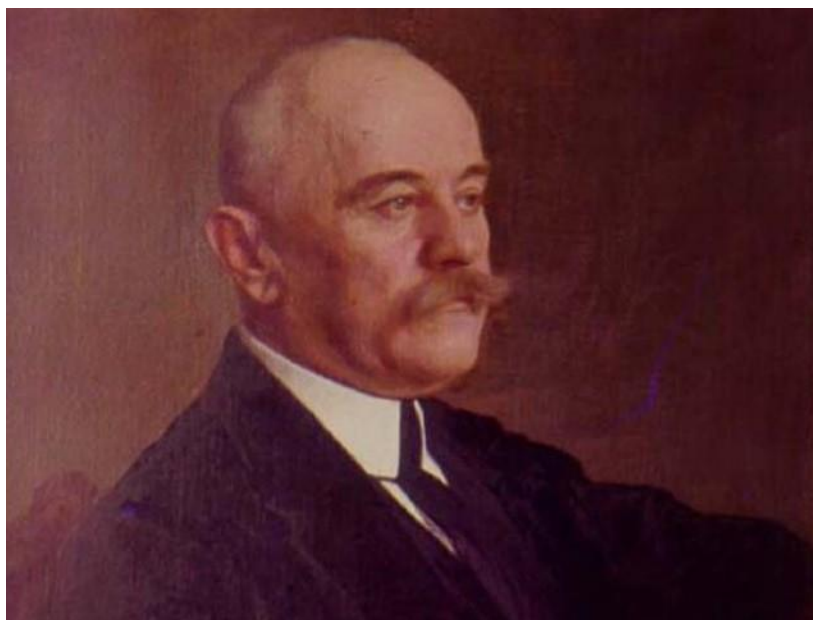
Слика 1. – Вуков сабор у Тршићу

Бачки Вуков сабор је манифестација која се организује по узору на Вуков сабор. Први Бачки Вуков сабор је одржан 1971. године у Тршићу, када су се ђаци лозничких основних школа такмичили у познавању живота и дела Вука Стефановића Караџића, а затим учествовали у литерарном и ликовном конкурсима. Годинама су се лозничке основне школе међусобно натцале за титулу најбоље школе у фудбалу, рукомету и кошарци, након чега су такмичења прерасла у годишња окупљања основних школа бивше Југославије које носе име Вука Караџића. Крајем XX века манифестацију карактеришу нови садржаји, као што су Ликовна радионица, калиграфска радионица, радионица креативног писања, етномузиколошка радионица, радионица ткања. Бачки сабор организује завршну свечаност где се обраћа „ђак генерације” једне лозничке основне школе, након чега се одржава децијна позоришна представа.

Дан матерњег језика се обележава 21. фебруара у Тршићу од 2008. године. То је Међународни дан језика и писма проглашен од стране Унеска у знак сећања на студенте убијене у Даки 1951. године, због протестовања, јер њихов матерњи језик није проглашен званичним. Учесници програма су Гимназија, ОШ „Анта Богићевић” и ОШ „Вук Караџић” из Лознице, као и ОШ „Вукова спомен школа” из Тршића, чији је циљ приказивање лепоте и богатства српског језика и подизање свести о важности матерњег језика.

Свет жена је манифестација која се у Лозници организује у марту од 2002. године са циљем очувања вредности и афирмације стваралаштва жена у разним областима. Указивањем на жене значајне за различите области, разним активностима у току манифестације, јавност има прилику да се упозна са стваралаштвом Милене Павловић Барили, Надежде Петровић, Анице Савић Ребац, Бобе Благојевић, Ксеније Анастасијевић, Исидоре Секулић, Мире Траиловић, Жанке Стокић, Делфи Иванић.

Манифестацију *Ноћ музеја* организује уметничко-продукцијска група „Ноћ музеја” са музејима и установама културе у Републици Србији. Манифестација обухвата уметничке програме, где се појединци могу упознати са музејима и галеријама на нов и неуобичајен начин. Прва манифестација Ноћ музеја у Србији је организована 2005, а у Лозници 2009. године. Програми се одржавају у Музеју језика и писма у Тршићу, Музеју Јадра, Сталној поставци слика Миће Поповића и Вуковом дому културе.

Слика 2. – Јован Цвијић

Манифестација *Дани Јована Цвијића* одржава се сваког октобра у знак сећања на српског научника који је рођен у Лозници. Скупштина Срп-

ског географског друштва је 1989. године прогласила 12. октобар (дан рођења Јована Цвијића) за Дан географа Србије, а месец октобар за Дане Јована Цвијића. Школе које носе име Јована Цвијића, у организацији Српског географског друштва и Министарства просвете, од 1995. године домаћини су сусрета ученика и наставника географије. У организацији Центра за културу „Вук Караџић” у Лозници од 1996. године одржава се ова научна манифестација, па је до сада организовано више научних скупова, ученичких радионица, размењивана су искуства из науке и наставе, промовисане књиге, публиковани зборници радова, представљени радови Матице српске и Географског института „Јован Цвијић” САНУ, реализовано неколико изложби које су обухватале поједине делове из живота Јована Цвијића. Манифестација траје три дана и завршава се 12. октобра прославом Дана школе „Јован Цвијић” у Лозници. Центар за културу је 2012. године добио велико признање од стране Српског географског друштва за допринос ширења науке и културе – Медаљу Јована Цвијића. Обележавањем 150 година од његовог рођења, Лозница је 2015. године добила признање за традицију неговања сећања на овог научника.

Слика 3. – Краљевски карневал у Бањи Ковиљачи

Краљевски карневал је међународна манифестација која се одржава сваке године у Бањи Ковиљачи од 2011. године, када је окупљено 30 група мажореткиња из 15 земаља региона и Европе. Циљ манифестације је унапређење садржаја туристичке понуде Бање Ковиљаче и да се посетиоцима приближе нека од њених ранијих обележја, као што је статус краљевске бање у доба Александра Карађорђевића. Град Лозница и „Краљевски карневал” су чланови Федерације европских карневалских градова А категорије (Federation European Carnival Cities – FECC), посвећене промовисању и очувању.

Мићини и Верини дани је манифестација која се одржава у знак сећања на сликаре Мићу Поповића и Веру Божичковић Поповић. Манифестација је први пут одржана 12. јуна 2001. године и везује се за дан Мићиног рођења. Током дводневне манифестације приказују се разни програми из области ликовне, позоришне и филмске уметности. Тим поводом Центар за културу „Вук Караџић” издаје часопис за културну историју Јадра под називом „Призор”.

Слика 4. – Миодраг Мића Поповић

Међународни фестивал фолклора „Европа игра” одржава се од 2002. године у Лозници и Бањи Ковиљачи и представља светковину песме и игре која зближава народе и културе европских земаља. Годинама Лозница угошћава ансамбле из више европских земаља као што су Немачка, Италија, Француска, Бугарска, Мађарска, Грчка, Босна и Херцеговина, Шпанија, Словенија и друге.

Значајна манифестација у Лозници је *„Октобарски дани”* која се одржава сваке године од 7. до 14. октобра у Драгинцу. У оквиру манифестације организују се књижевне вечери, дани дечије поезије и прозе, а 14. октобра школа у Драгинцу обележава комеморативну свечаност и одаје по част настрадалима 1941. године.

Такмичење у параглајдингу се одржава сваке године крајем априла и има међународни карактер. Учесници се спуштају од спомен костурнице на планини Гучево до стадиона у Бањи Ковиљачи, а победник такмичења се проглашава према освојеним бодовима. Манифестација окупља око 200 такмичара који долазе из свих крајева Србије, а чести су гости из Федерације Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Мађарске.

Манифестација *Ратарске свеће* се везује за манастир Трношу и део је ускршњих обичаја на подручју западне Србије. Обухвата израду свећа од чистог воска и њихово приношење манастиру Трноша током последње недеље васкршњег поста. За време васкршњег поста становници околних села скупљају прилоге (восак или новац) за изливање ратарских свећа. На Велику среду изливају се две свеће тежине по 50 kg и висине око 1,5 m. На Велики четвртак свеће се доносе до чесме Девет Југовића у близини манастира, које се украшавају цвећем, а затим у поворци носе до манастира. У дворишту манастира на свеће се постављају иконе Исуса Христа и Богородице, а окупљени грађани са свештенством и монахињама организују литију око цркве Ваведења Пресвете Богородице. Након литије, свеће се уносе у цркву, постављају уз олтар и пале током целе године за време црквених служби недељом и празницима. Неискоришћени делови свећа се користе наредне године за припрему нових, чиме се омогућује понављање обичаја из године у годину. Овим обичајем становници села Тршић, Коренита, Зајача, Пасковац, Горња Борина, Козјак, област Јадра, Лознице, и западне Србије уопштено настоје да обезбеде бољи род усева, плодност стоке и здравља укућана.

Лилање је народни обичај карактеристичан за Лознички крај и Подриње. У ноћи 11. на 12. јул, уочи црквеног празника Петровдана, народ се

окупља на трговима, раскршћима села и градова, где се организује паљење лила, односно бакљи. Оне се праве од коре дивље трешње или брезе намотане на штап леске. Према веровању се на овај начин терају зле силе, а окупљање око ватре је симбол заједнице читавог народа. Последњу деценију и по, према иницијативи свештенства храма Покрова Пресвете Богородице, централно обележавање се одржава у порти најстарије лозничке цркве. На предлог Центра за културу „Вук Караџић” из Лознице, Лилање је од 2017. године уписано у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије. Захваљујући томе и ангажовању Туристичке организације града Лознице, обичај је оживео и у 21. веку кроз фестивал под називом ЛилаЛо. Фестивал представља спој традиционалног и модерног, чији је циљ приказивање обичаја на савремен начин како би га приближило савременом човеку, као и његово очување за наредне генерације. Дан касније се организује такмичење за најдуже бркове под називом „Бркови по Вуку”, а организују се и бројне радионице за младе, па је Лозница веома посећена у овом периоду године. Фестивал се организује сваке године од стране Туристичке организације града Лознице уз подршку града Лознице и сарадњи са Центром за културу „Вук Караџић”, Канцеларијом за младе, удружењима грађана и појединцима.

Слика 5. – ЛилаЛо

Манифестације у Лозници представљају важан сегмент културног, туристичког и друштвеног живота града, који доприноси његовом препознатљивом идентитету. Кроз различите манифестације Лозница чува традицију и обичаје и ствара простор за модерну културну креативност. Ове манифестације окупљају велики број посетилаца и учесника, како из земље, тако и из иностранства, чиме се Лозница позиционира као важна дестинација на културној мапи Србије.

Данијела Аничич

ЗАШТИЋЕНА ДОБРА ОПШТИНЕ ПРИЈЕПОЉЕ

Пријеполје је брдско-планински простор са карактеристичним природним, хидрографским богатствима, флором и фауном и пејзажима ретко очуване лепоте. Смештено испод огранака Јадовника (1.734 m) и Златара (1.627 m), на обалама Лима, Милешевке и Сељашнице, са мноштвом села и заселака чини заокружену еколошку целину. Одликује се разним природним богатством и великим степеном очуваности природе. Захваљујући томе постоји више локалитета под заштитом државе. У оквиру њих штите се бројне биљне и животињске врсте различитог степена угрожености. Око 25% укупне површине општине су заштићена природна добра.

Заштићени природни предели

Камену Гору многи сматрају најлепшим селом пријеполјске општине. Према резултатима пописа у овом селу живи око 167 становника. Аутентична и очувана природа заштићена је у оквиру предела изузетних одлика „Камена Гора”. Део је динарских планина Старог Влаха на крајњем југозападу Србије. Штита се ради очувања слива реке Грачанице чија клисура је посебан геоморфолошко-хидролошки феномен; заједнице шума на преко 60 % површине овог терена; ендемичне флоре са више типова ендемизма; карактеристичних природних предела, специфичних објеката народног градитељства, културно-историјског наслеђа и традиционалног начина живота који овај простор издвајају као посебан. Утврђено је постојање 473 биљне врсте, што чини око 13% укупне флоре Србије. ПИО „Камена Гора” је под државном заштитом од 2014. године и заузима 7.762 ha површине. Овим делом територије општине управља ЈП „Србијашуме”.

Симбол Камене Горе је вишестолетни бор који на најбољи начин осликава живот овдашњих горштака. Најстарији је становник Камене Горе и постојао је предлог да се заштити као ботанички споменик природе. Висок је 13 m, док му је пречник крошње 18 m. Људи верују да је бор чудотворан - вероватно због своје дуговечности и тога што памти многа време-

* anicidanijela123@gmail.com

на те носи енергију векова у себи. Стар је отприлике 500 година. По врсти спада у црне борове, а према проценама у њему има око 10 кубика чистог луча. Када није било цркве у овом крају мештани су се окупљали око бора где су се спроводили верски обреди, па је тако и добио име Светибор. Од овог бора ништа се није смело односити, ни шишарка, ни сломљена грана. Под његовом капом многи каменогорци су дочекали стоту, па због тога „гору на камену” називају и „селом стогодишњака”. Посебна вредност Камене Горе је њен крашки рељеф. Пећина Куртова јама је једна од најпознатијих и сматра се најлепшим крашким обликом рељефа Средњег Полимља. Одликује се богатством пећинског накита и станиште је за многе угрожене врсте птица, посебно сивог сокола. Камена Гора се налази изнад камените површи, а испод су богате шуме јеле и смрче. Ту се смењују густе модро-зелене шуме високих четинара захваљујући којима је Камена Гора између два светска рата била проглашена за ваздушну бању.

Највиша планина општине је Јадовник, чији врх Катуних представља највиши врх Златиборског округа, а уз Јанков камен на Голији и Поглед на Мокрој Гори, један је од највиших врхова Западне Србије. На југоистоку се наставља на Озрен. Одваја их Скудланска речица, а због мале међусобне удаљености често се у литератури означавају као јединствен планински масив. Природне реткости Озрена и Јадовника, клисуре, врхови, пећине, заштићени су у оквиру ПИО „Озрен-Јадовник”. Регистрован је као један од најзначајнијих центара диверзитета флоре и вегетације како Србије, тако и целог Балкана. Од 547 ендемичних биљних таксона у Србији, овде је 59 врста балканских ендемита, а најпознатији је равностранни звончић, стеноендемит клисуре Лима и Полимља. Површина заштићеног простора је 10.435 ha. У клисурама усеченим у падине Јадовника и Озрена расте терцијарни реликт миришљаво дрво тиса. Народно веровање каже да тиса штити од злих духова, па је сматрана светим дрветом. Мало је познато да склониште на обронцима Јадовника и Озрена проналазе и белоглави супови. Захваљујући активностима Резервата природе „Увац” и Удружења грађана „Јадовник” поново се гнезде. Формирано је хранилиште „Кашан” где се износи угинула стока из околине и тако хране не само белоглави супови, већ и друге звери којима је Јадовник дом.

У природи изузетне лепоте постоји већи број заселака посебних етнолошких и споменичких својстава. Најпознатије је Тичје поље. Смештено на обронцима Озрена на 1.500 m висине представља живи етнографски музеј. Традиција је сачувана у сваком кутку. Кућа под шиндром, појате и

друге помоћне зграде под сламом, саграђене су у духу народне архитектуре. О очувању и аутентичности јединог живог етнографског музеја на овим просторима брине пријеполско друштво за заштиту села „Врело”. Тичје поље је и родно село познатог глумца Данила Лазовића.

Специјални резерват природе „Клисуре реке Милешевке” смештен између масива Златара и Јадовника, проглашен је за заштићено подручје I категорије од изузетног националног значаја. Река Милешевка је између Златара и Јадовника формирала дивљу кречњачку клисуру дугачку 24 km, која достиже дубину и до 1.230 m, а на појединим местима се сужава на свега 4 m. Клисура се одликује разноврсним биљним светом. Изразито богатство и диверзитет флоре објашњава се очуваношћу екосистема и изворношћу станишта, која испољавају и рефугијални карактер. Клисура је станиште Панчићеве оморике чија је ово најјужнија тачка ареала распрострањења. Оморика је у овом делу откривена скоро 100 година након првог Панчићевог открића те врсте на Тари. Јавља се у дубоком кањонском делу непосредно изнад реке. Посебну естетску вредност имају неприступачне литице са очуваним и веома старим примерцима црног бора импозантних димензија и кишобранастих крошњи. На простору резервата присутне су гнездеће колоније белоглавог супа, што је најзначајнија орнитолошка вредност овог простора, имајући у виду њену угроженост у Србији и на Балкану. Ово је друга по величини колонија белоглавог супа у Србији и једна од већих на Балкану, са >52 гнездећа пара. Управљање СРП остварује се преко Шумског газдинства „Пријеполје” из Пријеполја. СРП захвата 1.244 ha где су успостављени режими заштите I, II и III степена. Резерват је укључен у мрежу међународних значајних подручја птица (ИВА).

Село Сопотница лежи на обронцима Јадовника на висини од 1.200 m. Село је жуборних врела и слапова који су својим сопотањем низ литице ка ушћу у Лим реци и селу дали име. „Слапови Сопотнице” су споменик природе који обухвата извориште површинског тока Сопотнице са више сталних и повремених крашких врела и извора, који формирају токове који се прво спајају, а затим праве серију водопада. Сопотница је име добила по гласном сопоћању које се чује са велике удаљености. Водом је најбогатија јадовничка река (око 40 l/s), али и најкраћа. Реку карактерише велика висинска разлика између извора на 1.150 m и ушћа на 465 m, коју она савладава формирањем осам бигрених тераса преко којих се вода стропоштава градећи импозантне водопаде. Најатрактивнији је Велики водопад висине 25 m. Према легенди, уморни становници Пештери, крећући се у потрази

за бољим условима живота, застали су овде мало да одморе. Тада се из планине чуо глас виле која их је питала да ли желе воду или срећу. Уморни од пута, одговорили су да желе воду, а да ће се за срећу сами постарати. Тада је из планине потекла вода која и данас тече и никад не пресушује. Символ Сопотнице је и сига (бигар). На сунчаним падинама вода, сунце и букове шуме на кречњачким стенама миленијумима праве овај благородни грађевински материјал.

Слика 1. – Споменик природе Слапови Сопотнице

Сопотничком сигом изграђени су манастири Милешева, Сопоћани, Давидовица, Мили, чувена „ћуприја на Дрини” и бројни савремени пословни и стамбени објекти. Сопотница је прво село у Средњем Полимљу које се нашло у званичној понуди „Одмор на селу” Туристичке организације Србије. Наведено природно добро стављено је под заштиту ради очувања и унапређења лепоте предела, као и разноврсности биљног и животињског света, а у интересу науке, образовања, културе, рекреације и туризма. Утврђено је заштићено природно добро од изузетног значаја, односно I категорије.

Из културно-историјске баштине...

Пријепољски крај је био насељен још у праисторији. У доба Римљана насеље је било на високом културном нивоу, о чему сведоче бројна налазишта и остаци материјалне културе. Средином XX века на Коловрату је откривена гробница која потиче из II до IV века. У том периоду Коловрат је био привредни и управни центар римске провинције Далмације. Имао је статус слободног града под врховном римском влашћу, али са својом самоуправом. Реч је о веома значајном урбаном насељу у коме бораве угледни царски достојанственици високог ранга. Овде су пронађени остаци камене пластике, надгробни споменици, архитектонски елементи, примерци накита, стакла, керамике, који говоре о животу на овом простору у античко доба. Проучавања коловратске некрополе дала су значајне резултате за проучавање периода римске доминације у Полимљу. Коловрат се данас налази под државном заштитом као споменик културе од великог значаја.

Околина и град имају више историјских споменика и локалитета из средњег века, као и дуготрајне турске и аустроугарске владавине. На левој обали Лима, изнад пута Пријепоље-Бистрица, налазе се остаци средњовековног града Ковина. Град је смештен на тешко приступачном врху од око 700 m који припада јужном огранку Побијеника. Због стратешког положаја на улазу у клисуру Лима од Пријепоља ка Бистрици, претпоставља се да је град саграђен да би контролисао и обезбеђивао овај правац. Његова градња приписује се Јерини, жени деспота Ђурђа Бранковића, па је познат и као Јеринин град. Не зна се тачно када је подигнут. У историјским изворима први пут се помиње у повељи краља Фридриха III, као посед херцега Стјепана Вукчића-Косаче. Евлија Челебија у путопису из 1622. године описује га као мали запустели град из доба Немањића, порушен у време отоманског освајања. На највишем делу града доминира четвороугаона кула окренута према Лиму. Утврђење се данас чува као споменик културе.

Милешева- Анђео у белом и Богородица у плавом

Највише споменика потиче из времена Немањића. Најпознатији је манастир Милешева, споменик културе од посебног значаја, удаљен 6 km од језгра Пријепоља. Други је у рангу по значају међу свим српским манастирима, после Студенице. Због изузетне културно-историјске вредности његовог уметничког блага, предложен је за уношење у светску баштину

УНЕСКО-а. Манастир Милешева је веома значајан не само за православно, већ и за муслиманско становништво на овом простору. Постоји легенда у којој се види слога међу људима без обзира на веру. После устанка Срба 1875. године, тзв. Невесињске пушке, турска војска је кренула из Сјенице са намером да спали све манастире. Тада је игуман манастира, Мардарије, са једним својим пријатељем Малагићем из села Хисарцик, дошао и сачекао на путу турску војску да моли да мимоиђу Милешеву. Прво је пришао игуман да замоли пашу, али га је он само одгурнуо. Тада је пред пашу клекнуо Малагић и рекао: „Молим те поштеди ову кућу, она свима нама значи” и паша се смиловао. Једини манастир у Полимљу који после тог устанка Срба није спаљен била је Милешева.

Милешеву је подигао принц Владислав, други син Стефана Првовенчаног и унук Стефана Немање. По угледу на раније подигнуте владарске задужбине, маузолеје, милешевска црква сазидаана је у рашком стилу и посвећена Вазнесењу Христовом. Подигнута је између 1216. и 1218. године, а живописана 1221. године. Када је око 1240. године тело Светог Саве пренето из Трнова, сахрањено је у гробници коју је он себи за живота сазидао. Убрзо потом, тело је пренето у ћивот испред иконостаса пред олтаром, а у његову гробницу покопан је Атанасије, игуман Милешеве који је са краљем Владиславом организовао пренос моштију Светог Саве из Трнова у Милешеву. Милешева је због улоге Св. Саве постала „славна лавра” што је подстакло Стефана Твртка Котроманића да се 1377. године овде крунише за краља Босне и Србије. Захумски владар Стјепан Вукчић-Косача овде се 1499. године назвао „херцегом од Светог Саве” по чему је на данашње Захумље пренет назив Херцеговина.

Турци су манастир спалили 1459. године. Црква је касније обновљена, јер се овде у првој половини XVI века извесно време налазило седиште Пећке Патријаршије. Милешева је у то време имала и штампарију, набављену у Венецији непун век након Гутенбергове. У периоду 1565-1570. године сликари Макарија Соколовића су обновили живопис Милешеве, али убрзо су наступила тешка времена. Турци су по наредби Синанпаше 1595. године узели тело Светог Саве из Милешеве и спалили га на Врачару у Београду. Остала је сачувана само лева шака која је 2007. године пренета из манастира Свете Тројице у Пљевљима у Милешеву где се и данас налази. Након тога манастир је више пута рушен и паљен, али се релативно брзо опорављао захваљујући свом угледу, али и помоћи народа, руских, влашких и молдавских кнежева, руских царева и великодостојни-

ка. Значајна преправка извршена је 1863. године. Том приликом порушена је гробница Светог Саве и президана као виша припрата над којом је подигнуто кубе. Милешева је маузолеј Светог Саве, галерија српског средњовековног сликарства и колевка штампарства. У манастиру се налазе и мошти ктитора Владислава Немањића.

Највећа драгоценост Милешеве су њене фреске, које се оцењују као врх византијског сликарства XIII века. Међу фрескама пажњу привлаче портрети Немањића. Портрет Светог Саве један је од врхунских сачуваних портрета из прве половине XIII века и сматра се најверодостојнијим приказом његовог лика. Претпоставља се да је Свети Сава одабрао мајсторе и да је био присутан када се радио портрет. Фреска која такође плени својом појавом је приказ Богородице. Изузетно лепо осликано Богородичино лице одаје израз благородног помирења и одмереног чуђења „јер тада је осењена духом светим, што је означило инкарнацију Исуса Христа у њеној утроби”. У целокупном српском фрескосликарству, само у Милешеви Богородица је увек у плавом афориону. Ту је и фреска ктитора, принца Владислава, који је приказан као 13-годишњи дечак, који држи Милешеву у руци, а Богородица за руку приводи га Христу и он на поклон дарује Милешеву, која траје већ осам векова. Неретка појава у српским манастирима јесте да су свецима ископане очи што је случај и са неким ликовима на милешевским фрескама. Постоје два објашњења те појаве. Према једнима завојевачи тј. окупатори тим чином покушавали су да омаловаже светитеља. Према другом мишљењу народ је верујући да копајући прах са фресака и тим прахом премазујући очи може да поврати вид слепима.

Најпознатија фреска је Бели Анђео, део композиције Мирноснонице на гробу Христовом. На фресци је представљен архангел Гаврило раширених крила, обучен у бео хитон, како седи на великом камену и прстом показује на Христов гроб, заправо у том тренутку место његовог васкрснућа. Настала је у XIII веку као рад непознатих аутора Грка школованих у Цариграду, Солуну и Никеји. Артур Еванс, енглески археолог и новинар, у Манчестер гардијану 1. септембра 1883. године написао је да ништа што је Ђото створио не може се поредити са лепотом Анђела из Милешеве. Ова фреска уписала се у модерну историју 1963. године. Први сателитски пренос видео сигнала између Старог континента и Америке садржао је међу кадровима и милешевску фреску, као посебан поздрав нас Европљана онима на другом крају света. Када је из Европе послат први сателитски сигнал

у Васиону, у „плакету достигнућа Земљана” биле су слике човековог освајања Месеца, Кинеског зида, звуци китова, Библија и фреска Белог Анђе-ла. Веровало се да ће, ако у Васиони постоје разумна бића, схватити поруку коју својом појавом и ликом носи Бели Анђео, а то је порука мира, љубави и разумевања. Управо због тога је Бели Анђео симбол мира, а „гледање у њега је равно молитви”. Фреска својом лепотом и савршеном композицијом већ деценијама импресионира заљубљенике у сликарство и иконографију, и то не без разлога. Насликан је тако да посетиоца гледа директно у очи без обзира из ког угла га посетилац посматра.

Слика 2. – Милешевски Бели Анђео

Интересантно је да је ова фреска била дуго скривена од очију јавности. У XVI веку је преко ње насликана друга фреска, а Бели Анђео се указао готово 400 година касније, приликом рестаурирања манастира. Кажу да је лик Белом Анђелу дала краљица Белосава, супруга краља Владислава.

Тврђава Милешевац – чувар Милешеве и Пријепоља

Изнад Милешеве, на стрмој литици која означава крај клисурастог тока Милешевке, на њеној левој страни налазе се остаци средњовековног града Милешевца. Стоји на врху литице која је приступачна само са јужне док се остале три стране окомито спуштају у кањон реке. Према неким подацима после Маглича, Милешевац је најнеприступачнији средњовековни град на нашим просторима. Град (тврђава) је неправилног облика, прилагођен терену на коме је подигнут. Испод града су се налазили објекти за становање и подграђе. Цитадела је била утврђена посебним зидом, а њене ниже зоне и додатним бедемима. Не зна се тачно време градње. Неки сматрају да је подигнут кад и манастир Милешева и служио је да обезбеди пут који је пролазио туда од Дубровника даље ка истоку ка Цариграду, а други мисле да је тврђаву подигао Никола Алтомановић у XIV веку. Крајем XIV и у првој половини XV века улазио је у састав поседа Хранића-Косача. Њиме су управљали прво српски великаши, а под турску власт пада 1465. године. Током XVI и XVII века у њему је било седиште диздара и мање војне посаде. У подножју града Турци су подигли караван-серај око кога се развила варошица, чије се становништво налазило под јурисдикцијом пљеваљског кадије. Милешевац у XVII веку добија турско име Хисарцик. Део тврђаве је сачуван као споменик културе.

Сходно друштвеним променама и турској доминацији, у XVI веку је саграђена џамија, данас позната као џамија у Хисарцику. Смештена је непосредно испод тврђаве, а у њој се чува најстарији Куран на Балкану, стар четири века. Писан је руком на штављеној овчијој кожи или пергаменту, изузетним стилем, а сачуван је у потпуности. Године 2005. однет је на конзервацију у Народну библиотеку у Београду, како би се заштитио од распадања. Враћен је и данас је највећа реликвија џамије у Хисарцику.

Манастир Давидовица – вечни дом браће Југовића

У атару села Гробнице, у близини Бродарева, налази се манастир Давидовица. Црква посвећена Богојављењу подигнута је 1281. године. Задужбина је монаха Давида, Вукановог сина и унука Стефана Немање, чије је световно име било Дмитар. О њеној градњи сведочи уговор који се чува у Дубровачком архиву. Један је од ретких манастира који има сачуван уговор о градњи. У том уговору стоји да је градња почела 30. августа 1281. го-

дине. Уговор су потписали монах Давид и дубровачки мајстори Десин де Риса и његов син Блаж. Договорено је да манастир буде саграђен за годину дана, што је и урађено. Након рушења манастира у XV веку, његово пропадање трајало је вековима, све до 1996. године када је Музеј у Пријеполу покренуо пројекат обнове и реконструкције, који је 1998. године у целости завршен и манастиру је враћен првобитни изглед. У манастиру је сахрањен ктитор, монах Давид. Реч је о веома значајном архитектонском и културно-историјском споменику који плени лепотом грађевинског мајсторства, а штити се као споменик културе од великог значаја.

Слика 3. – Манастир Давидовица код Бродарева

Црква није живописана након реконструкције, а на старим деловима једнобродне светиње могу се уочити остаци фрески из XIII века, који су конзервирани и заштићени од даљег пропадања. Приликом археолошких ископавања пронађени су посмртни остаци, односно лобање, које по предању припадају осморици браће Југовића, док је девети Бошко Југовић преживео Косовски бој и касније преминуо од последица рањавања те је сахрањен у околини Ивањице. Верује се да их је овде пренела њихова се-

стра кнегиња Милица, након Косовског боја. Ту се налази и гроб кнеза Вратка, познатијег под именом Југ Богдан.

Сахат кула – симбол турског периода

Османлије су овај крај дуго држале под својом влашћу. Пријепоље се ослободило тек 1912. године. Из тог периода сачуван је велики број грађевина и објеката који сведоче о животу становника ових крајева под Турцима. Посебно значајан објекат из тог доба је Сахат кула. Не зна се тачно време њене градње, али будући да је помиње Евлија Челебија, верује се да је саграђена још пре XVI века. Њена старост, изглед и неуобичајено решење представљају несумњиву архитектонску и споменичку вредност. Сахат кула представља један од најинтересантнијих и најстаријих сачуваних исламских споменика Средњег Полимља. Евлија Челебија написао је да је пријепољска Сахат кула имала звоно „чији се глас чује чак из града Милешева”. Са посебно обликованим сатом и бројевима на њему, арапским и римским, који и данас показују тачно време, ова Сахат кула је препознатљива, аутентична и симбол је Пријепоља. Кула је четвртастог облика, окречена у бело, са сатовима на све четири стране. Данашња Сахат кула се не налази на месту на ком је саграђена. Због изградње пута према Сјеници 1974. године готово у аутентичном облику премештена је поред хотела „Парк”.

Меморијални комплекс „Бошко Буха”

На свега неколико километара од Камене Горе налази се насеље Јабука. Не тако давно Јабука је била центар омладинског туризма у бившој Југославији. Постала је чувена за време Другог светског рата као место жестоких борби у којима је живот изгубио млади борац НОБ Бошко Буха, који је као 15-годишњи дечак са главнином партизанских снага кренуо из Ужица и већ 1941. године био борац 1. чете 4. батаљона 2. пролетерске бригаде. Неустрашиви бомбаш на Купресу, Ливну, Неретви и Сутјесци погинуо је 27. септембра 1943. године наишавши на четничку заседу. Његови посмртни остаци сахрањени су у Пљевљима. Идеја за трајно обележавање места његове погибије потекла је 1959. године од пионира Пријепоља и Пљеваља. Ову иницијативу прихватио је Савез пионира Југославије и почело се са изградњом спомен-дома. На месту погибије постављен је 17. октобра 1966. године камени белег. Око спомен обележја тада је посађено симболичних 17 борова у знак сећања на 17 година колико је Бошко имао када је погинуо.

Неколико година касније јавила се идеја да се Бошку подигне споменик, па је у пионерском листу „Кекец” расписан конкурс „Како замишљам споменик Бошку Бухи”. Преко 6.800 пионира из целе Југославије послало је своје предлоге, а комисија је изабрала рад Јадранке Берић, ученице из Горњег Милановца. Она је описала споменик речима: „Благ, дечји осмех на лицу, поглед уперен према Београду, пушка о рамену, бомба у руци стоји Бошко Буха на листовима отворене књиге”. Споменик је постављен на брду Видиковцу са кога се пружа поглед на читаву околину.

Слика 4. – Споменик Бошку Бухи

У непосредној близини спомен-дома 27. септембра 1973. године, постављене су бисте осам пионира и омладинаца палих у НОР-у из шест држава и две аутономне покрајине у оквиру Југославије. Простор око њих назван је Алеја неустрашиве младости. Одлуком Скупштине општине Пријепоље од 30. маја 1986. године Меморијални комплекс „Бошко Буха” је проглашен културним добром од изузетног значаја и налази се под заштитом Завода за заштиту споменика културе. Све до почетка 1990-их и распада СФРЈ Меморијални комплекс је био једна од најпосећенијих туристичких дестинација коју су обилазиле многе школске екскурзије. Касније током година број посетилаца је почео да слаби, да би на крају због недостатка финансирања музеј био затворен, а спомен-дом приватизован.

Пријепољски музеј

Пријепоље се најбоље може упознати посетом Музеја. Испред зграде Музеја налази се специфичан споменик који сведочи о мултикултуралности овог краја. Необична скулптура представља мајку Ружицу Пејовић са синовима Луком и Алијом, различите вероисповести и у традиционалним ношњама. Данашња зграда Музеја објекат је изграђен у времену 1839-1845. године. Зграда је подигнута за потребе Руждије (ниже гимназије у трогодишњем трајању у којој се изучавају предмети религијског и световног садржаја). Адаптирана је за потребе музеја који је званично отворен 15. јуна 1991. године са сталном поставком „Пријепоље у прошлости”. Музеј може да се похвали да је 2012. године у конкуренцији 160 музеја у Лисабону, одлуком Европског музејског форума добио специјалну награду. У музеју постоји више сталних поставки. Ту је поставка „Владе Дивац- кошаркашка легенда”, затим археолошка поставка антички материјал са Коловрата, римска камена пластика у лапидаријуму, Пријепоље на старим фотографијама и др. Посебну пажњу привлачи део који се односи на живот и каријеру прослављене кошаркашке звезде Владе Дивца. У родном Пријепољу је постигао први, али и опроштајни кош. Медаље, пехаре, први и последњи дрес, патике и све оно што је обележило његову каријеру, поклонио је Музеју.

Споменик Пријепољске битке

Рушевине партизанске болнице у Пријепољу, на левој обали Лима, представљају успомену на тешку борбу која се водила 4. децембра 1943. године између Прве шумадијске и Друге пролетерске бригаде с једне стране и немачких јединица које су надирале на слободну територију. У каменој згради бивше аустроугарске болнице налазило се око 400 бораца, коју су изненада напале јаке немачке снаге. У крвавој и жестокој борби готово цела партизанска бригада је била уништена. Само у току једног дана пале су и нестале у набујалом Лиму стотине партизанских бораца. У историји је забележено да је Пријепољска битка најтежи пораз партизана у коме је у једном дану погинуло толико бораца. Након Другог светског рата на рушевинама болнице подигнут је монументалан споменик вајара Лојзе Долинара који симболише отпор и борбу партизана у Пријепољској бици. На барелефима који су постављени на преосталим зидовима, симболично је

приказан ток битке и исписана имена погинулих бораца. Споменички комплекс налази се поред магистралног пута Пријепоље-Бродарево у непосредној близини каменог моста у Шарампову. Споменик „4. децембар” заштићен је још 1952. године као споменик културе од изузетног значаја. Са стоји се од конзервираних зидина болничке зграде, надприродне скулптуре три борца, шест рељефа и четири спомен плоче. У средишту спомен-обележја је спомен-гробница у којој су сахрањени изгинули борци. Споменик је откривен 4. децембра 1953. године.

Ана Марија Беочанин

ПРОМЕТ ТУРИСТА У ВРЊАЧКОЈ БАЊИ

Посећености Врњачке Бање и њеној препознатљивости на ширим просторима, доприносиле су знамените личности које су боравиле у Врњцима. Међу њима су били краљ Александар Карађорђевић, министри српске владе, универзитетски професори, научници, лекари, новинари, књижевници, сликари, глумци, трговци, официри, руски писац Максим Горки и други. Просечан боравак гостију, у првим годинама развоја туризма у Врњачкој Бањи, био је изузетно дуг. Године 1869. тај број је износио чак 30 дана. Касније, па и почетком двадесетог века, просечна дужина боравка износила је 21 дан. Лековите воде су се користиле сходно саветима лекара и посетиоци Бање су углавном били туристи који су у потрази за лечењем.

Промет туриста у Врњачкој Бањи прати се дуже од 150 година. Првом правом бањском сезоном сматра се она из 1869. године, када су ординирала три лекара и лечила се 583 болесника, који су у бањи провели 16.140 дана. Наредних неколико година регистровано је по 600-700 болесника, али се 1875. године овде лечило само 145 људи. Из извештаја доктора Ђуре Гаврила види се да је 1879. године било само 197 посетилаца, 1880. године 255. То је време политичке кризе у Србији, њеног уласка у рат против Турака и борбе за ослобођење јужне Србије. Из 1889. године потиче податак о 746 посетилаца, међу којима је 20 из Аустроугарске, Румуније, Бугарске и Турске. После успона и падова изазваних немилим догађајима, број посетилаца Врњачке Бање је веома променљив. Почетком 20. века, 1901. године регистровано је 2.355 туриста и 52.560 њихових ноћења. После Првог светског рата број туриста расте. Између два светска рата такође и посебно после 1960. године. Највише посетилаца током 20. века (163.018) било је 1986. године, а највише остварених ноћења (1.415.168) годину дана раније. Број туриста је последњих година превазиђен (2017. – 213.194), али не и број ноћења. У укупном бањском туризму Србије, Врњачка Бања учествује са 30%. Просечна дужина боравка гостију Врњачке Бање се од 25 дана 1869. године, до данас смањила на 10 дана. Разлог томе је смањен број оних који долазе на класично лечење и повећање оних који долазе ради забаве, краћег одмора, спортских и културних

* ana.marija.beocanin@gmail.com

манifestација. Број домаћих посетилаца увек је био и остаје много већи од броја странаца, што је условљено здравствено-лечилишном функцијом и знатним бројем оних посетилаца коју долазе по упуту лекара и одговарајућих комисија пензијског и здравственог осигурања. Нешто већи број страних туриста регистрован после 2005. године условљен је доласком оних из неколико република бивше Југославије.

Што се тиче домаћих гостију најбројнији су били из београдског, крушевачког, крагујевачког и смедеревског округа. То значи да се контрактивна зона Врњачке Бање протезала око 200 km на север и североисток. Мањи број посетилаца био је из Ужица, Ниша, Пирота и Врања. Врњачка Бања је у назначено време имала наглашену здравствено-лечилишну функцију, што потврђује дуг просечан боравак болесника. Са 52.432 ноћења остварених 1900. године, Врњачка Бања је и данас недостижна за неке наше балнеолошке центре. По добијању статуса државне бање, стање се мења набоље, али је промет посетилаца из 1870. године достигнут тек две деценије касније. Посебно је интересантан велики број ноћења. Он је условљен дугим просечним боравком болесника. Број посетилаца 1869-1900. године повећао се 3,9 пута, а број ноћења 3,2 пута. Брже повећавање броја посетилаца од броја ноћења означило је скраћивање просечног боравка. То је значило да међу посетиоцима има и оних који не долазе због лечења, већ због одмора, опоравка и разоноде. Врњачка Бања тиме добија нове функције и постаје привлачна за шири круг људи.

За Врњачку Бању од почетка прошлог века до Првог светског рата карактеристичан је умерен пораст броја посетилаца и ноћења, уз извесно скраћивање просечне дужине боравка. Број посетилаца се 1901–1912. године повећао 4,6 пута, а број њихових ноћења 4,3 пута. Пред Први светски рат Врњачка Бања има препознатљиву физиономију. Сазнања о лековитости воде била су конкретна, а примена у терапији сврсисходна. Уз традиционално бањско лечење, почиње се развијати излетнички туризам и организују културне, забавне и спортске манифестације које доприносе обогаћивању садржаја боравка који условљава веће економске и друштвене ефекте. Балкански ратови и Први светски рат прекидају континуитет развоја. За ратне године нема података о броју посетилаца и ноћења. Крај Првог светског рата и формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, условили су да се Врњачка Бања отвори према пространијем тржишту, али је чињеница да су увек, као и данас, доминирали гости из Србије. Већ 1921. премашен је број ноћења из 1912. године. Повећање промета до

1939. године, са мањим осцилацијама, константно је, а дужина просечног боравка од 19 дана стабилна. Са више од 33.000 посетилаца и више од 675.000 њихових ноћења реализованих 1939. године Врњачка Бања се убрајала у најпосећеније у Европи. Такав промет већина наших бања у свом укупном развоју још увек није достигла. У том смислу искуства наше најпосећеније бање треба уважавати и користити.

Са више од 30.000 туриста и више од 600.000 ноћења у годинама непосредно пре Првог светског рата Врњачка Бања је била далеко испред осталих бања Србије, као и испред многих центара бањског, приморског и планинског туризма на тадашњим просторима Југославије. Бањске виле, хотели, пансиони, ресторани, паркови, шеталишта, летње баште места су сусретања бројних познатих личности тога доба, које на посебан начин доприносе популаризацији Врњачке Бање. Из овог периода од значаја је делатност Друштва пријатеља Врњачке Бање, које је основано 30. септембра 1932. године. За разлику од Друштва пријатеља Врњачке Бање у овој бањи је 1970. године основано Удружење бањских и климатских места Србије, које и данас ради. Удружење је поводом оснивања публиковало књигу Бање и климатска места Србије, која има 184 стране текста, који се односе на задатке основаног Удружења и неке проблеме бањских и климатских места Србије.

Успон Врњачке Бање пореметио је Други светски рат, неки објекти су постали командна места окупатора. Обновљени су неки стари и изграђени неки нови објекти. Посебан значај добијају одмаралишта радних организација. За неколико година нема података о промету туриста, али се зна да је њихов број две године после ослобођења премашио 30.000, а број ноћења 640.000. Више од 50.000 туриста први пут је регистровано 1957. године, а више од 100.000 први пут 1968. године.

Милион туристичких ноћења Врњачка Бања први пут је реализовала 1959. године (1.037.172), што је само нешто више од броја ноћења из 1948. године (995.900). Како је 1960. године у свим бањама Југославије боравило 352.000 туриста, који су остварили 3.920.000 ноћења, закључујемо да је Врњачка Бања у томе учествовала са 22,9% туриста и 27,5% ноћења. Од прве бањске сезоне, до наших дана, број домаћих посетилаца Врњачке Бање увек је био много већи од броја страних. Недовољно позната на иностраном тржишту Врњачка Бања дели судбину осталих наших бања, у којима су страни туристи права реткост. Чак и они које статистика бележи највероватније нису дошли ради лечења, одмора и опоравка, већ су у транзиту, учествују у неким културним или спортским манифестацијама, по-

словно посећују околне градове а ноће у бањи, учествују на научним, стручним и пословним скуповима и сви се по правилу веома кратко задржавају. Број страних туриста у Врњачкој Бањи детаљније се прати од 1960. године. Индекс пораста броја страних туриста 1960–1990. године већи је од индекса пораста броја домаћих туриста само зато што је почетна основа ниска. Када је садашња статистика бањске госте из некадашњих република Југославије почела сврставати у стране туристе, број се повећао, али без значајнијих економских ефеката, не само због тога што је и њих мало, што се у бањи кратко задржавају, већ због њихових слабих платежних могућности. Искуства бројних страних земаља, које имају развијен бањски туризам, показују да је и код њих изразито доминантно учешће домаћих посетилаца, те је у том смислу тешко учинити нешто посебно. На бањско и климатско лечење, у принципу, не иде се далеко изван завичаја или изван земље.

Године 1960. у Врњачкој Бањи је остварено више од милион туристичких ноћења, што је за један туристички центар у континенталном делу тадашње Југославије било вишеструко задовољавајуће, утолико пре што је већ следеће године премашен број од 1,2 милиона. У Србији је тада Врњачка Бања по овом показатељу заостајала само за Београдом. Иза овог успеха, следе године смањења броја ноћења.

Табела 1. – Промет туриста и ноћења

Година	Туристи			Ноћења		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
2014.	146.756	123.155	23.601	497.893	431.455	66.438
2015.	175.153	146.208	28.945	562.862	481.150	81.712
2016.	202.820	163.997	38.823	677.690	573.394	104.296
2017.	216.651	179.659	36.992	724.163	625.820	98.343
2018.	250.621	203.255	47.366	837.486	714.612	122.874
2019.	283.491	266.341	17.150	907.892	774.206	133.686
2020.	211.496	200.879	10.617	211.496	200.879	10.617
2021.	267.672	231.112	36.560	852.297	745.118	107.179
2022.	207.559	183.522	24.037	756.142	676.142	80.090
2023.	194.140	162.447	31.693	686.556	587.974	98.582

Туристички промет и број ноћења од 2014. до 2023. године. Од 2014. до 2019. године може се закључити да се дешавао константни раст броја туриста и њихових ноћења. Пораст који је забележен до 2019. године може се објаснити и чињеницом да се 2006. почело са изградњом нових и

обновом старих хотела, а број квалитетних и повољних приватних смештајних јединица у вилама је растао из године у годину. Надлежни су радили на развоју лечилишне функције, али су и инвестирали у пратеће садржаје. Врњачки карневал је доживео поновни процват, а одржавање једног од највећих музичких фестивала у Србији и региону, Lovefesta-a, сваке године у августу окупи велики број домаћих, али и страних туриста.

Табела 2. – Број туриста и ноћења

Месец	Туристи			Ноћења		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
Јануар	7.893	6.015	1.878	25.344	18.774	6.570
Фебруар	8735	7.735	1.000	27.293	24.613	2.680
Март	11.456	9.324	2.132	39.195	30.980	8.215
Април	18.812	15.588	3.224	53.404	44.878	8.526
Мај	19.930	17.482	2.448	61.504	55.422	6.082
Јун	16.852	14.541	2.311	62.607	55.983	6.624
Јул	21.646	17.684	3.962	96.839	81.048	15.791
Август	25.672	21.991	3.681	110.948	96.941	14.007
Септембар	19.499	17.342	2.157	76.319	70.175	6.144
Октобар	19.278	16.369	2.909	66.853	58.571	8.282
Новембар	12.409	10.172	2.237	38.979	32.459	6.520
Децембар	11.958	8.204	3.754	27.271	18.130	9.141

Године 2019. највећи број туриста забележен управо у августу, када је остварен и највећи број ноћења, чему је свакако допринео и овај популарни музички фестивал. Ситуација у свету са пандемијом Ковид-19 вируса, нажалост, негативно је утицала како на туризам у свету, тако и на туризам у нашој земљи. Туризам у целој земљи је трпео, као последица прописаних мера забране кретања и окупљања. Након попуштања мера, људи су почели поново да путују, а затварање граница појединих земаља, није оставило нашим грађанима велики избор при одабиру дестинација. Држава је више него иначе промовисала домаћи туризам и на различите начине је стимулисала грађане да свој одмор проведу у Србији.

Врњачка Бања је лети више посећена него током зимских месеци и када су у питању домаћи и када су у питању страни посетиоци. Разлог томе јесте што се у Бањи током лета одржавају различите манифестације попут Врњачког фестивала, Lovefest-a, Фестивала филмског сценарија и остали. Такође, може се видети да је током јесени и крајем године већи број посетилаца, него почетком године, а разлог томе су боље временске прилике.

Марија Станковић

ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ НИШКЕ БАЊЕ

Не постоји бања у Србији која је више опевана у српским песмама од Нишке Бање. Позиционирана на изузетно доброј саобраћајници, некада римском, турском а данас Е-80, краку европске деонице коридора 10, несумњиво је да је ово насеље било одувек посећивано.

О традицији мерака и купању до мрака, писало се и писаће се увек. Богатство извора топле воде, које слободно отиче кроз цело насеље, изузетна клима са ружом ветрова, и планинско окружење, учинило је да ово насеље буде непресушни извор за многе уметнике и значајне људе.

Данас, Нишка Бања је центар истоимене градске општине града Ниша, трећег по величини града у Србији. У оквирима њене границе припадају и најлепши делови југоисточне Србије – Специјални резерват природе „Сува планина“, Специјални резерват природе „Јелашничка клисура“ и подручје од великог регионалног значаја „Сићевачка клисура“. Ове предеоне целине, због свог начина постанка, учиниле су да долина Нишаве буде изузетно богата подземним водама и термоминералним изворима. Поред непресушног природног богатства, општина је богата културно-историјским наслеђем. Артефакти пронађени још из праисторије, раних цивилизација нове ере и средњовековне грађевине које одолевају зубу времена, говоре много о значају ових насеља кроз историју.

Нишка Бања се налази у југоисточном делу Србије, у оквиру градског подручја града Ниша у југоисточном делу Нишке котлине. Ова градска општина, основана 2000. године, обухвата 16 насеља: Јелашницу, Просек, Равни До, Сићево, Доњу и Горњу Студену, Куновицу, Лазарево Село, Чукљеник, Банцарево, Манастир, Островицу, Раутово, Радикину Бару, Никола Теслу и Коритњак.

Нишка Бања је смештена у долини Нишаве, окружена планинама и благо нагнутим терасама насталим геолошким процесима. Најзначајнији географски објекти укључују кречњачки масив Коритник (848 m) и масив Суве планине с врхом Трем (1.810 m). Долине Нишаве и Кутинске реке дефинишу трасе значајних саобраћајница, укључујући магистрални пут и

* marijastankovic1992@gmail.com

железничку пругу Ниш–Софија–Истанбул, који повезују Бању са регионом и ширим Балканским простором.

Захваљујући богатим природним ресурсима и близини града Ниша, Бања је туристичко и лечилишно средиште. Позната је по лековитим изворима и угоститељским објектима, а посебну пажњу привлачи бањски парк смештен на 250 метара надморске висине.

Природне туристичке вредности

Сува планина се налази у источној Србији, у југозападном делу Карпато-балканског планинског система, на територији општине Нишка Бања, Гаџин Хан и Бела Паланка. Спада међу најистакнутије кречњачке гребене у Источној Србији. Одликује се безводицом типичном у теренима са веома одмаклим стадијумом развитка крашког процеса. Према Јовану Цвијићу границе на југу и западу се пружа у виду простране корутине Заплања, на североистоку белопаланачком и коритничком котилином, а на југоистоку Лужницом. На северу је усечена Сићевачка клисура реке Нишаве. За ову планину, као и његове крашке облике Јован Цвијић је био веома заинтересован и проучавао их је детаљно. Поред тектонског склопа и еволуције, за образовање крашких облика имају значај и литолошки и хемијски састав кречњака који су највећим делом чисти, беле и плавичасте боје састављени од самих органогених остатака.

Слика 1. – Врх Трем на Сувој планини

Планински масив је рашчлањен у два контрасна дела-један који је каменит који се проширује у други део – површ Валожа на којој су заступљени многобројни крашки облици као што су вртаче и увале. Са ове површи уздижу се Трем, Дебелац, Големо стражиште и Литица.

Клима је умерено континентална планинског карактера. Снежни покривач на Трему задржава се од октобра до маја. На целом простору Сува планина је карактеристична по својој безводици. Она се може објаснити тиме што се вододржљива подлога налази на великој дубини. Атмосферска вода, кроз крашке пукотине, допире до непропустивих стена, које у дубини својим нагибом оријентишу воду ка планинским ободима односно котлинима где воде избијају у виду јаких крашких врела и извора.

До сада је на Сувој планини забележено присуство 1.261 биљне врсте, што чини трећину целокупне српске флоре. Међу њима, значајан број врста је реликтне старости и ендемичног карактера. Најистакнутији представници флоре су Панчићева кандилка (*Aquilegia racicisii*) и српска ружа (*Rosa serbica*), локални ендемити ове планине. Суву планину карактерише и изражен вегетацијски диверзитет. Присутни су храстов, буков и четинарски шумски појас завршно са бором кривуљем (*Pinus mugo*), а унутар њих и бројне заједнице ливада, пашњака, стена, сипара и камењара. Бројне екосистеме насељава разноврсна фауна. До сада је проучено 259 врста инсеката, 80 дневних лептира, 14 врста водоземаца и гмизаваца, 13 врста риба, 139 врста птица и 25 врста сисара. Суву планину настањују велики мрмољак (*Triturus cristatus*), шумска корњача (*Testudo hermanni*), поскок (*Vipera ammodytes*), сури орао (*Aquila chrysaetos*), снежна волухарица (*Chionomys nivalis*), вук (*Canis lupus*), срна (*Capreolus capreolus*) и дивља свиња (*Sus scrofa*) и многе друге међународно значајне врсте.

Статус Специјалног резервата природе „Сува планина“ доношено је Уредбом 2015. године. Сврстана је у националног категорији првог реда као заштићено подручје од међународног, националног и изузетног значаја. Режим заштите I степена – строга заштита (848 ha 20 a 95 m² односно 4,68% подручја), део подручја са изворним, неизмењеним или мало измењеним екосистемима великог научног и практичног значаја. Овај простор се протеже од врха Мосор, преко врха Соколов камен, врха Трем, Точила и Смрдана све до Ржанца и Дивне горице. Обухвата и литице испод ових врхова на северној страни планине.

Режим заштите II степена – активна заштита (2.194 ha 54 a 37 m² односно 12,11% подручја) на делу подручја са делимично измењеним

екосистемима великог научног и практичног значаја. То су простори Валождја и сам врх Големо Стражиште и издвојени простор Рубовац-Церје (Ребрине). Режим заштите III степена – активна заштита и могућност одрживог коришћења (15.073 ha 93 a и 65 m², односно 83,21% подручја) на делу подручја са делимично измењеним и/или измењеним екосистемима од научног и практичног значаја, и захвата целокупан простор у границама заштите, а који нису под другим режимима заштите.

Сићевачка клисура налази се у југоистичном делу Србије, у нишавском округу. У административној подели припада територији општина Нишка Бања и Бела Паланка односно градовима Нишу и Пироту. Од Ниша је удаљена на око 14 километара од Ниша. Гледано из правца Ниша, почиње код насеља Просек (општина Нишка Бања) и у правцу запад исток завршава се код села Црнче (општина Бела Паланка).

У оквиру општине Нишке Бање клисура се простире на атарима насеља Равни До, Островица, Куновица, Сићево, Манастир, Просек и Јелашница укупне површине 5.559 ha.

Сићевачка клисура почиње из правца Пирота, од села Долац на крају Белопаланачке котлине, а завршава се код села Просек на уласку у Нишку котлину и има дужину од око 17 km.

Слика 2. – Сићевачка клисура и ХЕ „Сићево“

На уздужном профилу клисуре издвајају се три морфолошке целине: најузводнији део, дужине око 7 km, је Градишки – Градиштански кањон.

Низводно од овог кањона, приближно између манастира Свете Петке и ушћа Островичког потока, на дужини од око 2 km, Нишава протиче кроз котлинасто проширење широког дна и размакнутих благо нагнутих страна и дуж долине Островичког потока увлачи се дубоко према југоисточном залеђу клисуре све до села Равни До. Део долине низводно од котлинице Свете Петке назива се Просечка клисура и пружа се на дужини од око 8 km и морфолошки је веома разнолика. Први, најузводнији део Просечке клисуре на дужини од 1,5 km представљен је са леве стране вертикалним стеновитим литицама, високим преко 200 m и стрмим местимично вертикалним одсечима високим преко 150 m, са десне стране. На завршетку овог суженог сектора, приближно код села Сићево, нижи делови долине због промене геолошке подлоге изгубили су типично клисурасте карактеристике и дошло је до проширења долине, међутим у кречњачким стенама које изграђују горње више делове долинских страна формирани су стеновити одсеци. Приближно код нишавског моста, на путу за Јелашницу, завршава се Сићевачка клисура, односно њен најнизводнији сектор.

Због свог геоморфолошког састава и начина постанка, Сићевачка клисура је богата пећинама (Велика и Мала Мечја дувка, Велика и Мала Баланица, Горелица, Свињарица, Попова Дувка, Збег, Данина Дувка, Врановица, Јарчевица, Мирчева Дувка), поткапинама (Велико и Мало грло, Кошаре), јамама (Облик, Плеш). Приметне су и шкрапе, каменице, вртаче. Хидролошке карактеристике везују се за реку Нишаву и њене притоке које у клисури имају слабе или периодске водотоке. Клисура је богата изворима и врелима као и бањицама односно термалним изворима. Островичке терме имају десетак извора са температуром вода до 220 степени целзијуса. Упркос бројним утицајима човека, на подручју клисуре је регистровано присуство већег броја ендемичних, ендемореликтних, реликтних, ретких и у целини гледано, значајних врста биљака, па се са правом може рећи да представља велики рефугијум биљних врста Србије, Балкана и Европе.

На излазу из Градишког кањона се налази узвишење Облик. Ово узвишење и Јелашничка клисура представљају јединствена и ексклузивна станишта на којима заједно расту врсте српска рамонда (*Ramonda serbica*) и Наталијина рамонда (*Ramonda nathaliae*), терцијарни реликти и ендемити Балкана, градећи заједницу *Ramondietum nathaliae-serbicae*.

Сићевачка клисура је проглашена за подручје од регионалног односно великог значаја 2000. године Уредбом о заштити парка природе „Сићевачка клисура“.

Јелашничка клисура – Налази се на десетак километара од града Ниша на надморској висини до 580 метара. Територијално припада градској општини Нишка Бања а простире се на атарима села Јелашница и Чукљеник. Јелашничка клисура је усечена низводно од села Чукљеник у дужини од 1,5 km. Дубина клисуре се низводно повећава и у излазном делу износи преко 250 m у односу на врх Радованског камена са десне стране клисуре, односно 150 m у односу на узвишење Кулину са леве стране реке. Интензивним вертикалним усецањем у кречњачким стенама, Јелашничка река је изградила уску долину стрмих страна. Стеновити одсеци, посебно са десне стране, степенасто су поређани и денудационим процесима и водном ерозијом разбијени на стеновите ртове, камење, са већим бројем зубаца, стубова и других денудационих облика. Ове морфолошке карактеристике које клисури дају веома атрактиван изглед допуњене су специфичним облицима селективне денудације и крашке ерозије, као што су прозорци, поткапине и мање шупље стене. Величином и лепотом нарочито се истиче прозорац „Кулина“ са леве стране реке и прозорац „Свети Илија“ формиран са десне стране Јелашничке реке.

Слика 3. – Доломитски стубови у Јелашничкој клисури

У јужном делу атара Јелашнице налази се део Јелашничке клисуре познат као Ждрело. Овај предео је богат крашким облицима рељефа, као што су каверне, поткапине и бројне пећине, међу којима се издвајају Свети Аранђел, Тмна ноћ, Мечкона, Ђулавка, Комин дупка и Скривница.

Посебну лепоту овог краја чине прозорци, денудациони зупци и водопад Рипаљка. За Јелашничку клисуру познато је да је станиште Српске и Наталијине Рамонде. Наталијину рамонду су 1882. године открили и описали Јосиф Панчић и С. Петровић у Јелашничкој клисури, а касније и на Сувој планини и у Сићевачкој клисури. Обе рамонде су увек зелене зељасте врсте са листовима скупљеним у розету и цветовима бледо плаве до љубичасте боје које цветају крајем маја. Уз Јошаничку реку расте још једна законом заштићена биљка – Српска вијошница која је карактеристична по томе што се храни водом која се слива из стена.

Слика 4. – Прозорац у Јелашничкој клисури

Природне вредности подручја Јелашничке клисуре условиле су да део подручја (површине 116 ha) буде стављен под заштиту као Специјални резерват природе ради очувања станишта и природних реткости српске и Наталијине рамонде, 39 мезијских, 20 балканских и шест илирских ендема и субендема, и разноврсне морфолошке орнаментике.

Хидрографско богатство – Општина Нишка Бања богата је водним ресурсима. Од површинских вода, најзначајнија и највећа је река Нишава, која извире на Старој планини у Бугарској на висини од 2.000 m. У Србију улази код Градине и тече од Димитровграда до Ниша где се улива у Јужну Мораву. На овој реци изграђена је и прва Теслина хидроелектрана на овим просторима 1908. Нишава на простору Сићевачке клисуре нема развијену хидрографску мрежу и прима њеколико мањих притока. Најзначајнија

притока у клисури је Островичка река. На изласку из клисуре, у Нишаву се улива Јелашничка река са својом притоком Куновичком реком. Са десне стране нема значајнијих притока, осим неколико периодичних потока.

Слика 5. – Водопад Рипаљка у Јелашници

Термоминерални извори општине Нишке Бање – Прва испитивања о изворима и квалитету воде јављају се тек по ослобођењу од Турака. Међу првим истраживачима је био Др Марко Леко који је открио радиоактивност воде чиме је касније добила позицију и препознатљивост у свету по радону. О начину постанка и радиоактивности воде бавили су се многи научници. Основно порекло воде још увек није утврђено па ћемо се у раду осврнути на две тезе које се могу наћи у литературама.

Данашњи облик рељефа ужег терена Нишке Бање производ је раседа око Коритника, вода Нишког језера и реке Нишаве. Језерски седименти у Нишкој Бањи чине основу терасе на којој се налази бањски парк. Нека места ове терасе покривена су бигром. Главна маса бигра налази се око потока којим отиче вода из купатила.

Тома Лонгиновић у својој монографији тврди да основу терасе чини жути песак као резултат и последица језерске периоде. У ближој околини нађени су црвени пешчари за које се сматра да су једни од носиоца радиоактивитета. Трагови базалта у околини Малче, уранових руда у Селичевици потврда су постојања некадашњег нишког језерског басена. Велика дубина водонепропусних кречњачких стена Коритника омогућавају вертикалну и хоризонталну циркулацију подземних вода насталих атмосферским падавинама. Ту се атмосферске воде загревају и

мешају са терминалним и јувенилним гасовима и на површину избијају на два места познатијим као Главно врело и Сува Бања.

Весна Минић долази до интересантнијег закључка. Наиме, према анализираним резултатима истраживања: геолошки и хидрогеолошки, геотектонски и геохемијски, хидролошки, затим, физичко-хемијске анализе воде и пулсације температуре воде до којих се дошло током XX stoleћа упућују на могућност да термална компонента воде Нишке Бање извире као сложена од:

– јувенилне жице високе температуре која је носилац микроелемената (олигоминерала), и

– термалне воде ниже температуре, вадозног порекла која потиче од метеорских вода са слива Суве планине и придружује се јувенилној жици на Нишавском раседу у дубљим слојевима пешчара.

Десцедентне воде из виших слојева лијаских пешчара представљају устаљену хладну компоненту термалне воде Нишке Бање, која је регулатор излазне температуре и концентрације минералних садржаја, а вероватно и степена радиоактивности. Опадање издашности ове компоненте услед дужег низа сушних година пружа посебну прилику за опажање бројних параметара, компарацију резултата истраживања и доношење закључака о генези термалне воде Нишке Бање.

Она такође тврди да Раутовачки поток има велики утицај на хидролошки режим крашко-термалних врела у Нишкој Бањи.

Главно врело избија на површину код базена број 4. даје до 50 литара воде у секунди и један је од најиздашнијих извора термоминералне воде у Србији. Температура термоминералне воде креће се између 37 и 39 степени целзијуса. Припада радиоактивним хомеотермама, чија радиоактивност износи до 13,4 Махових јединица. Доказано је да радиоактивност воде опада са спадањем а расте са јачањем температуре. Ово потврђује да вода овог врела постаје мешањем дубинске радиоактивне воде са обичном водом те да се променом количине обичне воде мења и температура и радиоактивност помешане воде. У јесен, када је температуре воде најмања, температура и радиоактивност воде су највећа. Каптажа овог врела има основе још из римског доба. Дуги низ година Главно врело је сврставано као радиоактивна хомеотерма, обзиром на температуру воде између 36°C и 37°C која је владала у нормалним приликама, да би након хидрографевинске интервенције, услед промене

хидролошког режима прешла у категорију радонска олигоминерална хипертерма, 1998. Максималну температуру 41,3°C вода Главног врела достигла је 1999. године.

Сува бања се налази на 300 метара од Главног врела и даје до 42 литра воде у секунди, а температура воде варира од 12 до 37 степени целзијуса. Припада радиоактивним хомеотермама. Радиоактивност је највећа при максималној температури воде. Врело је врло променљиве издашности јер се напаја и периодичним водама са споредних понорница и атмосферском водом са вртача. Ово врело до педесетих година прошлог века било је периодично али је до сталног извора дошло копањем канала и снижавањем нивоа истицања.

Школска чесма је извор који има епитет најрадиоактивније воде Србије. Радиоактивност не зависи од падавина, и достиже до 54 махових јединица. Издашност воде је 2,5 литра са константном температуром од 17,5 степени. Ова вода се искључиво користи за лечење пићем.

Чесма иза новог купатила употребљава се за лечење пићем. То је радиоактивна вода, спроведена од извора и нешто је хладнија. Вода извире на три отвора и има је у изобиљу.

Остали извори хладне и млаке радиоактивне воде могу се пронаћи свуда широм бање. Најрадиоактивније воде су оне које су ближе површини јер са дубином- количине радијума опадају.

На термалним врелима јављају се повремено црвена и бела замућивања. Минић је става да црвена замућивања потичу од спирања црвене земље Раутовачког потока која кроз поноре долазе до извора врела. Бела мућења се дешавају услед промене атмосферског притиска или услед јачања хладних компоненти.

На територији насеља Јелашница налазе се извори Трстеник 1 и 2, Марков Кладенац, Ибровац и извор лековите воде Орашје. Ови извори нису још увек искоришћени у економске сврхе, али су итекако популарни код локалног становништва. На територији насеља Куновица, у подножју Кусаче, налазе се извори Бара, Јарковац, Јаблан, Арнаутовица, Петков кладенац, Селиште, Сува чесма, Бела вода и др. На територији села Манастириште налазе се неколико извора од којих значајнији су Света Петка, Јавор, Вино Дол, Треска, Маркова чесма, Селиште. За извор Света Петка везује се веровање да је лековита и да има позитивна дејства на вид. У атару села Островица постоји више извора: Грабоде, Лечница, Кладанчић, Пећник, Појса клада, Врело, Стојница и Маринско. Островичке терме

представљају скуп неколико извора са температуром до 22 степена. Ове терме имају широку употребу у локалној заједници јер верују у њихова лековита својства и за њих се везују разне легенде. У атару села Равни До налазе се извори Горњи и Доњи, Јасен, Бањица, Сланиште, Коубица, Врљак и Бели габар. Сићево је познато по изворима Лесков кладенац, Поповац, Влашки до, Трстеник, Кулина, Мацарев Дел, Горелица, Врело и Барујево.

Антропогене туристичке вредности

Манастир Свете Богородице је споменик културе од великог значаја, са заштићеном околином од 11,34 ha. Манастир се налази југозападно од села Сићево, изнад леве обале Нишаве, настао је у XVII веку. Поред цркве, посебну вредност имају и два стара конака. У средњем веку у овом манастиру егзистирала је велика монашка заједница.

Слика 6. – Манастир Пресвете Богородице у Сићеву

Манастир Свете Петке (у народу познат као „Иверац“) са заштићеном околином од 2,15 ha, подигнут је 1898. године на месту старијег манастира порушеног у време Турака. Комплекс манастира чине, поред цркве и старе оцаклије у којој је данас капелица (оцаклија је остатак старог манастира), конак и економске зграде. У једном периоду манастир је био војни, што је свакако куриозитет. Овде се налазе и бројна налазишта са извесним материјалним остацима ранијих цивилизација, која имају статус претходне заштите.

Слика 7. – Манастир Св Петке Иверице

Школа у Сићеву по ослобођењу од Турака 1878. године, просветарски рад је легализован. Школских зграда у то време није било, па су у ту сврху коришћене приватне куће. Систематски рад на ширењу писмености везан је за име Ђорђија Јашина. Званично, школа у Сићеву је основана 1879. и добила је име „Петар Петровић Његош“. Добровољним радом мештана подигнута је прва школска зграда у којој се настава изводи од 1883. године. Први дани су били тешки, јер је требало савладати отпор родитеља да децу упишу у школу, али временом је и то превазиђено, тако да су касније и женска деца похађала наставу. Сићевачку основну школу похађала су и деца из Пасјаче и Ореовца. Простора је било мало, па је 1903. подигнута нова школска зграда (данас зграда Сићевачке колоније).

Хидроелектрана Св. Петка – Снаге 0,60 MW прве киловате електричне енергије произвела је 21. септембра 1908. и од тада она није престајала са радом више од 100 година. За изградњу МХЕ „Света Петка“ заслужни су мештани села Сићева и њен иницијатор Тодор Миловановић, тадашњи председник општине Ниш. Они су чак ступили у контакт са нашим великим научником Николом Теслом, идејним пројектантом ове мини хидроелектране. Тесла је због тога проглашен почасним грађанином Сићева. МХЕ „Света Петка“ почела је са радом 13 година после прве хидроелектране на свету изграђене на реци Нијагари (1895. у САД) и била је прва државна електрана која је осветљавала град Ниш. Професор Техничког факултета у Београду Аћим Стевовић пројектовао је брану,

канале и зграде, док је комплетна опрема купљена у Немачкој од фирме „Siemens Schuckert Werke“ и данас је у функцији. Електрична енергија је до Ниша стизала далеководом дужине 25 км под напоном од 8 kV.

Хидроелектрана Сићево изграђена је скоро на самом крају уског и стрмог кланца Сићевачке клисуре, у подножју села Сићева. Око шест километара низводно од МХЕ „Света Петка“ налази се велика покретна брана МХЕ „Сићево“. Основу за изградњу ове електране представљала је концесија коју је град Ниш добио за потребе изградње МХЕ „Света Петка“. Радови на изградњи МХЕ „Сићево“ снаге 1,35 MW започети су маја 1921. ангажовањем инжењера Деклера из Беча, чији је задатак био да сними терен и прикупи потребне податке на основу којих је фирма „Siemens-Schuckert“ израдила пројекте. Грађевински радови су започели 8. октобра 1928. године, и када се очекивао завршетак радова, у лето 1929. десило се невероватно невреме са поплавом која је однела већи део грађевинског материјала са градилишта и оштетила добар део изведених радова. Слична непогода задесила је градилиште и наредне године, тако да је све то утицало на продужење рокова и поскупљење радова. Хидроелектрана „Сићево“ је коначно 1931. прво пуштена у пробни рад, а почетком децембра исте године и у редовни погон, са две године кашњења

Што се тиче антропогених туристичких вредности, Нишка Бања се не може похвалити обиљем споменика. Осим ратних разарања и бомбардовања, на мали број сачуваних споменика утицала је и пракса рушења од стране нових власти, које су споменике претходника замењивале новим објектима. За разлику од других бања, у Нишкој Бањи традиција рушења ради изградње новог довела је до тога да данас, осим неколико цркава, постоји тек пар споменика, неколико функционално девастираних вила и једна ранохришћанска гробница. Овај начин управљања културним наслеђем оставио је бању са ограниченим бројем историјских и културних објеката, што значајно утиче на њен туристички потенцијал.

Ранохришћанска гробница откривена је 1972. године приликом изградње хотела „Радон“. Према предметима који су пронађени у гробници и њеном архитектонском решењу, сврстава се у ред гробница халштатске културе (старије гвоздено доба) и датира из периода између 4. и 6. века. Гробница је украшена фрескама са хришћанским мотивима, што указује на сахрану важне личности или на то да је била део већег сакралног комплекса. Она пружа увид у прелазак из паганизма у хришћанство и уметничке стилове тог периода. Овај споменик је важан за

разумевање историјског контекста Нишке Бање током римског и византијског периода. Иако је гробница историјски и културно значајна, данас је у веома лошем стању, делимично услед људске непажње и немара, што је чини прекривеном смећем и у великој мери запуштеном.

Споменик палим борцима у Другом светском рату и споменик Костурница подигнут је у знак сећања на пале борце у Првом балканском и Првом Светском рату. Споменик је подигнут 1929. године под покровитељством Друштва „Кнегиња Зорка“ из Ниша уз помоћ општина Нишке Бање и Прве Кутине.

Споменик Чика Дуци аутору песме „Нишка Бања“. Чика Дуца је учествовао у ратовима, био је изврстан глумац, снимао је албуме у то време у Паризу и Берлину. Његова прва плоча чува се у музеју у Београду. Његова прва верзија песме „Нишка Бања“ била је вид извештаја изградње тада модерне Бање. За њу је компоновао сада већ чувену мелодију и текст. Касније, његову верзију текста су преправили што и сам у свом дневнику наводи да је „кафанска верзија измењена и вулгарнија“.

Слика 1. – Планско уређење парка Нишке Бање

Стазе Здравља је једна од популарних пешачких рута у овом познатом српском леčiliшту. Ова стаза пружа могућност за рекреацију, уживање у природи и побољшање физичке кондиције. Налази се у оквиру парка Нишке Бање, који је окружен брдима и густом шумом, што га чини идеалним местом за шетњу и одмор. Стаза је осмишљена тако да буде приступачна за људе различите физичке спремности, иако постоје делови који су благо узбрдо, што може пружити изазовнију физичку активност.

Дуж стазе постављене су клупе за одмор, као и информативне табле које посетиоце упознају са природним и културним знаменитостима овог краја. Шетња овом стазом посебно је препоручљива за људе који долазе у Нишку Бању ради лечења и опоравка, јер умерена физичка активност у комбинацији са свежим ваздухом и природним окружењем може позитивно утицати на здравље и опште добро стање. Стаза је омиљена међу локалним становништвом и туристима који траже бег од градске буке и прилику да проведу време у природи. Део стазе се одваја у виду пешачке руте до врха Коритника као и села Раутово и Коритњак.

Црква Светог Илије налази се у непосредној близини главног шеталишта у Нишкој Бањи, мало изнад старог хотела „Србија“. Храм је саграђен крајем 19. века у традиционално српско-византијском стилу са карактеристичном комбинацијом цигле и камена. То је зграда са једнобродном базиликом са полукружном апсидом на истоку док централна купола доминира. Унутрашњост храма је скромна са очуваним иконома које имају велику уметничку и духовну вредност. Храм је током времена био више пута реновиран али се његов оригинални изглед очувао.

Црква Светих Врача Козме и Дамјана у насељу Никола Тесла је релативно нова црква изграђена почетком 21. века као део нове урбане целине града Ниша. Црква је изграђена у српско-византијском стилу са једнобродном базиликом и једноставним детаљима. Иконе и фреске су исцртане у канонском стилу.

У бањи постоје неколико историјски значајних вила које су подигнуте након ослобођења од Турака од стране богатих и успешних Срба. Ове виле, попут Виле Ристића, Виле Величковића, Виле Јеле, представљају драгоцену културну и архитектонску баштину. Међутим, због правно-имовинских питања и других државних регулација, тренутно су у стању занемаривања и оронлости.

Општина Нишка Бања представља скривени драгуљ потенцијала региона и саме Србије и као такав представља главни фактор у развоју регионалног туризма и економије. Са својом богатом историјом, природним лепотама и благотворним климатским условима, Нишка Бања, као и насеља у оквиру њене општине, има све предиспозиције да постане водећа дестинација на туристичкој мапи.

Нишка Бања се суочава са изазовом модернизације своје материјалне базе како би могла да задовољи растуће потребе туриста. Развој нових смештајних капацитета, укључујући изградњу хотела и

апартмана, представља први корак у овом процесу. Инвестиције у модернизацију постојећих објеката и изградњу нових велнес центара и спа услуга ће омогућити да општина Нишка Бања постане привлачна дестинација за туристе који траже одмор и рехабилитацију. Поред тога, развој и реновирање постојећих спортских и рекреативних објеката, као што су терени за тенис, фудбал и кошарка, као и рекреативне зоне са пешачким и бицикличким стазама, ће допринети побољшању квалитета живота у региону и привући активне посетиоце.

Иако са изузетним саобраћајним положајем, општина мора радити на коришћењу коридора 10, брзе железнице до Софије и регионалних путева. Такође, пажњу мора посветити и реконструкцији и модернизацији локалних путева, унапређењу комуналне инфраструктуре (решавање проблема мањка контејнера, јавних зелених површина, градске чистоће), организацији и уређењу зелених површина и то у складу са одрживим туризмом. Општина Нишка Бања мора усвојити еколошке стандарде који ће осигурати очување природних ресурса и животне средине. Увођење зеленијих пракси, као што су коришћење обновљивих извора енергије и еколошки прихватљивих материјала, биће кључно за дугорочни успех. Организација радионица и кампања које ће едуковати туристе и локалне становнике о значају одрживог туризма ће такође допринети овом циљу.

Развој различитих облика туризма је од великог значаја за привлачење различитих сегмената туриста. Општина Нишка Бања би требало да се фокусира на развој велнес и велбиинг туризма, као и на подршку еко-туризму. Изградња и модернизација велнес центара, као и развој пакета услуга који укључују велнес третмане, могло би привући туристе који траже опуштање, рехабилитацију и превентиву. Истовремено, развој спортског и рекреативног туризма, као и унапређење излетничког туризма, могло би допринети разноврсности туристичке понуде. Организација спортских догађаја, изградња спортских терена и развој излетничких рута може привући активне туристе и љубитеље природе. Развој конгресног туризма, културног и гастрономског туризма, као и подршка руралном и омладинском туризму, може употпунити туристичку понуду градске општине Нишка Бања. Организација културних фестивала, гастрономских догађаја, и подршка локалним занатима може привући различите типове посетилаца и обогатити искуство.

Dr Lejla Žunić
Dr Boris Avdić
Mr Fikreta Žunić
Mr Belma Durmišević
Farah Žunić

PRISTUPAČNI TURIZAM

Osobe s poteškoćama ili invaliditetom

Za osobe s poteškoćama vezuju se brojni termini: invaliditet, invalidnost, oštećenje, hendikep, čije se značenje različito tumači, a svodi se na to da je reč o najosetljivijoj populaciji koja se suočava sa brojnim problemima po pitanju svog regularnog funkcionisanja u fizičkom, virtualnom i sociološkom okruženju.

„Invaliditet“ je biološki urođen i označava „gubitak, bitnije oštećenje ili znatniju onespoblnost pojedinog organa ili delova tela, što otežava normalnu aktivnost organizma i zahteva veće napore u obavljanju životnih potreba“ (, npr. cerebralna paraliza ili Daunov sindrom.

„Invalidnost“ je medicinski pojam i predstavlja „stanje organizma nastalo usled bolesti, koje je trajnog karaktera i ima za posledicu delomično ili potpuno smanjenje sposobnosti čoveka za normalan socijalan život i rad“.

„Oštećenje“ se odnosi na problem sa strukturom ili organom tela, kao što je nemogućnost lakog pomeranja nogu u zglobovima i nošenja težine na stopalima usled abnormalno kontrahovanih mišića za koje nema pogodnog tretmana.

„Hendikep“ je „nedostatak u ispunjavanju uloge u životu u odnosu na grupu vršnjaka“, pa npr. cerebralna paraliza je hendikepirana do te mere da osobu sprečava da ispuni normalnu ulogu kod kuće, u predškolskoj ustanovi i u zajednici, a u fizičkom smislu, to su „nedostaci koji sprečavaju osobu da obavlja normalnu ulogu u životu“, kao npr. nesposobnost penjanja uz stepenice.

„Osobe sa invaliditetom uključuju one koji imaju dugotrajna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u interakciji sa različitim preprekama mogu ometati njihovo puno i efektivno učešće u društvu na

* *pmflejlazunic@yahoo.com, lejla.zunic@pmf.unsa.ba*

* *borisavdic@pmf.unsa.ba*

* *fikreta.zunic@gdobrinja.edu.ba*

* *belma.durmisevic@pmf.unsa.ba*

* *farah.zunic@pmf.unsa.ba*

ravnopravnoj osnovi sa drugima“. Invaliditet je rezultat interakcije između pojedinaca sa narušenim zdravstvenim stanjem, ličnim faktorima i faktorima okoline, uključujući negativne stavove, nepristupačan prevoz i javne zgrade, i ograničenu društvenu podršku.

Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, 1,3 milijarde ljudi – oko 16% svetske populacije – ima značajan invaliditet. Ovaj broj se povećava delom zbog starenja stanovništva i povećanja prevalencije nezaraznih bolesti. Svetska turistička organizacija navodi da skoro 50% ljudi starijih od 60 godina ima invaliditet. Invaliditet ima tri dimenzije:

– oštećenje strukture ili funkcije tela osobe ili mentalnog funkcionisanja (npr. gubitak udova, gubitak vida ili gubitak pamćenja);

– ograničenje aktivnosti (npr. teškoće sa vidom, sluhom, hodanjem ili rešavanjem problema);

– ograničenja učešća u normalnim svakodnevnim aktivnostima (npr. rad, bavljenje društvenim i rekreativnim aktivnostima i dobijanje zdravstvenih i preventivnih usluga).

Primarne vrste invaliditeta su: slušni, intelektualni, motorički, vidni, i psihološki.

„Slušni invaliditet“ je delimični ili potpuni gubitak sluha, a može biti: blagi (rezultira lošom percepcijom reči), umereni (razume se samo glasan govor), teški (percipira zvuke ali ih ne razlikuje) i duboko oštećenje sluha (ne prepoznaje zvuk).

„Intelektualni invaliditet“ je kada osoba ima velikih poteškoća ili kašnjenja u sticanju veština u većini razvojnih oblasti, uključujući motoričke veštine, komunikaciju i govor, socijalnu interakciju i kognitivne veštine.

„Motorički invaliditet“ obuhvata sve poremećaje koji mogu dovesti do delimičnog ili potpunog oštećenja motoričkih sposobnosti, posebno gornjih i/ili donjih udova (poteškoće u kretanju, održavanju ili promeni položaja, podizanju i rukovanju, izvođenju određenih gestova).

„Vizuelni invaliditet“ ili oštećenje vida odgovara nedostatku ili odsustvu percepcije slike koje traje nakon tretmana (optička korekcija, operacija, tretmani lekovima, itd.). Oštećenje može biti na oku, optičkim putevima ili okcipitalnom cerebralnom korteksu. Patologija može biti urođena ili stečena.

„Psihološki invaliditet“ je mentalna patologija (mentalni zdravstveni problem) koja vodi ka mentalnim, afektivnim i emocionalnim poremećajima, odnosno poremećajima u ličnosti, bez posledica na intelektualne funkcije.

Karakteristike pristupačnog turizma

Pristupačni, inkluzivni ili invalidni turizam je selektivni oblik turizma koji se počeo intenzivnije razvijati tokom poslednje decenije podstaknut sledećim faktorima: ljudska prava i porast osetljivosti, porast staračke populacije (65+), porast osoba sa invaliditetom, porast turista s poteškoćama, pozitivni ekonomski impakt, inovacije i izazovi u turističkom razvoju i gradnji, turistička delatnost kao promotor socijalne inkluzije osoba s poteškoćama, i propaganda Svetske turističke organizacije, kao i drugih međunarodnih organizacija koje zagovaraju ravnopravno učešće osoba s poteškoćama u turističkim kretanjima. Osobe sa invaliditetom, zbog okruženja sa kojim se susreću, pate od ograničenja u svojim relacionim sposobnostima i imaju posebne potrebe tokom putovanja, smeštaja i drugih turističkih usluga.

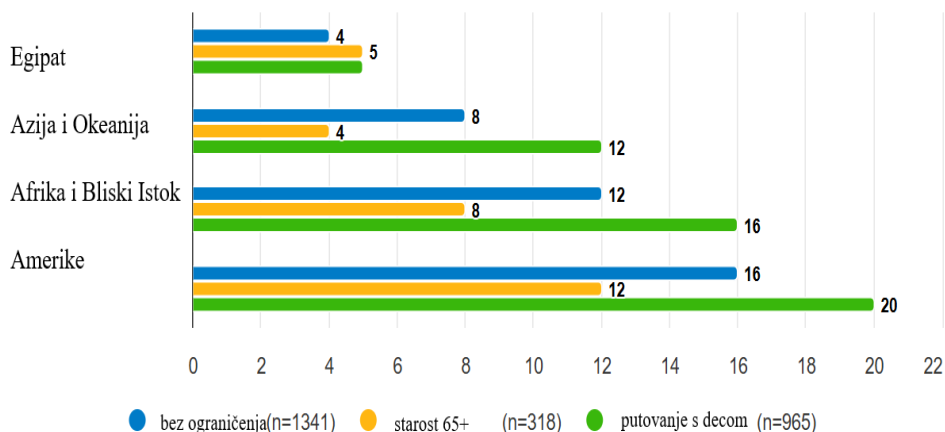
„Potencijalno tržište osoba sa invaliditetom u Evropskoj uniji ima više od 80 miliona ljudi (130 miliona uključujući starije građane i lica u pratnji) i ekonomski uticaj putovanja osoba sa invaliditetom dostiže 58,7 milijardi dolara u Sjedinjenim Američkim Državama“.

Tabela 1. – Ključni statistički podaci o potražnji za pristupačnim turizmom u Evropskoj Uniji u 2012. godini prema GFK kod CBI (2022)

Broj ukupnih putovanja	Osobe s poteškoćama	Osobe 65+ s poteškoćama
Dnevna	169.9 miliona	225.6 miliona
Dnevna putovanja u destinacije izvan EU	4.2 miliona (2.5%)	1.1 milion (0.5%)
Prosečna ukupna potrošnja	74.4 EUR	81.6 EUR
Putovanja s noćenjem	169.7 miliona	217.6 miliona
Putovanja s noćenjem u destinacije izvan EU	21.2 miliona (12.5%)	15.7 miliona (7.2%)
Prosečna ukupna potrošnja	798 EUR	852 EUR

Najčešći motivi putovanja za osobe sa invaliditetom koje putuju u EU su interes za lokalnu kulturu, prirodu ili mogućnosti razgledanja (61%). Najpopularnije aktivnosti koje evropski turisti sa invaliditetom obavljaju tokom svog odmora su: kupovina (65%); večerati u lokalnom restoranu ili kafiću i probati lokalnu hranu i piće/izlasci (64%); razgledanje/šetanje (63%); društvene aktivnosti i provođenje vremena sa porodicom ili prijateljima (59%); kulturne posete (muzeji, spomenici, umetnost, nasleđe) (49%); hodanje, planinarenje ili

trčanje (45%); i kupanje/sunčanje (45%). Najveća tržišta pristupačnog turizma u Evropi imaju: Francuska, UK, Nemačka, Španija, Holandija, i Švedska.

Slika.1. – Destinacije izvan Evropske Unije posećene u 2012. godini

U 2012. godini, omiljeni regioni za ljude sa specifičnim potrebama pristupačnosti bili su Amerika i Afrika i Bliski istok. Na globalnom nivou, Kina (61 milion), Sjedinjene Države (32 miliona) i Brazil (32 miliona) bile su najvažnije destinacije. Egipat je bio jedina pojedinačna zemlja van Evropske Unije sa udelom od 5% ili više. Prema Natalia et al. (2019), na nivou uzorkovanih lokacija (Brazil, Argentina, Australija, Novi Zeland), Australija ima najveći procenat svetske baštine u potpunosti pristupačne za turiste sa invaliditetom (26%), Brazil i Argentina imaju 20%, dok na Novom Zelandu ne postoji lokacija identifikovana sa pogodnim karakteristikama. Australija je zemlja sa najvećom turističkom dostupnošću osobama s poteškoćama, gde je indeks turističke pristupačnosti porastao sa 45% u 1990. na 60% u 2015. u skladu sa periodom kontinuiranog pozitivnog ekonomskog rasta.

Prema Münch i Ulrich (2011), pristupačni turizam podrazumeva olakšavanje svim ljudima, bez obzira na pol, godine ili fizički status, da uživaju u turističkim iskustvima. To je skup usluga i objekata za osobe s posebnim zahtevima (invalidi, stariji putnici, trudnice, roditelji s malom decom, osobe sa privremenim povredama ili hroničnim oboljenjima). Dakle, pristupačni turizam je stalni pokušaj da se osigura da turističke destinacije, proizvodi i usluge širom

sveta budu dostupni svima. Uključuje turističke lokacije u javnom i privatnom vlasništvu. Od poboljšanja imaju koristi ne samo osobe sa invaliditetom, već i drugi ljudi. Pristupačnost u turizmu je socijalno pravo koje se tiče svih građana. Kod Boes (2014), pristupačni turizam uključuje procese saradnje između stekholdera što omogućava ljudima sa poteškoćama da funkcionišu nezavisno i sa pravednošću i dostojanstvom kroz isporuku univerzalno dizajniranih turističkih proizvoda, usluga i okruženja.

Prema Svetskoj turističkoj organizaciji, karakteristike univerzalne dostupnosti u turizmu su:

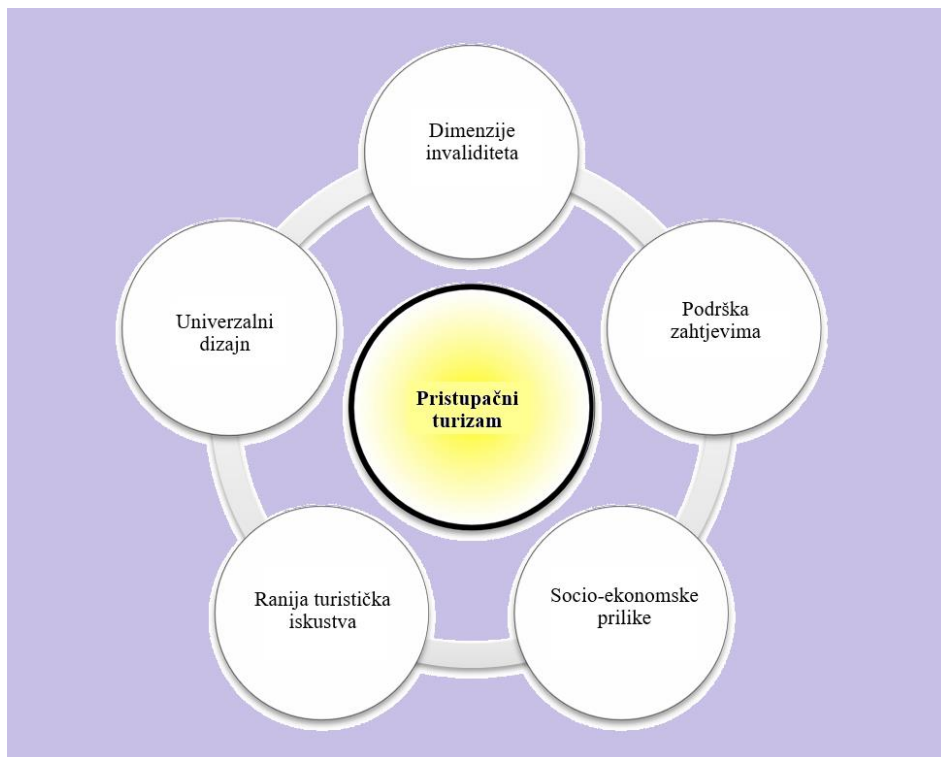
- Novi tokovi prihoda, inovacije i poboljšani poslovni rezultati
- Jednakost, raznolikost i inkluzija
- Razumevanje integriteta lanca vrednosti pristupačnog turizma
- Obezbeđivanje infrastrukture, proizvoda i usluga pogodnih za sve ljude
- Okruženje u kojem uživaju i turisti i lokalno stanovništvo
- Poboljšanja udobnosti, bezbednosti, kvaliteta života i blagostanja ljudi
- Promena načina razmišljanja negovanjem interesovanja sektora za pristupačnost
- Lojalnost potrošača i zadovoljstvo radnika
- Koordinacija između administracija, privatnog sektora i lokalnih zajednica
- Rad sa obrazovanim, iskusnim i sertifikovanim stručnjacima za pristupačnost
- Obuka i kontinuirana edukacija profesionalaca u sektoru turizma
- Kvalitet usluge i kvalitet života

Koncept pristupačnog turizma sa sastoji od pet komponenti: dimenzije invaliditeta, podrška zahtevima, univerzalni dizajn, turistička iskustva, i socio-ekonomske prilike (Sl.2), dok su prve tri prepoznate kao ključne varijable u planiranju pristupačnog turizma.

Dimenzije invaliditeta odnose se na različitu tipologiju i gradaciju fizičkih i mentalnih ograničenja i poteškoća kod dece i odraslih, a uglavnom se svode na tri glavne dimenzije invaliditeta: oštećenje, delomična ili potpuna ograničenost.

Podrška zahtevima podrazumeva različite kategorije ljudi sa diferencijalnim intenzitetom potrebe za podrškom: nezavisne osobe, osobe kojima je potrebna mala podrška, srednja ili visoka podrška, i osobe koje zahtevaju veoma visoki nivo podrške, pa na primer „turisti sa invaliditetom obično putuju u pratnji 2 do 3 saputnika“.

Univerzalni dizajn omogućava ugodno turističko iskustvo izgradnjom proizvoda i usluga, komunikacija, i prilagođenog okruženja uz minimalne troškove, tako da ih mogu koristiti svi ljudi, uključujući decu i osobe s invaliditetom, bez potrebe za specijalnim dizajnom, čije karakteristike upotrebljivosti su: pogodnost, fleksibilnost, jednostavnost, uočljivost, tolerancija grešaka, efikasnost uz mali fizički napor, i pristupačnost.

Slika 2. – Koncept pristupačnog turizma prema Boesu

Turistička iskustva osoba s poteškoćama uključuju doživljaj straha, neugodnosti i razdražljivosti zbog čega je važno kreirati multičulni doživljaj, pa na primer, slepe osobe doživljavaju turizam celim telom jer se oslanjaju na sva svoja slušna i taktilna (dodirna) čula, a ponekad i na pse vodiče; isto tako, mogu osećati isključenost na relaciji pristupa informacijama, pronalaženje puta, ili u interakciji s drugim ljudima na destinaciji. Zato je stvaranje podsticajnog

okruženja, koje podrazumeva dostupnost informacija, olakšano snalaženje u prostoru, i podrška zajednice, najvažnije za unapređenje turističkog iskustva osoba s invaliditetom. Faktori koji utiču na npr. kulturno turističko iskustvo osoba s poteškoćama su: fizički i društveni, multisenzorni mediji, interaktivni i dinamički eksponati, tema i uočena vrednost nasleđa, proizvodi, prisustvo vodiča, uključenost, sticanje znanja i potraga za iskustvom, motivacija, znanje, umor, emocije, percepcija, samo-identitet, i dr.

Socio-ekonomske prilike podrazumevaju starosnu dob, jezik, prihode, zaposlenost, obrazovanost, životni standard, višak sredstava za preduzimanje putovanja, kao i dužinu boravka u destinaciji. Razvijene države imaju visok životni standard, veliki udio staračke populacije i produžen životni vek, te porast osoba s poteškoćama, pa se procenjuje da će „2/3 osoba sa invaliditetom u razvijenim državama imati sredstva za putovanje“. Osobe s poteškoćama su uglavnom nezaposlene ili imaju mala primanja, pa inkluzija u turizmu podrazumeva i uvođenje brojnih olakšica za ove osetljive kategorije (subvencije, popuste na proizvode, povlaštene prevozne karte, i dr.).

Politika inkluzije i strateške smernice za pristupačni turizam

Pristupačnost je preduslov za potpuno ostvarivanje prava i uključivanje osoba sa invaliditetom u društvo i razvoj, a predstavlja obezbeđivanje fleksibilnih objekata i virtuelnog i fizičkog okruženja, kako bi se zadovoljile potrebe i preferencije svakog korisnika. Za osobe sa invaliditetom ovo može biti bilo koje mesto, prostor, predmet ili usluga s elementima pristupačnosti za olakšano korišćenje. Međutim, „nepristupačna okruženja stvaraju barijere koje često ometaju puno i efektivno učešće osoba sa invaliditetom u društvu na ravnopravnoj osnovi sa drugima“. Prema CBI (2022), izazovi ili barijere za osobe sa invaliditetom u turizmu mogu uključivati:

- Nedostatak informacija o pristupačnim objektima, uslugama, iznajmljivanju opreme i turističkim atrakcijama;
- Nepristupačne usluge rezervacije i srodne web stranice;
- Neobučeno stručno osoblje sposobno da informiše i savetuje o pitanjima pristupačnosti;
- Nedostatak pristupačnih aerodroma i transfernih objekata i usluga;
- Nepristupačne ulice i usluge prevoza;
- Nedostatak prilagođenih i pristupačnih hotelskih soba, restorana, prodavnica, toaleta i javnih mesta;

- Nedostatak atrakcija bez barijera i drugih usluga vezanih za destinaciju;
- Pregledi turističkog segmenta i priče za podsticanje putovanja.

„Napredak u poboljšanju društvenog učešća može se postići rešavanjem ovih prepreka i osposobljavanjem osobama sa invaliditetom u njihovom svakodnevnom životu“. Preporuke za inkluziju osoba s poteškoćama u popularni svet turizma dale su brojne međunarodne organizacije (ACC, CBI, CDC, FEG, ISTO, UNWTO, USAID, Logopsycom i dr.), kao i brojni autori kroz svoje istraživačke radove u oblasti pristupačnog turizma. Tako Svetska turistička organizacija zagovara implementaciju principa pristupačnosti i univerzalnog dizajna čime se investicijski troškovi mogu svesti na minimum, dok se stvaranjem prilika za zapošljavanje ljudi s funkcionalnom raznolikošću i većom diferencijacijom turističkih proizvoda, turističke kompanije mogu učiniti održivijim. Uključive politike omogućavaju stvaranje ponude pristupačnih turističkih mogućnosti. Preduzetnici koji primenjuju pristup "dizajna za sve" mogu ponuditi kvalitetne usluge koje ih bolje pozicioniraju na tržištu tako što se bave potrebama šireg kruga putnika. Kada Evropljani sa invaliditetom razmišljaju o odmoru, pet najvažnijih aspekata su: prevoz do i od destinacije (53%), dostupnost usluga rezervacije (53%), priroda (48%), bezbednost (48%) i dostupnost informacija jednom na odredištu (47%), dok na relaciji pristupačnosti u zgradama (hoteli i muzeji), ključna je pristupačnost toaleta, dostupnost parkinga, jednostavnost korišćenja lifta, nameštaja i svetla, kao i mobilnost unutar zgrade.

Set preporuka međunarodnih organizacija za turoperatore, turističke agencije i putničke agente za implementaciju ISO standarda 21902:2021- "Kako primeniti ISO standard 21902" („*How to apply ISO Standard 21902: Accessible tourism for all – Recommendations for tour operators, travel agencies and travel agents*“), predstavlja strateške smernice i delotvorne preporuke za pružanje pristupačnih turističkih iskustava, ispunjavajući specifične zahteve pristupa svih kupaca. ISO standard 21902 uspostavlja sveobuhvatan skup smernica za ključne igrače u lancu vrednosti turizma kako bi podržali njihove napore da svoju infrastrukturu, proizvode i usluge učine dostupnima. Obuhvaćeni su alati za uprave, smeštajne i prevozne objekte i turističke resurse, te njihovu implementaciju u kompanijama i uslugama. Organizatori putovanja, putničke agencije i putnički agenti igraju ključnu ulogu u pomaganju klijentima da odaberu aranžmane koji najbolje odgovaraju njihovim specifičnim zahtevima pristupa, bilo ako posluju iz fizičkog prostora, online ili putem oba kanala. Obuka o pristupačnosti, kriteriji i standardi ključni

su za razumevanje onoga što svaki klijent treba za prikupljanje i prenošenje ključnih informacija, te za predviđanje komplementarnih usluga za korisnike kako bi ispunili svoje zahteve za pristup. „Pristupačnost turističkih objekata, proizvoda i usluga za sve trebala bi biti centralni dio svake odgovorne i održive turističke politike. Pristupačnost se ne odnosi samo na ljudska prava. To je poslovna prilika za destinacije i kompanije da prihvate sve posetioce i povećaju svoje prihode“. U tom smislu, navedena zbirka vodiča obezbeđuje: alate za identifikaciju i eliminaciju barijera pristupa u proizvodima i uslugama; marketing i promociju destinacije i preduzeća orijentisanih na pristupačni turizam; kako osigurati integritet turističkog lanca vrednosti; podizanje svesti među opštom javnosti; dobavljači i pružaoci usluga; obuka profesionalaca za turizam i putovanja; analiza ponude konkurenata i razumevanje tržišnih trendova; sticanje znanja o prednostima i poslovnim mogućnostima u pristupačnom turizmu; kako optimizirati korisničku uslugu u turističkim agencijama i poboljšati dizajn proizvoda; kako omogućiti kvalitetno dostupno iskustvo i odličnu korisničku uslugu; i, smernice za zajednički rad sa organizacijama osoba sa invaliditetom. Uvažavajući preporuke Svetske turističke organizacije, prostorni planeri i institucije zadužene za planiranje turističkog razvoja (ministarstva, zavodi, instituti, općine, turistička udruženja, turoperatori, hotelijeri i dr.) mogu implementirati značajne promene u strategijama turističkog razvoja, računajući na jednako učešće osoba sa poteškoćama u turizmu. Trend prilagođavanja turističke ponude uključuje specijalnu adaptaciju kroz njene ključne komponente: sadržaji boravka, organizacija putovanja, i druge usluge u turističkoj destinaciji.

Prema Međunarodnoj organizaciji za socijalni turizam, ključne preporuke organizatorima pristupačnog turizma uključuju informativnost, prevoz, sigurnost, obučeno osoblje, signalizaciju i mapiranost usluga:

- digitalna informativnost putem društvenih medija,
- identifikacija sredstava prevoza do događaja (rezervisana parking mesta; šatl autobus; parking za invalidska kolica; pristupačan javni prevoz),
- sigurnost (obučeno osoblje, informisanje osoblja o posetiocima s poteškoćama, dobro osvetljenje staza, pripravnost na relaciji vremenskih neprilika),
- obuka radnika (koordinatori za osobe s poteškoćama, obučeno receptivno osoblje: karte, catering, informacije, angažiranje volontera za podršku i sl.),
- signalizacija (putokazi, oznaka lokacije sobe, toaleta i sl., informativni redovi vožnje, tekstualna i slikovna pojašnjenja) i simboli znakovnog jezika,

– recepcijska mapa (sa prikazom puteva, oblasti, pojedinačnih objekata i usluga).

U tabelarnom pregledu (Tab.2) prikazane su varijable pristupačnosti turističkog sajta ili na putovanju zavisno od vrste invaliditeta. Predstavljene su barijere s kojima se suočavaju osobe s određenom vrstom invaliditeta i olakšavajuća oprema prilagođena njihovim specijalnim zahtevima (pristupačna infrastruktura i sl.).

Tabela 2. – Pristupačnost na putovanju ili turističkoj lokaciji zavisno od vrste invaliditeta

Vrsta invaliditeta	Barijere na putovanju ili turističkom sajtu (lok.)	Olakšice
Slušni (gluvoća)	Informacione i komunikacione (npr. usmena saopštenja umesto tekstualna) Nedostatak sistema slušne petlje Bučno okruženje i loša akustika u prostoriji Loše osvetljenje Akustički evakuacijski alarmi	Tekstualne informacije Specijalni sistemi slušne petlje koji omogućavaju pojačavanje zvuka direktno do slušnog aparata osobe Pogodno svetlo za čitanje s usana Piktogrami Akustička procena prostora Evakuacijski alarmi sa svetlosnom signalizacijom Audio-vodiči i aplikacije na pametnim telefonima
Kognitivni (intelektualni)	Nedostatak znanja Zdravstvene (fizička i psihijatrijska zavisnost) Interaktivne (nedovoljne sposobnosti za suočavanje sa izazovom i komunikacijske Socijalne (društvena neprilagođenost) Finansijske Psihološke (stav, osećaji, kontrola emocija) Organizacione (prevoz, smeštaj, boravak, zakon i propisi) Arhitektonske Nedostatak opreme i pomagala Nedostatak kadrovske podrške Neprilagođenost turističke ponude	Pojednostavljene dobro strukturirane informacije Piktogrami „Lako čitanje“ manuelno i instrukcije Tihi prostori

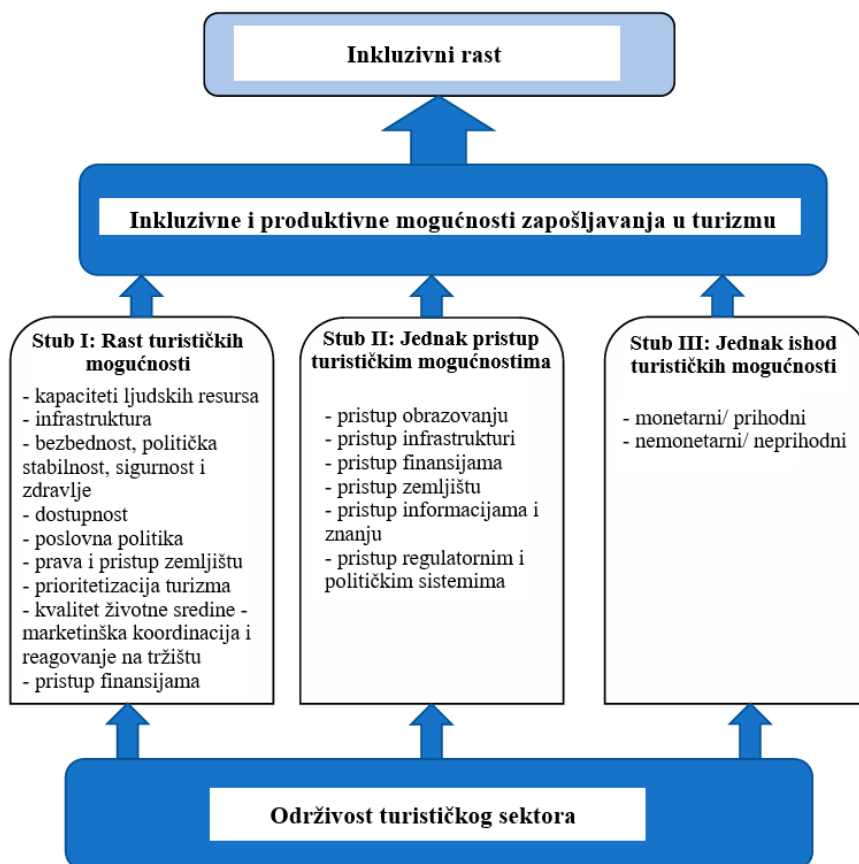
<p>Motorički (mobilnost)</p>	<p>Ekonomске (prateći troškovi, iznajmljivanje opreme, nedostatak budžetskog smeštaja, niska zaposlenost) Arhitektonske (nestandardna gradnja ili ruševine) Fizička infrastrukturna nepristupačnost (prevoz, smeštaj, na sajtu) Nedostatak znanja i tačnih informacija Smanjen turistički doživljaj Atitudinalne ili stavovi (predrasude, strah, netrpeljivost, diskriminacija, nesigurnost, nelagodnost i netolerancija) Komunikacione (jezičke, terminologija, sporazumevanje i razumevanje) Nedostatak obuke za osoblje</p>	<p>Pristupačni liftovi Toaletne rampe Invalidski pristup na celom sajtu Hodajuća pomagala, kolica ili skuteri za najam na sajtu Odmarališta Rukohvati za stepeništa Visoke tezge ili vitrine sa eksponatima Regularni podsetnik na fizičku udaljenost Audio-vodiči i aplikacije na pametnim telefonima</p>
<p>Vizuelni (slepilo ili slabovidnost)</p>	<p>Arhitektonske (npr. nejednake stepenice, nizak strop ili vrata, uski prolazi) Slabo vidne informacije (mali font, slab kontrast boja) Iznenadna buka</p>	<p>Informacije na Brajevom pismu ili velikim fontom Oprema sa mehanizmima zvučne signalizacije Operateri sa "touch" safarijem (zvuk, dodir, okus i miris) Specijalne staze za slepe (npr. PPC Discovery Trail- Addo Elephant National Park) Opremljenost s (radio) svetionicima Audio-vodiči Regularni podsetnik na fizičku udaljenost Redukcija prepreka (izbegavati suvišni nameštaj) Prihvata pasa-vodiča slepih</p>
<p>Psihološki (mentalne zdravstvene poteškoće)</p>	<p>Manjak volje, promenljivo raspoloženje i nespremnost za putovanje Strah i nesigurnost Iritabilnost (zbog čekanja i sl.)</p>	<p>Izgradnja samopouzdanja Rutina i planiranje (web informacije i poznavanje brojeva autobusa, ruta i vremena) Bezbednost i kontrola (način rada,</p>

	<p>Nedostatak sredstava jer uglavnom žive od beneficija bez naročitog viška Neupoznatost sa pravima (subvencije, povlašćene putne karte, pravo na pomoć pri putovanju) Kongestija- gužva u saobraćaju ili na sajtu (npr. panika i gušenje) Osoblje ih može ignorisati jer ne izgledaju invalidno Nedostupnost <i>Dial-a-ride</i> napredne usluge rezervacije prevoza do destinacije za osobe s poteškoćama (prioritet imaju fizička umesto mentalna oštećenja) Poteškoće u razumevanju složene informacije na autobuskim stanicama</p>	<p>obavezni saputnici, i podrška osoblja) Pristupačnost i finansije Pozitivna turistička iskustva Organizovana putovanja (preko agencije i sl.) Privatni prevoz (taxi i sl.) Ekoturistički sajtovi (zbog manje kongestije) Podrška mentalnom zdravlju</p>
--	---	---

Turizam, osim što doprinosi stvaranju mogućnosti za učešće osoba s poteškoćama u turističkim putovanjima, isto tako može omogućiti prilike za njihovu inkluziju u sektoru zapošljavanja ili obrazovanja, i sl. „Turizam može da neguje sociokulturno jačanje zajednica sa invaliditetom stvaranjem povoljnih opcija za zapošljavanje“. Industrija turizma i ugostiteljstva stvaraju mnoge mogućnosti za zapošljavanje miliona ljudi u svetu u različitim oblastima kao što su smeštaj i ugostiteljstvo, turističke i prevozničke kompanije, ustanove prirodne i kulturne baštine, razni klubovi i događaji u turizmu, udruženja i kreativni zanati turističke svrhe (na primer, izrada suvenira i rukotvorina), i dr. Prema USAID (2022), turistička industrija treba da integriše osobe sa invaliditetom kao vlasnike, menadžere i zaposlene, što zahteva jasnu komunikaciju informacija o pristupačnom turizmu, stručno usavršavanje, adaptaciju postojećih objekata ili projektovanje i stvaranje nove infrastrukture, dostupnost servisa podrške na destinacijama za osobe sa invaliditetom, i nastavak edukacije kroz obuku i radionice za zaposlene.

Bakker (2018) navodi da turistički sektor ima sposobnost da stimuliše inkluzivni rast kroz mogućnosti produktivnog zapošljavanja, jednak pristup ovim mogućnostima, i jednak ishod turističkih mogućnosti (prihodni i neprihodni), tako da kreatori turističke politike i istraživači mogu primeniti okvir inkluzivnog rasta u održivom turističkom sektoru (Sl.3).

Na primeru Bosne i Hercegovine, koja je cvetajuća turistička destinacija („u 2019.-oj, zemlja je imala treću najveću stopu rasta turizma u svetu“ kod Žunić et al., 2023), implementiran je petogodišnji projekat sa Američkom agencijom za međunarodni razvoj (USAID) pod nazivom “Razvoj održivog turizma u Bosni i Hercegovini (Turizam)”, unutar kojeg je izrađen i Plan uključivanja osoba sa invaliditetom u turistički sektor Bosne i Hercegovine, kako bi se povećale prilike za njihovo zapošljavanje i obrazovanje u oblasti turizma, naročito u kategoriji ugostiteljstva i restoraterstva, zanata, administracije, nekih pomoćnih poslova i dr.

Slika 3. – Dijagnostički okvir za inkluzivni rast vođen turizmom prema Bakker

Inkluzivni okvir turizma doprinosi razumevanju turističkog planiranja u kontekstu strategije inkluzivnog rasta tako što pruža alat za usmeravanje donošenja odluka zasnovanih na dokazima u vezi sa pitanjima razvoja turizma od strane vlade, kreatora turističke politike i razvojnih agencija i pruža smernice u formulisanju efikasnih turističkih politika.

Др Добрила Лукић

ВОЛОСКО, РОДНО МЕСТО АНДРИЈЕ МОХОРОВИЧИЋА

Волоско је насеље смештено испод Учке, на самом крају Кварнерског залива и простире се до увале Прелука. Са њим почиње Либурнија. Старо историјско језгро смештено је око Мандрача - рибарске луке у малој ували заштићеној од буре. Одатле се према Опатији простиру аустроугарске виле и хотел Белведере. Кроз Волоско пролазе два главна пута из правца Ријеке и Матуља за Опатију. Волоско се први пут у писаним изворима помиње 1543, мада је насеље старије од тога. У XVII веку Валвасор пише, да насеље није велико, али да је пријатно за живот. Описује винограде и воћњаке. Место је тада функционисало као каставска лука. Нагли развој насеље доживљава за време француске окупације у периоду од 1809. до 1813. године.

Слика 1. – Жупна црква Свете Ане
(фото: Д. Лукић, 2024)

Либурнија је била подељена на три кантона са седиштима у Подграду, Каставу и Ловрану. Након што су Французи после слома Наполеона у Русији напустили ове крајеве, територијална подела је остала иста, сем што су

* dobriladjerdap@gmail.com

кантони замењени котарима. Волоско је као подопштина остало у саставу општине и котара Кастав. Котари Ловран и Кастав уједињују се 1827, а за седиште новог котара изабрано је Волоско. Дана, 1. септембра 1850, основана је општина Волоско којој ће 1868. припасти подопштина Опатија, која је до тада била у саставу општине Вепринац. Котар Подград је припојен Волоску 1808. године. Хрватску администрацију општина Волоско уводи 1895, а због наглог раста туристичке Опатије 1910, назив општине промењен је у Волоско-Опатија, али котар задржава назив Волоско. Општина Вепринац је 1931. укинута и припојена је општини Волоско-Опатија. Данас Волоско представља шармантно приморско рибарско место, прошарано уским улицама, са врхунским ресторанима и конобама, као и плажом Чрниковица.

Слика 2. – Лука у Волоском (фото: Д. Лукић, 2024)

Жупна црква Свете Ане изграђена је у периоду од 1846. до 1850. године. У цркви се налази пет олтара, а најзначајнији је олтар Срца Исусовог, висине 350 cm, којег је 1911. израдио хрватски скулптор Иван Рендић. Рендић (1849-1932) је обележио хрватско вајарство крајем XIX и почетком XX века, био је веома плодан уметник са 200 веома великих и цењених дела.

У Волоском се налази почетак шеталишта Лунгомаре које на дужини од око 12 km, повезује ово место и Ловран, пролазећи кроз Опатију, Ичиће и Ику. Лунгомаре је шеталиште паралелно са главном саобраћајницом која повезује ова места, води уз море, а изграђено је на иницијативу Друштва за улепшавање. Приликом изградње шеталишта било је великих

проблема са откупом земљишта испред већ подигнутих вила. Први део шеталишта од Волоског до Слатине у Опатији завршен је 1889, док је деоница од Опатије до Ловрана завршена тек 1911. године, залагањем лекара Јулијуса Кона Хортенауа.

*Слике 3. и 4. – Виле и Мохо интерпретацијски центар у Волоском
(фото: Д. Лукић, 2024)*

У Волоском је 23. јануара 1857. године, рођен чувени хрватски научник Андрија Мохоровичић. Отац Андрија био је родом из Рукавца у Истри, иначе ковач по занимању. Мајка Марија Пошчић родом је из Опатије и умрла је веома брзо након порођаја. Мохоровичић је основну школу завршио у Волоском, а гимназију у Риједи. Дипломирао је 1875. године, са одличним успехом, након чега уписује Филозофски факултет у Прагу, где студира математику и физику. Био је веома надарен за језике. Са 15 година говорио је енглески, француски, италијански језик, а касније је научио немачки, чешки, латински и старогрчки језик. Након завршеног факултета 1878. године, враћа се у Хрватску. Као наставник радио је у гимназији у Загребу, затим у Реалки у Осијеку, да би на властити захтев 1882. године, био премештен у Бакар, где се запошљава у Наутичкој школи.

За време свог деветогодишњег живота у Бакру, Мохоровичић се жени Силвијом Вернић са којом је добио четири сина. У, професионалном смислу као наставник математике, физике и метеорологије развија велико интересовање за метеорологију као науку, што ће резултирати објављивањем десетак научних радова из ове области. У оквиру школе је 1887. године, основао метеоролошку станицу II реда, на којој је вршио редовна метеоролошка мерења. Његова интересовања су се односила на проучавање

кретања ваздуха, првенствено облака и сматрао је да се на основу брзине и смера кретања облака, могу утврдити кретање ваздуха у вишим слојевима атмосфере, даљи развој временске ситуације, као и прогнозирање времена. Залагао се да теоријска знања имају апликативни карактер, а конструисао је и инструмент нефоскоп, којим је одређивао брзину и смер кретања облака.

*Слика 5. – Почетак шеталишта Лунгомаре у Волоском
(фото: Д. Лукић, 2024)*

Након повратка у Загреб 1981. године, где почиње да ради у трговачкој школи и Краљевској великој реалки, 1. јануара 1892. године, преузима управу над Метеоролошком опсерваторијом која се налазила у згради школе. Ту је инсистирао на научним објашњењима метеоролошких појава, опремао је опсерваторију квалитетним инструментима, запошљавао је оспособљен кадар, а мрежу тадашњих метеоролошких станица по броју и квалитету желео је довести на европски ниво. Оно што је интересантно за ову опсерваторију је да је у периоду од 1887. до 1889. године, у њој радило 500 добровољних волонтера који су пратили метеоролошке елементе и појаве. Уредио је и мрежу станица за праћење невремена са грмљавином, а од 1892. године је мерењем времена проласка звезда стајалица кроз локални мериди-

јан, унапредио службу тачног времена у Загребу и шире. У опсерваторији је почео да развија истраживања и из других области геофизике као што су сеизмологија, геомагнетизам и гравитација. Године 1893, докторирао је на Свеучилишту у Загребу са темом “О опажању облака, те о дневном и годишњем периоду облака у Бакру”. Истовремено са радом у школи, у периоду од 1893. до 1918. године, предавао је геофизику и астрономију на Мудрословном факултету у Загребу, а од школске 1899/1900. године, метеорологију и климатологију на Краљевској шумарској академији. У котару Јаска, 1899. године, Мохоровичић је основао прву станицу за одбрану од града, одакле се пуцало у кумулонимбусе уз надзор метеоролога. Од 15. јануара 1901, Метеоролошка опсерваторија у Загребу преузима управу над свим тадашњим метеоролошким станицама у Хрватској и Славонији, чиме се оне одвајају од управе завода у Будимпешти. Исте године почиње објављивање метеоролошких годишњака. Пошто је 1909, Мохоровичић успео да уз метеоролошку опсерваторију развије и сеизмолошку, 10. априла 1911, Загребачки метеоролошки опсерваториј преименован је у Краљевски земаљски завод за метеорологију и геодинамику. Упоредо са тим, Мохоровичић набавља и инструменте за одређивање елемената Земљиног магнетног поља, чиме са својим асистентом Адамом Куглером обавља најпотпунија мерења магнетне дефлексије и хоризонталног интензитета на 80 места у Хрватској.

*Слика 6. – Родна кућа Андрије Мохоровичића
(фото: Д. Лукић, 2024)*

Иако се у почетку бавио метеорологијом, Мохоровичић је светски постао познат и признат, након својих научних радова и открића из области сеизмологије. Сеизмологијом се почео бавити 1901. године, када је у Загребу оформио сеизмолошку службу. На основу проучавања података о више земљотреса, Мохоровичић је знатно допринео развоју поступка одређивања епицентра потреса, па се хиперболе које се користе у том поступку називају Мохоровичићеве епицентралне. Јаки земљотреси који су погодили Загреб 1880. и долину Купе 1909. године, побудили су његово велико интересовање.

*Слике 7. и 8. – Спомен плоча и биста Андрије Мохоровичића
(фото: Д. Лукић, 2024)*

Проучавајући покупски земљотрес 1910, открио је дисконтинуитет промене брзина сеизмичких таласа који одваја Земљину кору од омотача језгра. Њему у част, овај дисконтинуитет назван је Мохоровичићев дисконтинуитет или Мохо слој. Наиме, након покупског земљотреса, упоређивао је сеизмограме који су забележени у Загребу и другим европским сеизмографским станицама. Хипоцентар тог земљотреса је одредио тек када је одустао од претпоставке да се сеизмички таласи крећу једнаком брзином. Израдио је том приликом ходокроне, криве које показују зависност времена ширења земљотресног таласа од удаљености од епицентра. Према Мохоровичићу, у

горњим деловима Земљине коре, брзина сеизмичких таласа непрекидно расте са дужином, што се може представити једначином:

$$c = c_h(r_h/r)^k$$

где је, c - брзина сеизмичких таласа, c_h - исходишна брзина у хипоцентру, r_h - удаљеност хипоцентра од средишта Земље, r - удаљеност тачке у којој се одређује брзина од средишта Земље и k - експонент који одражава пораст брзине са дужином. Овим је решио сва питања у вези са ширењем сеизмичког таласа у горњим деловима Земљине коре, а сама једначина је добила назив Мохоровичићев закон. Чињеницу да су на неким сеизмичким станицама регистрована два сеизмичка таласа, Мохоровичић је протумачио ширењем једног таласа различитим путевима и закључио да унутрашњост Земље није хомогена, већ да постоје слојеви различитих својстава, на чијим се границама сеизмички таласи ломе и рефлектују. Сеизмичке таласе који се крећу само кроз кору до Земљине површине назвао је индивидуалним, а оне који залазе у омотач језгра и поново се ломе према површини, назвао је нормалним. Чињеницу да су сеизмички таласи стигли брже до сеизмичких станица које су се налазиле на већој удаљености од 200 km од епицентра, протумачио је већом брзином кретања кроз дубљи слој. Многобројна каснија истраживања потврдила су Мохоровичићево откриће о постојању дисконтинуитета брзине, као и то да дебљина Земљине коре, односно дубина Мохо слоја, није свуда једнака и да испод планинских ланаца долази до дубине од 90 km, а испод океанских басена да се налази на свега 5 km дубине, тј. у просеку 33 km испод Земљине површине.

Слике 9, 10, 11. и 12. – Сеизмограф, сеизмограм покупског земљотреса, Мохо слој и Андрија Мохоровичић (фото: Д. Лукић, 2024)

Мохоровичић је током свог живота и рада објавио 45 научних и стручних радова у земљи и иностранству, као и 23 новинска чланка. Најзначајнији радови су: Клима града Загребa (1897), Потрес (1909), Хидрографи

лонгитудиналних и трансферзалних валова потреса (1922), О питању праве осјетљивости сеизмографа (1926). Дописни члан ЈАЗУ постао је 1893, а њен редовни члан 1898. године. Пензионисан је 1922. године. Умро је у Загребу 18. децембра 1936. године. У част Андрије Мохоровичића 1970. године, назван је кратер на тамној страни Месеца, а 1996. астероид број 8422. Његовим именом се зову и дисконтинуитети између коре и мантије на Меркуру, Венери, Марсу и Месецу, Геофизички завод Природословно-математичког факултета Свеучилишта у Загребу, гимназија у Ријеци, основна школа у Матуљима, један брод, улице у хрватским градовима, а медаљон са ликом Андрије Мохоровичића налази се на ректорском ланцу Свеучилишта у Загребу.

Јована Бусић

ВОДОПАДИ ДАЛМАТИНСКЕ РЕКЕ КРКЕ

Национални парк Крка налази се у средњој Далмацији, на територији Шибенско-книнске жупаније и један је од најлепших националних паркова у Хрватској. Основан је 1985. године и заузима површину од око 109 km². Смештен је између Книна, Задра и Сплита. Окосницу парка чини река Крка, која извире поред Книна, а у Јадранско море се улива поред Шибеника. На подручју сиромашном водом, 72,5 km тока реке Крке представља прави природни феномен. Територија парка обухвата ужи појас готово целог тока реке Крке и доњи ток реке Чиколе, а поједини његови локалитети међусобно су удаљени више километара и раздвојени природним препрекама. Слатководни део тока реке Крке дуг је 49 km, а на преосталих 23,5 km осећа се утицај мора. Са својим притокама Крка чини надземни слив површине 2.450 km², а са хидрогеолошким сливом заузима подручје од 2.650 km² и укупни пад тока износи 224 m. Ова река извире из врела у пећини испод брда Кршевца, на око 3,5 km североисточно од Книна. Обележје му је непресушност, али са јаким колебањима током читаве године. Извор реке Крке састоји се од три стална извора, Главног извора, Малог извора и Трећег извора.

Слика 1. – Водопад Билушића бук

Са седам бигрених водопада, река Крка је природни и крашки феномен. На путу према ушћу, 16 km од извора, на водама реке Крке први налази се водопад Билушића бук. Овај водопад висок је 22,4 m, дугачак 300 m, а широк око 100 m. Водопад је богат бигреним облицима као што су браде и полупећине. Низводно од њега налазе се ниске баријере, а испод њих, где се река шири и ток смирује, бигрена острва и прагови. На Билушића буку налазе се воденице, ступе и ваљавице. Ту је и неколико спелеолошких објеката, од којих је најзначајнији Бигрена пећина иза млина, дуга 124 m. Водопад Брљан је друга степеница у току реке Крке према мору, 19 km удаљена од извора. Висок је 15,5 m, дугачак 300 m, а широк 180 m. Преко његових бигрених прагова прелива се вода Брљанског језера, који се другачије назива и Бјелобера или Ћорића језера. Окружен је шумском вегетацијом и субмедитеранским растињем, пашњацима и обрађеним пољима. У близини водопада налазе се остаци римског војног логора Бурнума. Највећа антропогена интервенција на подручју водопада Брљан без сумње је брана подигнута за потребе хидроелектране Миљацка почетком 20. века.

Слика 2. – Водопад Брљан

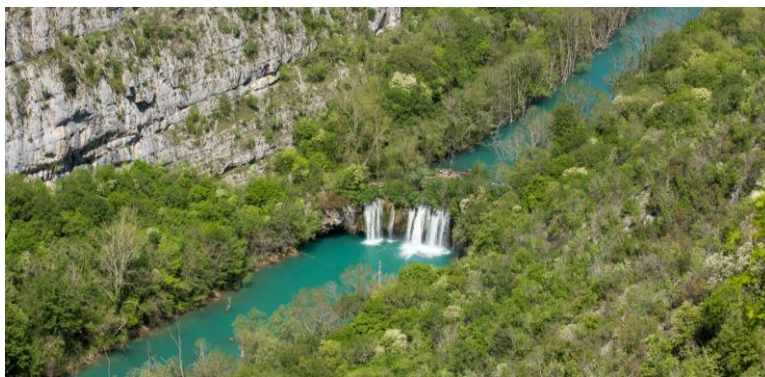
Следећи на реду јесте Манојловачки водопад, 19,5 km удаљен од извора. Овај водопад јесте највиши и најраскошнији на реци Крки, висок је 59,6 m, дугачак 500 m, широк 80 m – 100 m. Састоји се од низа бигрених баријера, од којих је највиша, уједно и последња, висока 32,2 m и налази

се на месту на којем ток реке из смера северозапада оштро скреће према југоистоку. Због својих брада, пећина и полупећина, водопад је дом разним врстама маховина. Ивице кањона и водопад украшени су различитим биљним светом, црним грабом (*Ostrya carpinifolia*), пољским јасеном (*Fraxinus angustifolia*), врбом ракитом (*Salix purpurea*), смоквом (*Ficus carica*) и ретком папратњачом, терцијарним реликтом, господином власком (*Adiantum capillus veneris*). У топлом делу године преко водопада се прелива мала количина воде јер му воду узима акумулација оближње ХЕ Миљацка. Поглед на Манојловачки водопад један је од најлепших пејзажа на реци. У њему су уживали и цар Фрањо Јосип I и његова супруга Елизабета Аустријска, познатија као Sissi, кад су га посетили 1875. године, о чему сведочи и натпис уклесан у стени на видиковцу изнад водопада.

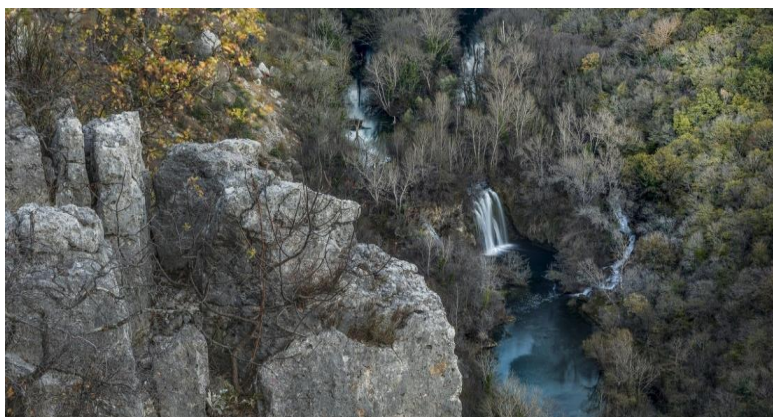

Слика 3. – Манојловачки водопад

Скоро километар низводно од најраскошнијег водопада, на 20,5 km од извора, налази се најскромнија препрека на реци, водопад Рошњак, висок свега 8,4 m и широк 40 m. Сачињен од једне једине бигрене баријере, а посетиоци га могу видети само из даљине. Вегетацијски је врло богат и разнолик, обрастао је врбом ракитом (*Salix purpurea*), смоквом (*Ficus carica*), црним грабом (*Ostrya carpinifolia*), црним јасеном (*Fraxinus ornus*) и бијелим грабом (*Carpinus orientalis*). Скривен у 200 m дубоком кањону, једини је водопад Крке на којем, због неприступачности, нису грађене воденице.

Слика 4. – Водопад Рошњак

Слика 5. – Водопад Миљацка

Након водопада Рошњак следећи је водопад Миљацка, од извора удаљен 21,5 km, пети на путу Крке према ушћу. Висок је 23,8 m и широк 50–60 m. На том се месту Кркиним водама кроз извор Миљацка придружују воде реке Зрмање. Водопад се састоји од три велике и бројних малих бигрених степеница. Окружен је субмедитеранским растињем, а у близини налазе се и бројни спелеолошки објекти. Пећина Миљацка II, највећа пећина на подручју Националног парка „Крка“, дом је многим ендемичним и заштићеним животињама, међу којима се налазе и човечија рибица и дугоноги шишмиш. На левој обали реке, испод раскошног водопада, налази се највећа хидроелектрана на Крки, ХЕ Миљацка, до 1910. године најснажнија хидроелектрана у Европи.

Слика 6. – Рошки водопад

Шести, претпоследњи Рошки водопад реке Крке, 35,5 km удаљен од извора, име дугује тврђави Рог. Висок је 25,5 m, дугачак 650 m и препознатљив је по бигреним каскадама на почетку баријере, које због своје лепоте носе назив Огрлице. Највиши водопад, на крају баријере, шири се као левак и слива се у Висовачко језеро. Рошки водопад богат је вегетацијом па самим тим на баријерама налазимо маховине, у плиткој и мирној води заједнице ниских зељастих биљака, а у дубокој заједнице трски. Рошки водопад окружују бела врба (*Salix alba*), врба ракита (*Salix purpurea*) и пољски јасен (*Fraxinus angustifolia*). Посетиоцима су посебно атрактивне обновљене воденице, ступа за обраду вуне и ваљавица за прање сукна споменици традиционалног градитељства и привредне прошлости тога краја. У близини Рошког водопада налази се Озиђана пећина, која чува најстарије трагове човековог живота на том простору.

Слика 7. – Водопад Скрадински бук

Скрадински бук последња је, седма баријера на реци Крки, 49 km удаљена од њеног извора представља најдужу баријеру на Крки. Преко 17 степеница Скрадинског бука, распоређених на 800 m дужине, преливају се заједничке воде река Крке и Чиколе. Водопад је широк од 200 m до 400 m, а висинска разлика износи 45,7 m. На овом водопаду обновљене су воденице које су вековима користиле снагу воденог тока Крке. Уз поштовање традиционалних архитектонских вредности, поједине воденице преуређене су као сувенирнице и конобе, док су друге претворене у изложбене просторе. На левој обали реке налазе се остаци прве хидроелектране, ХЕ Крка, касније назване Јаруга I. У погон је пуштена 28. августа 1895. године, само два дана након што је прорадила, као прва у свету, хидроелектрана на реци Ниагари. Данашња хидроелектрана Јаруга II изграђена је 1904. године.

Мср Алекса Попадић

БЕРЛИН

Берлин је и главни и највећи град Савезне Републике Немачке. Током историје био је престоница Маркгрофовије Бранденбург, Пруског Краљевства, Немачког Царства, Вајмарске Републике и Трећег Рајха. Налази се на обалама реке Шпреје, која се улива у Хафел у западном делу града. У западном и југоисточном делу Берлина постоје бројна језера која су формирале реке Шпреја, Хафел и Даме. Рељеф је претежно заравњен, а простор на ком се град налази део је простране Немачко-пољске низије. На овом простору постоје и наслаге лацијалног порекла. Најнижа тачка Берлина је језеро Шпектезе (28 m), највиша тачка налази се на узвишењу Аркенберге које је настало нагомилавањем шута (122 m), а највиша тачка природног створеног облика рељефа је Мугелберге (114 m). Берлин има умерено континенталну климу. Трећину површине града заузимају шуме, паркови, реке и језера.

Простор данашњег Берлина у прошлости су насељавали припадници западнословенских племена. Присуство словенских народа огледа се и у утицају на називе географских објеката. Назив Берлин представља германизовани облик словенског назива града и речи која се односила на мочвару. Од дванаест берлинских општина (тзв. бецирка), пет има називе изведене од словенских назива, а од укупног броја насеља око једне трећине има називе словенског порекла.

Сматра се да у градској области живи око 4,5 милиона људи, а цела агломерација главног града, Берлин-Бранденбург, има више од 6,2 милиона становника. Берлин је најгушће насељени главни град неке чланице Европске уније, са густином насељености око 4.200 ст/км². Град има више од два милиона домаћинстава, од чега више од половине чине једночлана домаћинства. Берлин има бројно становништво које није немачке националности и које потиче из око 190 земаља. Више од 20 етничких заједница које нису немачке има више од 10.000 припадника, укључујући и српску заједницу. Берлин има и позитиван миграциони салдо, што није изненађење, имајући у виду његов велики економски и политички значај.

* aleksapopadic@gmail.com

Најстарији докази насељености на овом простору потичу из 1174. године и откривени су у делу града Мите. Писани трагови потичу са краја 12. века. У централном делу данашњег Берлина постојала су два града. Први је Келн који се налазио на Рибарском острву и поменут је у документу из 1237. године. Други је Берлин уз реку Шпреју, који се помиње у документу из 1244. године, а налази се у делу града који се данас назива Николајфиртел (Историјска четврт Светог Николе). За годину оснивања града сматра се 1237. година. Два града имала су тесне економске и друштвене везе и профитирала су захваљујући томе што су се налазили на две важне трговачке руте. Године 1307. формирале су савез за послове спољне политике, али су њихове администрације функционисале одвојено.

Године 1415. Фридрих I постао је кнез-изборник Маркгрофовије Бранденбург и владао је до 1440. године. Његови наследници учинили су Берлин-Келн престоницом маркгрофовије, а затим су чланови династије Хоенцолерн владали Берлином до 1918. године, најпре као кнежеви-изборници, а затим као краљеви Пруске и Немачког царства.

Од 1618. године Маркгрофовија Бранденбург била је у персоналној унији са Пруским војводством. Ове две државе формирале су Пруско краљевство, а Фридрих III, електор Бранденбурга крунисан је као краљ Фридрих Први у Пруској. Берлин постаје престоница новог краљевства. Град расте и спаја се са четири околна града. У 17. веку током Тридесетогодишњег рата је уништена или оштећена трећина кућа и страдала је половина становника. Постдамски едиктом из 1685. године француским Хугенотима је понуђен азил, па је до крајем овог века трећину становника чинило француско становништво, а било је имиграната из Чешке, Пољске и Салцбурга. Године 1640. на власт долази Фридрих II, звани Фридрих Велики. Под његовом влашћу град постаје центар просветитељства, али је накратко током Седмогодишњег рата био и окупиран од стране руске војске. Након француске победе у Рату четврте коалиције, Наполеон Бонапарта је умарширао у град 1806. године, али је граду гарантовао самоуправу. Године 1815. Берлин је постао део нове Провинције Бранденбург. Године 1871. Берлин је постао престоница новоформираног Немачког царства.

Почетком 20. века у Берлину је у успону немачки експресионизам, посебно у архитектури, сликарству и филмској уметности. На крају Првог светског рата 1918. године у згради Рајхстага проглашена је република. Документом о Великом Берлину из 1920. године, граду су припојена бројна околна предграђа, села и имања. Овим документом површина града по-

већала се са 66 на 883 km², а број становника удвостручио. И поред економске неизвесности, град постаје центар током „Бурних двадесетих“, периода који је карактерисао раст благостања уз драматичне промене у култури и друштву, изазван развојем и применом нових технологија. Берлин заузима водеће место у науци, технологији, уметности, урбаном планирању, високом образовању, управи и индустрији.

Године 1933. Адолф Хитлер и Националсоцијалистичка немачка радничка партија (тзв. Нацистичка партија) долазе на власт. Услед емиграције, јеврејска заједница се између 1933. и 1939. године смањила са 160.000 на 80.000. Након Кристалне ноћи 1938. године хиљаде Јевреја је заробљено и депортовано у оближњи логор Захсенхаузен. Од 1943. године многи су одведени у концентрационе логоре. Берлин се сматра најжешће бомбардованим градом у историји. Велики делови града су током Другог светског рата уништени у Савезничким ваздушним нападима између 1943. и 1945. и током Битке за Берлин 1945. године. На град је бачено 67.607 тона бомби уништавајући више од 25 km². Страдало је и 125.000 цивила. Након завршетка Другог светског рата у град долази много избеглица, нарочито из источних делова земље. Силе победнице поделиле су град на четири сектора, аналогно окупационим зонама на које је била подељена Немачка. Западни Берлин чинили су сектори под контролом САД-а, Уједињеног Краљевства и Француске, а Источни Берлин чинио је совјетски сектор. Године 1949. створена је Савезна Република Немачка састављена од америчке, француске и британске зоне Немачке, али без Западног Берлина. Западни Берлин, иако окупиран и изолован, следио је политику Западне Немачке. Источна Немачка (званично Немачка Демократска Република) следила је марксистичко-лењинистичку идеологију. Оснивање две немачке државе појачало је хладноратовске тензије. Западни Берлин био је окружен територијом Источне Немачке, односно био је ексклава Савезне Републике Немачке (тзв. Западне Немачке). Источна Немачка прогласила је источни део Берлина својом престоницом, што западне силе нису признале. Источна Немачка почела је 1961. изградњу Берлинског зида, око Западног Берлина. Амерички председник Џон Кенеди одржао је 26. јуна 1963. испред градске куће у западном делу града познати говор „Ја сам Берлинац“ ("Ich bin ein Berliner"), изражавајући америчку подршку Западном Берлину. Берлин је тада потпуно подељен. Становници Источне Немачке могли су да пређу на другу страну преко строго контролисаних прелаза, док је већини становника Источне Немачке држава бранила путовање у Западну Немачку. Од 1971. споразумом између четири силе дозво-

љен је пролаз колима и возом из и до Западног Берлина кроз Источну Немачку. Крај периода Хладног рата и притисци становника водили су ка великим друштвеним променама и уједињењу две Немачке. Од 1990, након уједињења две Немачке, Берлин постаје престоница уједињене државе.

Данашњи изглед града претежно је последица улоге коју је град имао током 20. века. Све владе са седиштем у Берлину иницирале су амбициозне пројекте изградње и реконструкције и тако допринеле настанку специфичног стила градске архитектуре. Берлин је страдао у ваздушним нападима, пожарима и уличним борбама током Другог светског рата, док су неке зграде које су преживеле рат, уништене у послератном периоду. Бројни небодери подизани су широм града након пада Берлинског зида, на Постдамског тргу, Александерплацу и другим местима, као репрезенти архитектуре 21. века. У Берлину се налази 5 од 50 највиших зграда у Немачкој.

Берлин је град културе, политике, медија и науке. Привреда је заснована на компанијама високих технологија и индустрије (ИТ сектор, индустрија лекова, биомедицински инжењеринг, биотехнологија, грађевинарство и електронска индустрија) и услужним делатностима, које укључују креативне индустрије, истраживачке центре, медије и конгресне центре.

Град има велики економски и политички утицај. У граду постоји 158 амбасада, као и седишта бројних трговинских заједница, непрофитних организација, професионалних удружења, лобистичких групација. У граду се често одвијају дипломатске консултације и званичне посете. У Берлину се налазе седишта и представништва бројних великих немачких, али и мултинационалних компанија из различитих привредних делатности.

У Берлину се налазе седишта престижних светских универзитета, попут Хумболтовог универзитета у Берлину, Берлинског техничког универзитета, Слободног берлинског универзитета, Универзитета уметности и других високошколских установа.

Међу туристима, град је популаран и због бројних фестивала, занимљиве архитектуре, ноћног провода, савремене уметности и космополитског духа. У Берлину постоје три објекта светске културне баштине под заштитом Унеска: Музејско острво, Палате и паркови Постдама и Берлина и Стамбена насеља берлинског модернизма.

Музејско острво је комплекс музеја са северне стране острва Шпреје у историјском језгру Берлина. Ово је једна од најпосећенијих музејских знаменитости Немачке и Европе. Музејски комплекс чине: Стари музеј, Нови Музеј, Стара национална галерија, Пергамски музеј, Бодеоов музеј и Галери-

ја Џејмса Симона. Стари музеј налази се у згради чију је изградњу наручио пруски краљ Фридрих Вилхелм III. Зграда подигнута између 1825. и 1830. године се сматра добрим примером архитектуре неокласицизма, а у њој се налази богата збирка античких експоната. Збирка грчких предмета, укључујући и ризницу, изложена је у приземљу, док се на другом спрату музеја одржавају посебне изложбе. Нови музеј налази се у згради која је подигнута између 1843. и 1855. године у стилу неокласицизма и неоренесансе, а њену изградњу је наручио пруски краљ Фридрих Вилхелм IV. Зграда оштећена у Другом светском рату и оронула у деценијама које су уследиле, обновљена је између 1999. и 2009. године. У њој се данас налази Египатски музеј, збирка папируса, Музеј праисторије и ране историје и део античке колекције. Стара национална галерија смештена је у згради која је подигнута између 1865. и 1876. у стилу неокласицизма и неоренесансе, а њену изградњу такође је наручио пруски краљ Фридрих Вилхелм IV. У њој су данас изложене слике и скулптуре у стилу неокласицизма и романтизма из 19. века. Пергамски музеј налази се у згради која је изграђена између 1910. и 1930. године на иницијативу немачког краља Вилхелма II Немачког. У њему се налази античка колекција, Музеј старог Блиског истока (са експонатима из асирске, сумерске и вавилонске културе) и Музеј исламске уметности. Најзначајнији експонати су: Пергамонски жртвеник, Врата пијаце у Милету, Иштарина капија из Вавилона, фрагмент Епа о Гилгамешу на глиненој плочици и др. Бодеов музеј смештен је у згради која је саграђена између 1898. и 1904. године по наруџбини немачког краља Вилхелма II Немачког. У овом музеју налази се колекција скулптура и Музеј византијске уметности, као и Нумизматички кабинет. Музеј носи име у част Вилхелма фон Бодеа, немачког историчара уметности. Галерија Џејмса Симона носи име по немачком предузетнику јеврејског порекла, који је донирао Берлинском државном музеју значајан део своје уметничке колекције, укључујући и познату бисту Нефертити.

Палате и паркови Постдама и Берлина представљају назив за групу палата и паркова у околини Постдама и Берлина. Назив се користи од 1990. године када су под тим називом ови објекти уписани у Листу светске културне баштине под заштитом Унеска, а првобитни простор који се налази под заштитом прошириван је 1992. и 1999. године. Најпознатији објекти и паркови који припадају овом објекту светске културне баштине су: Палата и парк Сансуси у Постдаму, Нови врт и Мермерна палата, палата Цецилиенхоф, парк и палата Бабелсберг, палата и парк Глинике, брвнара Николскоје, Острво паунова, ловачка кућа Глинике и други.

Стамбена насеља берлинског модернизма чине групу од шест одвојених стамбених комплекса социјалног становања, који су грађени током постојања Вајмарске Републике. Реч је о објектима који су грађени у доба друштвеног, политичког и културног напретка који су били намењени за становање људи са нижим примањима. Ови објекти представљали су изузетне примере иновативног приступа у архитектури и просторном планирању, а изградња ових пројеката имала је утицај и на стамбену изградњу широм света. Овом добру светске културне баштине под заштитом Унеска припадају: Гартенштат Фалкенберг, зграде Шилерпарк, комплекс „Потковица“, стамбена четврт Карл Лиген, Бели град и насеље Сименсштат.

Слика 1. – Бранденбушка капија

Бранденбушка капија је споменик из 18. века у стилу неокласицизма, подигнут по налогу пруског краља Фридриха Вилхелма II на месту некадашње капије града, која је означавала почетак пута између Берлина према Бранденбургу на Хафелу. Лоцирана је западном делу градског центра, у оквиру Митеа, на раскрсници улица Унтер ден линден и Ебертштра-се. Бранденбушка капија је локација значајних историјских догађаја, али и симбол турбулентне историје Немачке и Европе. Капија подигнута између 1788. и 1791. године била је део тзв. Царинског зида и састоји се од 12 дорских стубова, поређаних у два реда тако да формирају пет пролаза. Изграђена је по узору на пропилеје из времена античке Грчке, а на врху капије налази се квадрига, кочија са четири коња, којом управља Викторија,

римска богиња победе. Оштећења од метака и експлозија током Другог светског рата обновљена су заједничким радом управа Западног и Источног Берлина. Пролаз кроз капију био је онемогућен након изградње Берлинског зида, које се налазио уз западну страну капије. Током револуције 1989. године и након рушења Берлинског зида, капија постаје симбол слободе и жеље за уједињењем Берлина. Значај Бранденбуршке капије потврђује и чињеница да се на том месту одвијају бројни важни догађаји, прославе и обраћања светских лидера.

Слика 2. – Или

Рајхстаг представља историјску зграду која се налази у близини Бранденбуршке капије и у њој је седиште савезног парламента. Термин Рајхстаг се некада односио на институцију скупштине. У данашњем немачком језику назив Рајхстаг се односи на зграду, а Бундестаг на скупштину као институцију. Зграда је отворена 1894. године и у њој је скупштина заседала до 1933. године, када је зграда оштећена у подметнутом пожару. Зграда је заштићена од временских утицаја и делимично обновљена током 1960-их, а до потпуне обнове долази након уједињења Немачке. Обнова је завршена 1999. године и од тада у њој заседа Бундестаг, немачки савезни парламент. Стаклена купола на врху грађевине доступна је посетиоцима уз претходну регистрацију. Из куполе се пружа панорамски поглед на Берлин, а из испод куполе се налази сала парламента. Зграда је друга најпосећенија туристичка знаменитост Немачке.

Слика 3. – Рајхстаг

Потсдамер плац или Потсдамски трг је значајан трг и саобраћајни чвор Берлина и Немачке. Већина грађевина које су се на њему налазиле уништене су у бомбардовању током Другог светског рата. Када је после рата град подељен на Западни Берлин и Источни Берлин, трг је подељен на два дела. После уједињења, градске власти су одлучиле да овај атрактивни простор површине око 60 хектара у центру града поделе на четири дела и продају инвеститорима који би на овом тргу подигли нове зграде. Током периода изградње, Потсдамер плац је био највеће градилиште у Европи, а данас се на њему налазе бројне значајне пословне зграде.

Меморијал посвећен убијеним Јеврејима, познат и као Меморијал Холокауста простире се на 1,9 хектара и чине га 2711 бетонских блокова правилно распоређених на благој падини. Бетонски блокови распоређени су у 54 реда у правцу север-југ и 87 редова у правцу запад-исток. Дужина сваког блока износи 2,38 m, ширина 0,95, а висина се креће од 0,2 до 4,7 m. У комплексу се налази и подземни информациони центар, који садржи спискове око 3 милиона страдалих Јевреја, чија су имена добијена од израелског музеја Јад Вашем. Изградња комплекса је трајала од априла 2003. до децембра 2004. године, а отворен је 10. маја 2005. године, 60 година по завршетку Другог светског рата. Процењује се да информациони центар посети око 1000 људи дневно, док је број оних који обиђу меморијални комплекс сигурно и већи.

Слика 4. – Стаклена купола Рајхстага

Слика 5. – Меморијал Холокауста

Берлински зид раздвајао је Берлин између капиталистичке Западне Немачке и социјалистичке Источне Немачке. Подигнут је 1961. године, а његова дужина износила је око 155 km. Источнонемачке власти подигле су га како би спречавао дневне миграције радне снаге, одлазак квалификованих радника и бекство политичких неистомишљеника. Током година, зид је прошао кроз четири фазе, од првобитне жичане ограде до пограничног бетонског зида који је имао 45000 бетонских сегмената, од којих је сваки

био 3,6 m висок и 1,2 m широк. Прелазак са једне на другу страну био је могућ само на одређеним местима и уз посебне дозволе. Најпознатији гранични прелаз био је тзв. Тачка (Чекпоинт) Чарли.

Пад Берлинског зида започео је 9. новембра 1989. године, а овај догађај водио је ка уједињењу Немачке које се догодило 3. октобра 1990. године. Демонтажа зида је трајала до новембра 1991. године. Његови непопуштени делови на три локације данас представљају туристичку атракцију. Комадићи зида могу да се купе као сувенири, мада је аутентичност неких сувенира можда ипак упитна. Меморијал Берлинског зида подигнут је 1998. и оквиру њега постоје Капела помирења, документациони центар, секција зида дужине 60 метара, прозор сећања и центар за посетиоце.

Слика 6. – Чекпоинт Чарли

Галерија источне стране представља најдужи преостали сегмент Берлинског зида. Мурале на остатку зида дугачком 1316 метара је осликало 118 уметника из 21 државе у пролеће 1990. године. Услед развоја града, нису сви делови и оригинални мурали сачувани. Неки су премештени на нове локације, а неки су озбиљно оштећени ерозијом, графитима и вандализмом.

Стуб победе првобитно је требало да буде подигнут у знак пруске победе у Другом шлеском рату, али је Пруска победила у Аустријско-пруском рату и Француско-пруском рату, па је споменик добио нови смисао и нове детаље- бронзану статуу Викторије, римске богиње победе. Основу стуба чини хол стубова од полираног црвеног гранита. Изнад овог хола уз-

диже се стуб састављен од четири сегмента од пешчара. Инспирација за стуб био је „светионик из Бреше“ који се налази на гробљу у истоименом граду. Стуб је, заједно са статуом висок 67 метара. Са видиковца на торњу пружа се леп поглед на Берлин.

Слика 7. – Остаци Берлинског зида

Берлинска катедрала је протестантска црква и династичка гробница на Музејском острву. Грађена је од 1894. до 1905. године по налогу Вилхелма II од Немачке, последњег цара Немачке и последњег краља Прусије у стилу неоренесансе и необарока. Осим верских обреда, у цркви се дешавају државне церемоније, концерти и други догађаји. У крипти цркве налазе се гробнице припадника династије Хоенцолерн.

Берлинска катедрала носи назив катедрале иако заправо никад није била седиште бискупије. На њеном месту постојали су верски објекти од половине 15. века. Након рушења објекта који је на том месту постојао 1893. године, започиње изградња новог храма. Димензије новог објекта биле су веће од свих дотадашњих објеката на том месту. Црква је била 114 m дугачка, 73 m широка и 116 m висока. Дана 27. фебруара 1905. године црква је отворена. У Другом светском рату, током савезничког бомбардовања, бомба је погодила лантерну на крову цркве и изазвала пожар који је водио ка урушавању крова. Привремени кров изграђен је између 1949. и 1953. године. Реконструкција са циљем да се поједностави првобитни дизајн цркве је започела 1975. године. Део објекта (Меморијална црква) који у рату није био оштећен, тада је порушен из идеолошких разлога. Обнова брода цркве

започела је 1984, а свечано је отворена 1993. од стране Хелмута Кола, тадашњег немачког канцелара. Било је предлога и да се катедрали врати провобитни изглед, али ти предлози нису реализовани због недостатка средстава. У објекту постоје и велике оргуље, а у цркви се одржавају и наступи хорова.

Слика 8. – Берлинска катедрала

Берлински телевизијски торањ је познати берлински оријентир и видљив је из свих централних делова града. ТВ торањ је завршен 1969. године у близини Александерплаца. Торањ достиже висину од 368 m (са антеном) и чини највишу грађевину у Немачкој. На торњу постоји платформа за посетиоце и ресторан који се ротира. Када сунце обасјава торањ, на куполи се као рефлексија појављује крст који неки називају „Папина освета“. Назив овом феномену дали су Берлинци, незадовољни атеистичком идеологијом тадашње власти и репресијом према цркви. Торањ са око милион посетилаца годишње спада у најпосећеније туристичке знаменитости у Немачкој.

Црвена градска кућа налази се у близини Александерплаца. Њено име потиче од фасаде од црвене цигле. Изграђена је између 1861. и 1869. године у стилу северноиталијанске ренесансе. У њој је седиште градоначелника и градске владе.

Немачки историјски музеј представља место за које кажу да појашњава заједничку историју Немаца и Европљана. Један је од важнијих и посећенијих музеја у граду. Основан је 1987. године, поводом обележава-

ња 750 година од оснивања града. Музеј је смештен у великој згради на булевару Унтер ден линден, која је између 1998. и 2003. године озбиљно реконструисана и дограђена. Стална поставка овог музеја носи назив „Немачка историја у сликама и сведочењима“, а на четири спрата дограђеног дела музеја одржавају се привремене изложбе. У склопу музеја је и библиотека са 225000 наслова, као и биоскопска сала са 165 места.

Слика 9. – Берлински ТВ торањ

Јеврејски музеј у Берлину представља највећи јеврејски музеј у Европи. Отворен је 2001. године и простире се на укупно на 3500 m². Музеј приказује историју Јевреја од средњег века до данашњих дана. У музеју постоје стална поставка и инсталација, али се у њему одржавају и посебне изложбе и инсталације. Музеј од 2002. године додељује годишњу награду за разумевање и толеранцију.

Природњачки музеј један је од три водећа природњачка музеја у земљи. У његовој зоолошкој, палеонтолошкој и минералошкој збирци налази се више од 30 милиона примерака. Два најпознатија експоната су највећи монтирани скелет диносауруса у свету, жирафатитан виши од 13 m и добро очувани примерак најстарије познате птице, археоптерикса. Музеј је познат и по најбоље очуваном скелету тираносауруса, који је тренутно изложен у Природњачком музеју Данске. Музеј је толико богат да привлачи истраживаче и посетиоце из целог света, иако је изложено мање од пола промила укупног броја примерака којим располаже.

Берлинска државна библиотека је једна од највећих библиотека у Европи и једна од најважнијих библиотека за изучавање дела са немачког говорног подручја. Библиотека сакупља дела на свим језицима из различитих периода и делова света. Позната је по највећој колекцији Гетеових, Бахових и Моцартових списа, оригиналном рукопису Бетовенове девете симфоније, примерку Гутенбергове библије и другим важним делима.

Берлинска државна опера налази се на булевару Унтер ден линден. Подигнута је по налогу Фридриха Великог између 1741. и 1743. Током историје је носила различите називе: Краљевска опера, Пруска државна опера, Немачка државна опера, Државна опера Унтер ден линден. После Другог светског рата у ком је била оштећена, зграда је обновљена, а велики радови на реконструкцији обављени су између 2009. и 2017. Опером су руководили познати светски композитори и диригенти.

Бабелплац је планиран половином 18. века. Трг је био замишљен по угледу на тргове античког Рима и требало је да представља центар интелектуалних и уметничких стремљења. На тргу су подигнути Стара библиотека, зграда опере и катедрала Светог Хедвига. Трг је ипак познатији по догађају коју се на њему одиграо 10. маја 1933. године. Тада су нацисти на тргу, наспрам Хумболтовог универзитета, спалили више од 20000 дела, укључујући дела Карла Маркса, Бертолда Брехта и Томаса Мана. На овом тргу данас постоји „Потопљења библиотека“, просторија површине 50 m² зароњена у трг, са празним полицама стакленим кровом, као подсетник на немили догађај из прошлог века.

Хумболтов форум налази се у близини Музејског острва. Објекат представља нови космополитски форум за културу, уметности и науку. Реконструисана барокна палата и изузетно модерни грађевински елементи представљају занимљив контраст у срцу Берлина.

Жандарменмаркт је трг у Берлину и место занимљивог архитектонског склопа. На овом тргу налазе се Берлинска концертна дворана, француска и немачка црква, а у средишту трга је импозантна статуа посвећена песнику Фридриху Шилеру. Већина зграда је била озбиљно оштећена у Другом светском рату, али су након њега обновљене.

Курфурстендам (скраћено и колоквијално Кудам) је најпопуларнији шопинг булевар у западном делу града. Дуж булевара дужег од 3 километра, налазе се продавнице, куће, хотели, ресторани, кафеи и бројне радње светски познатих дизајнера.

Хакеше хофе представља низ од осам повезаних унутрашњих дво-ришта између зграда подигнутих у стилу сецесије. Комплекс се налази у центру Берлина, у области Мите. Након уједињења Немачке, комплекс постаје све посећенији и одише атмосфером из времена са почетка 20. века, када је представљао мешавину стамбеног и комерцијалног простора, забаве и гастрономије.

Палата Шарлотенбург је највећа историјска палата у Берлину. Барокна палата подигнута крајем 17. века, проширивана је током 18. века. Палату окружују зелене површине, пространи парк са видиковцем, маузолејем, позориштем и павиљоном. Палата је у Другом светском рату оштећена, али је касније обновљена и данас је једна од главних атракција Берлина.

Најпознатији мост у граду је Обербаум, двоспратни мост преко реке Шпреје. Повезује Фридрихсхаин и Кројцберг, делове града које је некада раздвајао Берлински зид. Овај мост је један од симбола јединства Берлина. Нижи ниво моста је друмска саобраћајница, док преко горњег нивоа прелазе две линије метроа, линије 1 и 3.

У граду ради више од 1000 филмских и телевизијских продукција, као и око 270 биоскопа. У Берлину се годишње сними више од 300 домаћих филмова и филмова у међународној копродукцији. Берлин је популаран међу представницима филмске индустрије, захваљујући и великом филмском студију Бабелсберг који ради дуже од века. Међу љубитељима кинематографије познат је и најпосећенији филмски фестивал (Берлинале), који годишње прати око пола милиона посетилаца и на ком се додељује престижна награда златни медвед за најбољи филм и сребрни медвед у више категорија.

Берлински зоолошки врт је најстарији и најпосећенији зоо врт у Немачкој. Више од 3,5 милиона посетилаца обиђе годишње врт који се простире на 35 хектара и у ком живи око 1380 врсти и 20200 јединки животиња. Неки од становника врта, попут поларног медведа Кнута и великог панде Бао Бао, имали су светску популарност. Берлински зоо врт је један од ретких зоо вртова у Европи у ком живе панде. Управа врта труди се да животиње у врту у условима који подсећају на њихова природна станишта, а осим павиљона у којима живе птице и сисари, постоји и зграда Акваријума у којој осим риба живе и гмизавци, водоземци и бескичмењаци.

Ботаничка башта простире се на 43 хектара и има око 22.000 биљних врста. Подигнута је између 1897. и 1910. године, са циљем да прикаже егзотичне биљке из немачких колонија. Ботаничка башта је део Берлинског слободног универзитета. Ботанички музеј, највећи хербаријум у Не-

мачкој са више од 3,5 милиона очуваних примерака и велика научна библиотека. Ботаничка башта има 6000 метара квадратних стаклених башта, арборетум од 14 хектара и 13 хектара површина које су подељене како би приказале биљке сродног географског порекла. Најпознатији део Ботаничке баште је Велики павиљон, у ком је температура константно висока (30 степени), а влажност велика, па у овом објекту успевају тропске биљке.

Светске баште представљају место за оне који желе да се упознају са хортикултуром и уређењем вртова из различитих делова света. Рекреативни парк Марцан у ком се налазе вртови је отворен 1987. године поводом обележавања 750 година од оснивања град, а током година додавани су вртови са јапанском, средњоисточном, кинеском, корејском, кинеском и хришћанском тематиком. Посетиоци парка могу да присуствују церемонији испијања чаја, уживају у природном окружењу биљака које цветају, па чак и организују неку свечаност у неком од објеката. У овом комплексу одржавају се концерти, изложбе и ватромет.

Берлин је познат и по ноћном проводу. Ово је град са много клубова који раде до раних јутарњих сати, а неки и целог викенда без престанка. У граду се одржавају и бројни музички фестивали и друге масовне манифестације. У Берлину се одржавају и значајне спортске манифестације. Град је био домаћин Светског првенства у фудбалу 2006, Светског првенства у атлетици на отвореном 2009, Фајнал фора Евролиге у кошарци 2009. и 2016, Еуробаскета и финала УЕФА Лиге шампиона 2015. године. Традиционални Берлински маратон привлачи пажњу спортиста и рекреативаца.

Берлин је привлачна дестинација за љубитеље хране. У граду постоји више од десет ресторана са Мишелиновим звездицама. Осим немачке националне кухиње, у граду је доступна и интернационална кухиња, а Берлин је познат и по веганској и вегетаријанској кухињи. У граду се одржава и Берлинска недеља хране (Berlin Food Week). Традиционални састојци националне кухиње су свињетина, гушчије месо, риба, грашак, пасуљ, краставци и кромпир. Позната улична храна је каривурст, кобасица преливена сосом од парадајза и карија, а од посластица, крофна берлинер. Приметан је утицај имиграције на гастрономију, па у граду могу да се пронађу специјалитети турске, арапске, азијске, шпанске, италијанске и грчке кухиње. За љубитеље пића, у Берлину постоје бројни кафићи, који осим познатих производа, нуде и крафт пива прављена у малим пиварама.

Берлин је привлачан људима разноврсних интересовања. Град бурне историје и великог економског и политичког значаја мења се и расте.

Мср Алекса Попадић

БЕРН

Берн је главни, али не и највећи град Швајцарске Конфедерације. Са око 135.000 становника, град је према броју становника тек на петом месту у држави (иза Цириха, Женева, Базела и Лозане). Занимљиво је да Берн данас има мање становника него пре пола века. Бернска агломерација има око 400.000 становника. Берн је и престоница истоименог кантона. Године 1983. стари део Берна стављен је на листу Светске културне баштине под заштитом Унеска.

О пореклу назива града постоје бројне претпоставке. По једној локалној легенди, Бертолд Пети, војвода Церингена, оснивач Берна дао је граду назив по медведу, првој животињи на коју је наишао у лову. Медвед се на грбу Берна налази још од почетка XIII века, а од половине XV века у Беренграбену, Медвеђој јами, ограђеном простору у граду чувају се живи медведи. Дуго се сматрало да назив потиче од назива италијанског града Вероне, који се на средњовисоконемачком језику зове Берн. Након открића Бернске цинкане плоче 1980-их, јављају се тумачења да назив потиче од некадашњег топонима келтског порекла.

Слика 1. – Панорама Берна

* aleksapopadic@gmail.com

У близини града постоје трагови келтског опидума из II века пре нове ере и гало-римског села, као и насеља из раног средњег века чија територија данас припада граду и које је од Старог града удаљено 4 km.

Берн се налази на Швајцарској висоравни, северно од Бернских Алпа и нешто западније од географског средишта Швајцарске. Рељеф околине Берна обликовали су ледници током последњег леденог доба. Берну најближе планине су Гуртен (864 m) и Бантигер (947 m). Берн је првобитно подигнут на брдовитом терену у окуци реке Аре, на око 540 m надморске висине. Међутим, те границе превазишао у XIX веку. Грађени мостови омогућили су ширење града преко реке Аре. Берн је подигнут на неравном терену и између појединих делова града постоји висинска разлика од 60 m. Од око 50 km² територије коју заузима град, нешто мање од половине заузимају грађевине, док трећину чине шуме, а петину пољопривредно земљиште. Берн има умереноконтиненталну климу, која је нешто оштрија због надморске висине.

Оснивање града повезује се са владарском кућом Церинген, која је у XII веку завладала Горњом Бургундијом. Историографи из XIV века помињу да је Бертолд Пети основао град 1191. године. Након што је Бертолд Пети умро без наследника, град је 1218. године златном булом Фредерика Другог, цара Светог римског царства добио статус слободног царског града. Берн се 1353. године придружио Швајцарској Конфедерацији, поставши један од осам кантона који су тада чинили конфедерацију. Берн је 1415. године освојио Аргау, а 1536. године Во и друге мање територије и постао највећи град-држава северно од Алпа. Град се ширио према западним границама територије које уоквирује река Аре.

Кула Цитлоге била је западна граница града од 1191. до 1256. године, када је ту улогу преузео Кефтихтурм до 1345. године. Затим је ту улогу до 1622. године имао торањ Кристофелтурм, који се налазио у близини данашње железничке станице. Током Тридесетогодишњег рата подигнута су два нова утврђења, велики и мали шанац, у циљу заштите територије у окуци реке Аре. Након великог пожара 1405. године, првобитне дрвене куће мењају куће грађене фахверк техником, а потом и куће од пешчара, које су постале карактеристика Старог града. И поред таласа бубонске куге у XIV веку, популација града се увећавала, претежно услед досељавања из околине града. Током Француских револуционарних ратова француске трупе су 1798. године окупирале Берн. Берн је повратио контролу над Бернским Оберландом 1802. године, а на Бечком конгресу 1814. године

припојена му је и Бернска Јура. Бернски кантон је тако поново постао највећи кантон конфедерације и то је био до одвајања Кантона Јуре 1979. године. Берн од 1848. године има статус федералног града и у њему заседају скупштина и влада.

Трећину популације чине становници страног порекла, међу којима су најбројнији Немци, Италијани, Шпанци и Португалци. Град има позитиван миграциони салдо, али негативан прираштај. Већина становника говори немачки језик као први језик, док су италијански и француски језик матерњи за око 4% становништва. Око 15% становника млађе је од 19 година, око 65% је старо од 20 до 65 године, а 20% популације старије је од 65 година. Од око 67000 домаћинстава у општини, око 35000 су једночлана домаћинства, а око 1500 имају пет и више чланова. Просечна величина домаћинства је 1,8 чланова. Око половине становништва су протестанти, око четвртине католици, док су друге религије мање заступљене, а око 12% становништва су атеисти и агностици. Највећи број запослених становника ради у делатностима терцијарног сектора, затим у секундарном, док у примарном сектору ради изузетно мали број запослених.

Стари град је у средњем веку био подељен на четири административне јединице, дистрикта за плаћање пореза, али и на четири дела-градске четврти, у којима су се људу сличног економског и друштвеног положаја удруживали. Границе ових четврти се и данас препознају. Централна и најстарија четврт је Царингеров град, у ком су биле средњовековне политичке, економске и верске институције, али физички видно раздвојене. Друга четврт је унутрашњи нови град, изграђен током првог ширења града према западу. На североистоку и југоистоку простора који окружује река Аре налази се трећа, најмања четврт у којој је доминирала занатска и трговачка улога. У овом делу града поред реке налазила су се три канала, који су воду усмеравали према градским млиновима, као и мали док који је служио за утовар и истовар робе која је допремана речним путем. Последња четврт је спољашњи нови град, чија је градња почела 1343. године. Тада изграђене градске зидине, капије и земљани бедеми уништени су у XIX веку.

Стари део Берна стављен је на листу Светске културне баштине под заштитом Унеска. У граду постоје бројне знаменитости.

Кула Цитлоге је једна од главних средњовековних знаменитости старог дела Берна. Кула је подигнута у XIII веку, а служила је као стражарска кула, затвор, сат-кула и центар градског живота. Упркос бројним реновирањима и украшавањима током 800 година постојања, кула Цитлоге је

један од најстаријих и најпрепознатљивијих симбола града. Изглед фасаде ове куле мењао се током историје, а приликом последње обнове враћен јој је изглед из периода 1770. године у стилу касног барока. Астрономски сат из XV века је посебно омиљен међу туристима. Назив Цитлоге помиње се од 1413. године, потиче од речи које означавају звоно часовника, а до тада се користио назив нова кула и реч која означава затвор. Кула има укупну висину од 54 m, изграђена је од кречњака и пешчара, а у њој се налази звоно тешко 1400 kg, које се оглашава на сваких сат времена. Одзвњање звона прати кретање украшених фигура глокеншпила: петла, луде, витеза, фрулаша, лава и медведа. Највећа фигура је грчка персонификација времена у виду брадатог Хроноса, којег становници Берна називају Ханс фон Тан. Испод главног звона које откуцава на пун сат, постоји мање које откуцава на четврт сата.

Слика 2. – Кула Цитлоге

Кефтхтурм је кула на месту на ком је половином XIII века, током другог ширења Берна према западу. Кула је подигнута седамдесетак годи-

на након куле Цитлоге и личи на њу. Век касније, изградњом трећег низа градских зидина, кула Кефтхтурм постала је друга линија одбране града. Кефтхтурм је служио као затвор, и кула осматрачница, након што 1405. године пожар уништио велики део Берна, па је градски затвор премештен из Цитлоге куле у Кефтхтурм. На кули је 1643. године постављен сат. Када је сат постављен, буктео је Тридесетогодишњи рат и било је тешко набавити звоно, због недостатка метала од ког би било изливено. Тада је градско веће одлучило да купе звоно које је било заплењено у источној Француској. Крајем XVIII и почетком XIX века, кула је добила још два спрата. Да би смањили саобраћајну гужву, почетком XX века дошло је до пробијања пролаза у приземљу куће и измештања затвореника из објекта. Затворске ћелије су срушене и промењена је улога објекта, па је овде био смештен архив кантона и Врховног суда. Мања реновирања обављена су и 1906. године на источној и 1933. године на западној фасади, а 1976. године Градски савет одобрио је потпуно реновирање. Године 1980. отворен је на кратко информациони центар, да би тај простор касније био коришћен као библиотека, а данас представља место сусрета заинтересованих за политику. Основа куле је квадрат странице дужине око 10 метара. Доња ивица крова је 23 m изнад улице, а врх крова на 49 m. Већи део торња је изграђен од пешчара, а на врху се налази 5 мањих торњева, четири на срединама сваке стране торња и један виши у средини.

Слика 3. – Улице Берна

Бернска катедрала је храм Швајцарске реформаторске цркве у старом делу Берна. Њена изградња је почела 1421. године на месту где је у XII веку, у време оснивања Берна постојала мала капела, а завршена је 1893. године. Ова катедрала грађена у стилу готике је тробродна базилика са кулом која је висока 100 метара. Бернска катедрала представља највишу катедралу у Швајцарској и културно добро националног значаја. Унутрашњост цркве је пространа, али и прилично празна, пошто су олтари и уметнине уклоњени 1528. године под утицајем покрета који се залагао за иконоборство. Изнад главног улаза налази се колекција скулптура сачињена од 47 великих и 170 мањих фигура у стилу касне готике која приказује Страшни суд. Прозори цркве украшени су витражима изузетне вредности. Витражи потичу из XV века и приказују библијске сцене и хералдичке симболе. У цркви се одржавају и концерти на оргуљама. До прве терасе на звонику са које се пружа поглед на Берн и Алпе у даљини води 254 степеника, а до горње платформе води још 90 степеника. Највеће звоно на звонику тешко је 10 тона и изливено је 1611. године. Посетиоци могу да приђу звону, али је током боравка у његовој близини током звоњава потребно прекрити уши како би се избегло оштећење слуха.

Слика 4. –Бернска катедрала

Нидег црква налази се на месту на ком су постојали верски објекти од половине 14. века. Након протестантске реформације 1529. године, црква је претворена у складиште за бурад, грађу и житарице, али од 1566. године поново има верску улогу. Две године касније звоник страда у пожару. Постављање новог крова и поправка сата завршени су 1571. године. Данашњи изглед торња одражава изглед из тог периода, мада је и касније било мањих промена. До 1721. године црква је припадала Бернској опатији, а дана је део реформисане цркве кантона Берн-Јура-Солотурн. Године 1863. Црква је проширена према западу, према Нидег мосту. Од 1951. до 1953. обављено је реновирање. Тада су додати бронзани рељефи на главном улазу. Бројни рељефи инспирисани су средњовековним узорима из Вероне и Хилдесхајма и приказују сцене из Исусовог живота. Године 1968. подигнут је споменик Царингеру.

Црква Светог Духа је једна од највећих цркава Швајцарске реформаторске цркве. Налази се у старом делу Берна, на месту на ком је у прошлости било верских објеката од којих се неки помињу још у XIII веку. Прва црква на овом месту поменута је 1228. године и била је капела подигнута у склопу болнице Светог Духа и опатије. Овај објекат је заменила друга црква у периоду од 1482. до 1496. године. Након преузимања цркве од стране реформатора 1528. године и протеривања последња два монаха, црква је коришћена као амбар. Од 1604. године црква је поново имала верску функцију, да би 1726. године била срушена због планиране изградње новог црквеног објекта. Црква у стилу барока изграђена је у периоду од 1726. до 1729. године од локалног пешчара. Током изградње су откривени остаци који су довели до претпоставке храма да је на том месту био и храм чак из римског периода. Унутрашњост цркве одликује 14 монолитних стубова и самостојећа проповедаоница у северном делу брода цркве. Црква има шест звона, два велика и четири мања. Црква може да прими око 2000 људи и једна је од највећих протестантских цркава у Швајцарској.

Око 6 km аркада у старом граду гради једну од најдужих наткривених шопинг променада у Европи.

Медвеђа јама је једна од најпознатијих знаменитости Берна и налази се у источном делу старог града. Иако је и даље у употреби, медвеђа јама је припојена Медвеђем парку поред реке Аре, већем и природнијем окружењу за живот медведа. Медвеђом јамом и парком управља градски зоолошки врт. Медвеђа јама је заштићено добро националног значаја. Медвед је симбол града и кантона, а јавља се и на грбу града. Први помен да

се у граду чува медвед потиче из 1513. године. Хроничар Велериус Ансхелм бележи да су војници после победе у бици код Новаре донели живог медведа као ратни плен. Први медвеђа јама налазила се на месту данашњег Медвеђег трга. Данашња медвеђа јама је заправо четврта по реду и отворена је 1857. године, а 1925. је проширена да би био створен простор за одгајање младунаца. Од 1996. до 1998. године Медвеђа јама је потпуно реновирана да би се побољшали услови живота медведа. Ипак, покренуто је питање услова за чување медведа, што је довело до отварање Медвеђег парка 2009. године на простору од Медвеђе јаме преко падине која се стрмо спушта према обале реке Аре. Јама и парк су били повезани тунелом, тако да медведи могу да користе оба простора. Мању јаму више не користе медведи, већ је на том месту продавница сувенира и простор за извођаче.

Слика 5. – Зграда парламента

Зграда парламента је изграђена на јужном ободу полуострва на месту некадашњег Кефтихтурм зида. Зграду користе извршне и законодавне власти, пошто су у њој смештени и Швајцарски федерални савет (веће) и Федерална скупштина Швајцарске. Комплекс чине западна зграда, изграђена између 1852. и 1857. године и источна зграда подигнута у периоду од 1884. до 1892. године. Централна грађевина се лако уочава и на њој се налази неколико великих бакарних купола. Унутрашњост зграде украсило је 38 уметника из свих делова државе. Три главне теме спојиле су радове

ових уметника. Прва тема је национална историја, представљена догађајима и личностима из швајцарске историје. Друга тема су начела на којима је Швајцарска заснована: независност, слобода, подела власти, ред и сигурност. Трећа тема је културна и материјална разноврсност Швајцарске. Две велике сале у којима заседају Национални савет и Савет држава одваја Дворана куполе. Спољашња висина куполе је 64 m, а унутрашња 33 m. Мозаик у центру представља државни грб са латинским слоганом који у преводу гласи: Један за све, сви за једног. Око централног грба налазе се грбови 22 кантона, колико их је било 1902. године. Изван мозаика налази се грб кантона Јуре, додат 1979. године.

Централни трг испред зграде парламента (Федералне палате) преуређен је у фонтану 2004. године. Трг је поплочан гранитним плочама из којих избија вода из 26 скривених водених млазница, по једна за сваки кантон. Дизајн трга освојио је две међународне награде.

Унтерторбруке је најстарији мост у граду који се и даље користи. Првобитни мост, највероватније поплочан дрветом изграђен је половином XIII преко реке Аре. Половином XV века поплава је однела мост, па је започела изградња новог, каменог моста. Нови мост са три лука укупне дужине 52 m је завршен 1490. године, а током времена је више пута модификован. До изградње другог моста 1840. године ово је био једини прелаз преко реке Аре.

Слика 6. – Мостови преко реке Аре

У граду постоји више од 100 јавних фонтана. Првобитна функција била је снабдевање грађана и домаћинстава водом. Посебно се истиче 11 ренесансних фонтана из XVI века. Све осим једне су дела фрајбуршког вајара Ханса Гинга. Подизане су у периоду политичког успона Берна. Најпознатије фонтане су: Тркачева фонтана, фонтана правде, Вексиларијусова фонтана, Мојсијева фонтана, Самсонова фонтана, Царингерова фонтана, Огрова фонтана и фонтана Ане Зајлер.

Фонтана тркача је подигнута 1824. године, мада фигура тркача потиче из 1545. године и до 1663. године фигура се налазила на фонтани код доње капије. Првобитно осмоугаоно постоље фонтане замењено је постољем квадратне основе 1824. године, а ваљкасти стуб замењен је кречњачким стубом квадратне основе у XVIII или XIX веку. Фонтана правде подигнута је 1543. године. На врху фонтане је фигура Јустиције прекривених очију и ушију, која у једној руци држи мач, а у другој теразије. На стубу, испод њених ногу налазе се четири фигуре: папа, султан, цар и градоначелник. Ово симболизује снагу правде над владарима и политичким системима, теократијом, монархијом, аутократијом и републиком. Реплике ове статуе данас постоје у 11 швајцарских градова, а вероватно их је било више, али су уништене. Вексиларијусова фонтана налази се испред Градске куће. Вексиларијус је био утицајна личност у средњовековној Швајцарској, одговорна за мир, заштиту дела града и вођење војника из тог дела града у биткама. Статуа је изграђена 1542. године и приказује вексиларијуса са пуном ратном опремом са својим вексилумом. Мојсијева фонтана се налази на Катердралном тргу. Фигура Мојсија потиче из XVII века, а приказан је тако да из његове главе полазе два зрака светлости. Самсонова фонтана изграђена је 1544. године и приказује библијски приказ Самсона који убија лава. Царингерова фонтана саграђена је 1535. године у знак сећања на оснивача Берна, Бертолда Царингера. Статуа је у облику медведа у пуној војној опреми, са младунчетом медведа крај ногу. Огрова фонтана (фонтана ждерача деце) налази се на Корнхасуплацу. Изграђена је 1545-46. године, на месту дрвене фонтане из XV века. Статуа приказује цина, огра који прождире голо дете, док се још неколико деце налази у врећи коју носи. Постоје разна тумачења о симболици ове статуе, али се најчешће помиње да је реч да представља карневалску фигуру која плаши непослушну децу. Фонтана Ане Зајлер подсећа на оснивање прве болнице у Берну. Ана Зајлер је приказана као жена у плавој хаљини, која сипа воду у мали та-

њир. Стуб на ком се налази фигура је донет из града Аванша и потиче из периода Римског царства.

Изван Старог града налазе се још неки објекти националног значаја: зграда ковнице новца Швајцарске Конфедерације, Швајцарски федерални архив, Швајцарска национална библиотека, Историјски музеј, Историјски музеј, Природњачки музеј и Алпски музеј.

Зграда ковнице новца изграђена је од жуте цигле у периоду од 1903. до 1906, а фасада у неоренесансном стилу од мермера и пешчара.

Швајцарски федерални архив чува више од 66.000 дужних метара документације и више од 20 терабајта дигиталног материјала. Године 1944. Федерални савет је отворио приступ свим документима старијим од 50 године, да би тај период 1973. године био скраћен на 35 година, а од 1998. године доступна је сва документација старија од 30 године.

Швајцарска национална библиотека је отворена за све, а њена колекција приказује богатство и разноврсност швајцарске културе. Библиотека чува богате збирке књига, новина, карата и атласа, званичних публикација, постера и музичких издања. Доступна су бројна издања на разним језицима, а колекција библиотеке је сваке године богатија за 15.000 примерака.

Историјски музеј садржи збирке повезане са историјом Берна, од праисторије до данашњих дана, као и предмете из Азије, Океаније, Америке и Египта на сталној поставци. Најпознатије предмете чини шест бронзаних фигурице из Мурија, насеља у близини Берна. Првобитно замишљена као привремена изложба о животу и делу Алберта Ајнштајна, који је у Берну живео и развио теорију релативитета, постала је Ајнштајнов музеј.

Природњачки музеј основан је 1832. године, а налази се у згради која је подигнута век касније. Музеј поседује 220 диорама у природној величини, које су састављене од препарираних животиња из Швајцарске, Африке и Азије. Неке диораме приказују и угрожене животиње, попут, панди, снежних леопарда, орангутана, носорога и тигрова. Музеј поседује и колекцију минерала из области Алпа, комаде руде злата откривене на више локација у Швајцарској, метеорите и највећу швајцарску колекцију животињских костију и скелета.

Алпски музеј основан је 1905. године од стране бернске секције највећег швајцарског планинарског друштва. Од 1933. године музеј је устројен као фондација коју подржавају Универзитет у Берну, Федерална канцеларија за животну средину и Канцеларија за културу кантона Берн. Музеј приказује изложбе које се тичу геологије, тектонике, глациологије,

метеорологије, флоре, фауне, картографије, пољопривреде, фолклора, туризма, зимских спортова, угрожености и заштите Алпа. Колекцију чини 20.000 предмета, 160.000 фотографија, 600 графика и 180 слика познатих аутора, као и највећа колекција рељефних карата и модела.

У Берну се одржавају два филмска фестивала, фестивали цез и уличне музике, додела награда за музичаре који утичу на музичку сцену Берна, сајам лука у новембру и карневал, који је једна од најпосећенијих манифестација у Швајцарској.

Берн је био и домаћин познатих спортских такмичења: финале ФИФА светског купа 1954. године, УЕФА европски шампионат 2008. године, Светско првенство у хокеју на леду 2009. године, Европско првенство у клизању на леду. Берн је био кандидат за Зимске олимпијске игре 2010. године, али је град повукао кандидатуру 2002. године након референдума на ком је локално становништво исказало неслагање.

Саобраћај у граду одлично функционише. Градом саобраћају брза градска железница, трамваји, тролејбуси и аутобуси, а град улаже средства у бициклическу инфраструктуру. Железница и аутопутеви повезују Берн са осталим деловима Швајцарске. У близини града налази се мањи аеродром, док се комерцијални путнички авионски саобраћај углавном обавља преко аеродрома у Цириху, Женеви и Базелу.

У граду су живели и стварали бројни научници, уметници, књижевници, глумци, уметници, сликари, музичари, спортисти.

Берн је занимљив швајцарски град. Иако није највећи, захваљујући дугој историји, економском, културном и политичком значају и бројним знаменитостима привлачи пажњу туриста. Архитектура, богато културно наслеђе и шарм старог дела града, пријатно ће изненадити посетиоце.

Теодора Радовић

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ПРОСТОРНИ ОБУХВАТ АНДАЛУЗИЈЕ

Андалузија представља важну историјску регију Шпаније, смештену на самом југу Иберијског полуострва. Реч је о аутономној заједници, основаној статутом аутономије 1981. године чији је главни град Севиља. У њеном саставу се налази 8 провинција: Уелва, Кадис, Севиља, Малага, Кордоба, Хаен, Гранада и Алмерија. Границе Андалузије се пружају до аутономних заједница Екстремадура и Кастиља-Ла Манча на северу, Мурсије на истоку, на југоистоку излази на Средоземно море, а на југозападу на Атлантски океан, док њену западну границу одређује Португал, а јужну Гибралтар, који се налази на најјужнијој тачки европског континента.

Андалузија се може похвалити изузетно разноврсним тереном. Томе у прилог иду планински венци који представљају њено важно топографско обележје. Сијера Морена као најсевернији планински ланац захвата северне делове Уелве, Севиље, Кордобе и Хаена. На простору југоисточне Андалузије запажа се нагло уздицање земље до Бетиљских Кордиљера. Између ова два планинска венца је ушушкано срце Андалузије кроз које протиче река Гвадалкивир. Пре него што се улије у Атлански океан, Гвадалкивир протиче кроз Кордобу и Севиљу.

Карактеристике туристичке понуде и тражње Андалузије

Андалузију карактерише богато културно наслеђе, како материјално тако и нематеријално. Данас оно представља важан економски ресурс, у смислу промоције туризма. Туристички сектор је постао круцијалан за друштвену, културну, економску и политичку експанзију Андалузије. Најзаступљенији су рекреативни и културни вид туризма.

Као важан туристички сегмент тражње истичу се јапански туристи. Када је у питању Андалузија, као најпосећенији градови се издвајају Севиља, Гранада и Кордоба. Постоји тенденција привлачења већег броја јапанских туриста због њихових особина које се огледају у:

– високом приходу по глави становника,

* teodoradovic23@gmail.com

- путовању у било које доба године,
- заинтересованости за културни туризам,
- учествовању у организованим турама у трајању од 7 до 10 дана.

Слика 1. – Положај Андалузије и њене провинције

Неопходно је анализирати постојећу туристичку понуду и спознати који аспекти су од интереса за посматрану туристичку групу како би подстакли већу јапанску туристичку потражњу. Од изузетног значаја је регулисати стереотипе којим се воде Јапанци. Наиме, они Шпанију доживљавају као земљу фламенка и борбе бикова.

На основу података из Анкете о попуњености хотела из 2007. године коју је дао Национални институт за статистику, можемо увидети следеће:

- јапански туристи су усмерени према провинцијама чији градови имају богатију понуду културног туризма,
- већина јапанских туриста који посећују Андалузију су концентрисани у Гранади (69%) и Севиљи (73%),
- ниске бројке које се приписују Кордоби (10,63%), трећем најтраженијем граду, односе се на његову етикетираност као транзитног града.

Јапански туристи најчешће путују преко организованих група и туроператора. Они придају велику важност групи или колективу у својој култури. Неки од разлога зашто преферирају путовање у групи се огледа у нижим трошковима и избегавању језичких баријера. Они имају за циљ да пређу велику раздаљину за врло кратко време. Уобичајно је да се сваки дан посећује неки други град или чак неколико градова. Са друге стране овакви итинерери одузимају време за посете, јер их је потребно потрошити на

превоз између различитих градова. Све наведено доводи до закључка да се ради о путовањима ради физичког одмора. Поред Севиље, Кордобе и Гранаде се све чешће у итинерерима појављују: Михас, Малага, Ронда, затим Кармона, Херес де ла Фронтера, Торемолинос и др.

Херез де ла Фронтера посебну пажњу привлачи захваљујући својим виноградима и вину Шери. Како би се оно произвело неопходно је испунити следеће захтеве: потребно је користити грожђе Паломино, потом је важно обезбедити мрвичасто земљиште познато као албариз, али је такође важан и утицај морске климе која подстиче развој флора. Први корак који треба преузети након бербе је ферментисање грожђа и потом је потребно да одлежи у резервоарима пре него што прође кроз Солер систем (слагање буради кроз које шери пролази током одлежавања). Шери је постао популаран још од када је британски адмирал сер Франсис Дрејк опколио луку Кадис у 16. веку и побегао са 3.000 буради овог пића. Слава овог пића се проширила по читавом свету и доживљава препород захваљујући сомелијерима који воле да га конзумирају са различитим јелима.

Слика 2. – Херез де ла Фронтера – град познат по производњи вина Шери

Културни туризам можемо дефинисати као облик алтернативног туризма у оквиру кога се издвајају: архитектонски, гастрономски туризам, религијски туризам конгресни туризам, изложбени туризам, туризам који је мотивисан учењем страних језика, шопинг туризам и фламенко туризам.

Комерцијализација овог облика туризма у Шпанији представља многе дефиците, јер упркос великом избору ресурса, постоји недостатак производа. Према расположивим подацима Министарства индустрије, енергетике и туризма из 2010, културни туризам је важан иницијатор потрошње. Он

остварује годишњи приход од 6.000 милиона евра и годишње привуче 7,5 милиона страних туриста. Туреспања наглашава значај веће заступљености културних садржаја, јер управо они доводе до повећања туристичке потрошње. Учесници у културним туристичким кретањима имају тенденцију да бирају хотеле и услуге више категорије што потврђује чињеницу да је културни туризам туризам са већом куповном моћи у поређењу са масовним туризмом на сунцу и на плажи који се одликује „ниским трошковима“.

Слика 3. – Маварска палата – Алхамбра, Гранада

Према истраживању спроведеном од стране Института за студије туризма, културне посете су привукле пажњу 50% домаћих туриста 2011. године. Потражња се односила на гастрономију, куповину и туризам архитектонског наслеђа. Културни туризам је лидер на ранг листи туристичке потрошње Шпанаца са просечном дневном потрошњом од 95,8 евра, док је иза себе оставио путовања мотивисана спортом (77,9 €) и пословна путовања (59,8 €). Издаци остварени у Андалузији (452 милиона евра) показују да шпански туристи троше највише новца у оквиру културног туризма управо у овој аутономној заједници. Андалузија заједно са Каталонијом предњачи на ранг листи потрошње културног туризма. Културни туризам чини исте флукуације као и туризам на плажи. Од 2008. до 2011. остварује се пад изазван кризом, али већ од 2011. па надаље долази до опоравка који се наставља и данас. Након Италије, Шпанија представља другу земљу у свету која има највећи број добара који се налазе на листи светске баштине. Четрдесет пет имовина је проглашено таквима у овој туристички атрактивној земљи:

- 40 су културна добра,
- 3 су природна добра,
- 2 су мешовита добра.

Андалузија је аутономна заједница која има највише ових добара, па стога не чуди што представља аутономну заједницу са највећим обимом туристичке потрошње и највећим бројем посетилаца. Алхамбра је један од најпосећенијих споменика у Шпанији, заједно са Музејом Прадо и чувеном Саграда Фамилијом.

Слика 4. – Фламенко уметнице на улицама Севиље

Истраживањем социјално-демографског профила, можемо запазити већи удео жена (51,1%) и распон старости између 45 и 64 године (38,1%). Културним туристичким кретањима се прикључују махом активни радници (69,9%), затим пензионери (13,3%) и културни туристи–студенти (12,7%). Када је реч о профилу гастро туриста, најзаступљенији су посетиоци старости између 36 и 55 година (38%), потом следе посетиоци старији од 50 година (30%) и они који имају између 20 и 35 година (15%). Скоро половина гастро туриста (45%) потроши дневно између 100 и 250 евра. Посетиоце посебно привлаче посете фармама и пијацама локалних производа (26%), затим куповина локалних производа (26%) и догађаји везани за вино и храну (20%). Све је више винских рута које се нуде заинтересованим туристима. Ове руте укључују дегустирање вина и обиласке винарија са или без водича.

Од укупног броја туриста који су посетили Андалузију (30,8 милиона) 2022. године, 33,7% као главни мотив навела је уживање у одмору бављењем културним туризмом (културно наслеђе, уметност, историја, традиција и фестивали). Просечан боравак културног туристе износио је 3,2 дана, док је просечна потрошња била 79,91 евро.

Фламенко доживљава прави процват након проглашења за нематеријалну баштину човечанства. Према проценама, Андалузију је 2004. посетило 626.000 туриста који су као мотив посете навели фламенко. Андалузија је од овог вида туризма остварила приход од 543,96 милиона евра. Највише страних туриста долази из Француске, Јапана, Немачке и Италије.

Као што је већ поменуто, културни туризам има мање сезонски карактер. За овај вид туризма везујемо краћи боравак, већу просечну дневну потрошњу са великим учешћем хотелског смештаја. Запажа се смањење броја туриста који путују искључиво из културних разлога, али се повећава проценат туриста са културним интересима. Према подацима Владиног савета, Андалузију је 2022. године посетило 10,4 милиона културних туриста, што представља повећање од 64,5% у односу на претходну годину и раст од 53,6% оствареног у укупном туризму у 2022. години.

Табела 1. – Број иностраних туриста у Андалузији у периоду од 2013. до 2023. године

Година	Број иностраних туриста
2013.	7.871.110
2014.	8.501.990
2015.	9.365.233
2016.	10.570.898
2017.	11.520.000
2018.	11.680.000
2019.	12.023.153
2020.	2.700.613
2021.	4.248.340
2022.	10.011.509
2023.	12.200.666

На основу приказане табеле можемо закључити да се број иностраних туриста током година повећавао уколико изузмемо 2020. и 2021. које су обележене кризом која је била изазвана COVID-19 вирусом. Највећи број страних туриста забележен је 2023. године. У Андалузији је до јуна 2024. регистровано око 6,27 милиона туриста од којих 1.366.423 чине страни туристи што представља варијацију од 17,91% у односу на исти период претходне године. У јуну 2024. они су у Андалузији остварили потрошњу од 1.748 милиона евра, са варијацијом од 21,05% у односу на исти период 2017. године.

Ива Стаменовић

ТУРИСТИЧКЕ ЗНАМЕНИТОСТИ МЕДИТЕРАНСКЕ РЕГИЈЕ ТУРСКЕ

Република Турска, држава на капији Азије и Европе, окружена Средоземним, Егејским, Мраморним и Црним морем, убраја се у пет најпосећенијих европских туристичких дестинација.

Медитеранска регија, једна од седам регија Републике Турске, водећа је дестинација приморског туризма са 15.000.000 страних туриста годишње. Смештена је на југу Републике Турске. Чини је осам провинција, од којих четири излазе на Средоземно море: Анталија, Адана, Мерсин и Хатај, а остале Бурдур, Испарта, Кахраманмараш и Османије дубље залазе у унутрашњост земље. Рељеф Медитеранске регије претежно је планински. Западни и Централни Таурус протежу се паралелно са Средоземним морем, а између њих сместила се највећа низија региона-аданска или киликијска равница, позната по производњи житарица, поврћа, воћа и цвећа (ружа). Топографија Медитеранске регије условила је да већина река Средоземног слива припада групи кратких и брзих река, осим оних које теку кроз анталијску и аданску равницу. Од највећег привредног значаја су реке Сејхан и Џејхан.

С обзиром да Медитеранска регија лежи претежно на красу, није необично постојање великог броја водопада који су атрактивни за туристе. Најимпресивнији водопади су у анталијској провинцији: Дуден (горњи и доњи), Курсунлу, Манавгат, Уцансу, Дегирмендере, Сападере. Туристи радо посећују и област Великих језера која већим делом припада провинцијама Бурдур и Испарта.

Медитеранска регија има богату флору и фауну. Анталија и Мерсин заузимају прва два места по броју ендемичних биљних врста. Анталијски коркус и мерсински гевен, пешчани љиљан и самоникли нарцис само се овде могу срести. Лагуна Акјатан са мрестилиштем зелених корњача, са 250 врста птица, међу којима се заштићени фламингоси, незабораван је доживљај за туристе. Национални паркови којих има девет у овој регији део су туристичке понуде Медитеранске Турске.

* ivaikicastamenovic@gmail.com

Излаз регије на Средоземно море природно је наметнуо да туристичка привреда буде једна од водећих. Међу привредним лидерима је и аграрни сектор захваљујући плодној киликијској (аданској) равници. То је утицало и на развој машинске, прехранбене, као и металне индустрије.

Чвориште домаће и међународне трговине је лука Мерсин. Иако мање од мерсинске луке, привредно су веома значајне луке у Анталији, Искендеруну, Силифкеу. Мрежа друмског саобраћаја унутар регије добро је развијена. Од непроцењиве важности за развој туризма је авио саобраћај који покрива све провинције.

Поред тиркизног мора и пешчаних плажа, међу којима су најатрактивније Клеопатрина плажа, Лара, Мермерли, Коњалти, Патара, Адалар, медитеранска клима са топлим летима и благим зимама још један је разлог да се туристи опредељују за посету овој регији, али и за куповину некретнина.

У овој регији туристи могу задовољити и своје културне потребе захваљујући богатој културној баштини. Велике цивилизације попут Хетита, Лувијана, Асираца, Лидијаца, Ликијаца, Персијанаца, Македонаца, Старих Грка, Римљана, Византијаца, Киликијаца, Селџука, Мамелука, Османлија пошле су овај регион и оставиле свој траг на његовој културној баштини. И поред тог утицаја, народ овог региона развио је свој препознатљив идентитет и богату културу и сачувао традицију и обичаје.

Древни градови-археолошка налазишта

Медитеранска регија обилује културно-историјским знаменитостима међу којима су најбројнији древни градови. Највише их има у провинцији Анталија.

Древни град Ксантос је на Унесковој листи светске културне баштине. Налази се у Кинику, на граници провинција Мугла и Анталија. Према Херодоту, град је основан у 12. веку п.н.е. Остаци акропоља, агоре, позоришта, надгробних споменика, гробница у стенама сведоче о културном богатству овог народа. На једној од гробница из 5. века п.н.е. налази се натпис који представља најдуже дело написано на ликијском језику икада пронађено. Саркофази на стубовима су јединствен пример погребне архитектуре.

Прича о народу Ксантоса који је волео слободу и који је извршио колективно самоубиство и запалио град не желећи да падне у руке Персијанцима, импресивна је за туристе.

Древни град Перге је из хетитског периода. Перге је родни град Аполонија, врхунског математичара и астронома из античког доба. Археолошка ископавања у Пергеу започета 1946. године још трају. На локалитету су добро очувани: позориште са 15.000 места, стадион са 12.000 места, агора, монументална фонтана, терме, градске зидине и куле, као и бројне скулптуре које се налазе у Археолошком музеју Анталије.

Слика 1. – Саркофази на стубовима, Ксантос

Корени древног града Аспендос, сежу до 5. века п. н. е., када је био грчка колонија. Свој процват доживљава у време Римског царства. Из тог времена су величанствено позориште и аквадукт који спада у ред највиших римских грађевина са 30 m висине. Обе грађевине су на Унесковој листи чекања. Данас је Аспендос домаћин Међународног фестивала опере и балета. На територији Медитеранске Турске много је древних градова које туристи могу још посетити: Мира, Сиде, Олимпос, Патара, Фаселис у Анталији, Кибира, Сагаласос и Кремнасос у Бурдуру, затим Магарсус у Адани, Анемуријум у Мерсину, Писидија Антиохеја у Испарти и др.

Замкови – одбрамбени бедеми градова

Замкови су значајан део туристичке понуде у културном туризму. У провинцији Анталија то су средњовековни замкови: Алања и Алара који су саграђени у 13. веку на остацима византијских и римских утврђења. Оба замка саградио је селџучки султан Аладин Кејкубад и имала су одбрамбену улогу (заштиту града- Алања и трговачких каравана – Алара).

Киз Калеси, познат као Морски дворац, налази на острвцу у Ердемлију, у провинцији Мерсин. Од обале је удаљен 600 m. Према познатом историчару Херодоту, историјско име замка је Корикос. Саградио га је кипарски принц по имену Корикос. Страбон помиње да су пирати користили замак као склониште у римском периоду. Замак је уврштен на Унескову пробну листу светске баштине.

Слика 2. – Киз Калеси - Морски дворац

Мит о Киз Калесију говори да је пророчица рекла краљу да ће његова кћер смртно страдати од уједа змије. Да би спасао своју једину кћерку, краљ јој је саградио замак. Једног дана, скривена у корпи грожђа змија је стигла у замак, ујела и усмртила принцезу. Овај мит подсећа на мит о истанбулској Девојачкој кули.

Замак Јиланкале, што на турском значи змија, име је добио због свог облика. Изграђен је крајем 12. века. Смештен је на врху брда с погледом на реку Сејхан. Величанствен поглед на Чукурову равницу и реку Сејхан чест је разлог посете замку.

Вредни посете су и други замкови; Анаварза и Козан у Адани, као и Каратепе и Топракале у Османијама.

Сакрални објекти

Медитеранска Турска са својим сакралним објектима важна је тачка верског туризма. Древни град Патара, родно је место Светог Николе. У древном граду Мира у округу Демер налази се црква Светог Николе који је

у овом граду био епископ. Црква је подигнута у 6. веку, после смрти Светог Николе. Верницима који су долазили да се поклоне његовим моштима догодила су се исцељења. Тако је Мира постала место ходочашћа. На жалост, саркофаг Светог Николе, обијен је 1087. године и том приликом свечеве мошти су украдене и пренете у Бари, Италију. Црква Светог Николе је на Унесковој пробној листи светске баштине.

На путу ка Јерусалиму, ходочасници се заустављају у провинцији Мерсин, где походе родну кућу Светог Павла у Тарсу. Вода из бунара у башти његове куће, сматра се светом и лековитом.

У знак сећања на Светог Павла и Варнаву који су у овим крајевима проповедали хришћанску веру, у 5. веку подигнут је манастир Алахан. Временом манастиру су додавани нови објекти, па добија садашњи облик. Састоји се од Западне, Манастирске и Источне цркве, монашких одаја које су уклесане у стене и околних гробница. Грађен је од тесаног камена и украшен рељефима.

Црква Светог Петра је прва пећинска црква на свету на планини Хабиб-и Некар у Антакији. Свети Петар, један од дванаест Исусових апостола, дошао је у Антакију између 29. и 40. године н.е. и одржао своју прву верску проповед у пећини. Тада је први пут следбенике Христа назвао хришћанима, по Христовом имену. Зато је црква Светог Петра позната као прва хришћанска црква.

Слика 3. – Црква Светог Петра

Поред хришћанских цркава у Антакији, службе се врше и у синагоги и џамији, што је потврда да народи различитих вероисповести могу да живе у заједници, у миру и толеранцији. У Медитеранској регији, у Адани налази се друга највећа џамија у Турској, Сабанчи Меркез џамија. Грађена је у периоду од 1988. до 1998. године. Изградња џамије је завршена уз подршку познате богате породице Сабанчи, па отуда и њено име. Налази се у централном градском парку, уз реку Сејхан. Џамија капацитета 28.500 људи, има 6 минарета. По класичној отоманској архитектури са 6 минарета и по изгледу пореди се са Плавом џамијом, а по унутрашњој функционалности са Селимије џамијом у Истанбулу.

Грандиозно градитељство

Најимпозантнија градитељска дела у овој регији настала су у време Римског царства. Једно од њих је Аспендосов аквадукт са својих 30 m висине у провинцији Анталија. Подигао га је Тиберије Клаудије Италик у 2. веку н.е. У Бурдуру, на улазу у древни град Кибира је стадион капацитета 10.000 људи, највећи стадион у Анадолији током античког доба, познат по борбама гладијатора. Одеон из Кибире у којем су одржавани концерти, позоришне представе, заседања парламента и суда, са капацитетаом од 3.000 људи, највећи је познати одеон на свету. Његов мозаик на поду са мотивом главе Медузе, сачуван је до данашњих дана. Оба објекта су на Унесковој пробној листи светске баштине.

И Веспасијанов и Титусов тунел у Хатају налази се на Унесковој пробној листи. Изградња тунела започета у 1. веку н. е. за време владавине римског цара Веспасијана, и његовог сина Тита, завршена је у 2. веку н.е. за време владавине цара Антонина Пија. Овај импозантни тунел дуг је 1380 m, висок 7 m и широк 6 m, који је потпуно уклесан у планину Нур, грађен је ради заштите древног града Самандага Чевлик од поплава.

Изузетну културно-историјску вредност има стари град Калеичи у Анталији. Хадријанова капија је улазна капија у стари град. Названа по ктитору римском цару Хадријану. Позната је и као Мермерна капија. Направљена је од белог мермера са три лука, украшена рељефима са мотивима воћа и цвећа које се гаји у Анталији. Некада је имала и други спрат и на врху је стајала статуа цара Хадријана. Висока је 8 m. Још једна интересантна грађевина из Хадријановог времена смештена је у Калеичију-Хидрилик кула, цилиндрична кула висине 14 m. Међу историчарима подељена су мишљења о њеној функцији (светионик, маузолеј, одбрана).

Слика 4. – Хадријанова капија

Прича о египатској краљици Клеопатри која је посећивала град Тарс у Мерсину долазећи свом љубавнику римском војсковођи Марку Антонију, учинила је туристичком атракцијом капију кроз коју је краљица пролазила која је по њој названа- Клеопатрина капија.

Адана је дом за два од тринаест најважнијих мостова у Турској: Ташкопру и мост Варда. Мост Ташкопру (на турском Камени мост) био је кључна веза на трговачким путевима од Средоземног мора до Анадолије. Саградио га је архитекта Ауксентије за време владавине римског цара Хадријана. Дужине је 310 m и има 21 лук. Данас га користе само пешаци и место је разних друштених и културних догађаја.

Мост Варда је железнички мост. Познат је и као Циновски мост или Немачки. Изграђен је 1912. године. Има дужину од преко 200 m и висок је 99 m. Његова лепота огледа се у луковима пречника 30 m. Године 2012. на мосту су снимљене неке сцене из филма о Џејмсу Бонду „Небески пад“. Појављује се и у турским филмовима и серијама што доприноси његовој туристичкој атрактивности.

Музеји вредни посете

Велики број музеја у овој регији сведочи о поштовању културног наслеђа и традиције.

Археолошки музеј Бурдур, један од најзначајнијих археолошких музеја у Турској и добитник награде „Музеји вредни посете“ Европског

музејског форума 2008. године. Међу 66.000 експоната, у њему се чувају и артефакти из древних градова Кибира, Кремнсос и Сагаласос.

Археолошки музеј Хатај је модеран музеј, пројектован према стандардима савремене музеологије. Отворен је 2019. године и највећи је музеј мозаика на свету. Мозаици из римског и византијског периода су изузетне лепоте и израде. Поред својих реномираних мозаика, збирка археолошког музеја Хатај укључује и предмете који одражавају уметност и културу региона од палеолита до данас. По вредности и значају издвајају се: статуа краља Шупиилулиума из хетитског периода, саркофаг из римског периода, статуа богиње Иштар из бронзаног доба.

Слика 5. – Археолошки музеј Хатај-мозаици

Међу етнографским музејима издваја је Етнографски музеј у Испарти који је један од највећих музеја ћилима и ћилимарства у Турској. У њему се чува више од 3.000 традиционалних ћилима. У музеју је изложена и традиционална одећа, предмети из домаћинства, оружје и пољопривредни алати, разбоји за ткање, као и машине за дестилацију ружиног уља.

Кахраманмараш је једини у регији има Књижевни музеј. Познати песници и писци, који чине књижевну групу „Седам лепих мушкараца” и који су завршили средњу школу у овом граду, иницијатори су оснивања овог музеја. У згради њихове средње школе 2019. године отворен је Књижевни музеј. Група је за име одабрала наслов песме „Седам лепих мушкараца“ Цахиат Зарифоглија, једног од оснивача музеја. У музеју су предста-

вљени значајни периоди турске књижевности, књижевници и њихова дела. Виртуелни обилазак музеја доступан је на веб страници општине.

Музеј сладоледа у Кахраманмарашу јединствен је у Турској. У њему су представљене све фазе припреме чувеног Мараш сладоледа од козјег млека, салепе и шећера.

Не постоји регија у Турској која нема бар један музеј посвећен Кемалу Ататурку, оснивачу и првом председнику Републике Турске. Један од њих је у Адани. Смештен је у Суфи-пашиној вили која је била Ататурково коначиште током посета овом граду. Дан сећања на Ататуркову посету Адани, у провинцији се свечано обележава 15. марта.

Фестивали-у славу уметности, традиције и живота

Било да су верске или секуларне природе фестивали Медитеранске регије имају вишеструки значај како за домаће становништво, тако и за туристе који их посећују. Кроз њих се истиче важност породице и заједнице, подржава различитост и негује култура. Кроз фестивале се одаје почаст прошлости, слави садашњост и радује се будућности.

Међународни филмски фестивал у Анталији, познат под именом Златна наранџа, један је од најпрестижнијих догађаја у филмској индустрији. Сваког октобра, већ 40 година, Анталија постаје домаћин светској кинематографији.

Слика 6. – Пешчане скулптуре, плажа Лара

Несумљиво, најаутентичнији амбијент има Међународни фестивал опере и балета–Анталија. Одржава се на локалитету Аспендос, у античком позоришту. Љубитељи тврђег звука, сваког априла, привлачи Чукурова Рок фестивал. Током три дана фестивала посетиоци имају могућност да бораве у кампу, што за младе људе представља додатну мотивацију за стицање нових контаката, дружење и забаву.

Анталија је искористила природни ресурс у сврху уметности. Међународни фестивал пешчаних скулптура одражава се на плажи Лара.

Становници Испарте свој живот су подредили цвету ружи. За многе породице ове провинције ружа значи живот и опстанак, а за уметнике она је неисцрпна инспирација. Ружи у част одржава се Међународни фестивал културе, уметности и руже – Испарта. Он је члан Европске асоцијације фолклорних фестивала (ЕАФФ).

Као што се мирис руже шири испарганским пољима, тако и мирис наранџиног цвета сваког априла опија становнике и госте аданске провинције. Карневал наранџиног цвета одржава се у Адани, у априлу, када ова биљка и цвета. Министарство културе и туризма уврстило га је у програм „Фестивали културне руте Турске“.

Велику посећеност имају и фестивали који чувају традицију, фолклор, народне игре и ношњу, као и гастрономски фестивали, међу којима је најпознатији фестивал Укуси Адане.

Музичка баштина

Музичка баштина Медитеранске регије одише богатством и разноликошћу. Свака провинција има свој плес и своју ношњу.

У Медитеранској регији, поред халаја који се игра у круг око запаљене ватре, заступљене су игре: касик и теке-врста зејбека који се игра у провинцијама: Бурдур, Испарта и Анталија. Плес са кашикама је карактеристичан за Мерсинску провинцију. Име игре потиче од музичког реквизита кашике (касик). Играчи користе дрвене кашике као инструмент за ритам. Играчи су без међусобног контакта, играју тзв. слободни плес држећи по две кашике у свакој руци. Плес се изводи формирањем круга или стајањем играча лицем у лице. Учествовање у овом плесу је атракција за туристе, а кашике су сувенир који радо купују.

За туристе интересантни су путујући уметници-ашици који су уписани на Унескову репрезентативну листу нематеријалног културног насле-

ђа. Обучени у традиционалну турску ношњу путују од места до места и шире традиционалне културне вредности везане за народну прозу и поезију, политичку сатиру. Радо су виђени гости на народним весељима, али и на фестивалима фолклора и у кафанама.

Silifke Erkek

Silifke Kiz

Слика 7. – Плес касик

Гастрономија-укуси који се не заборављају

Турска кухиња сврстана је међу најбоље на свету. Она је спој блискоисточне, европске и централноазијске гастрономске традиције. Позната је по употреби свежих намирница и комбинацији слатких и сланих укуса, као и по разноврсности јела: од пецива до ћевапа, која се послужују са разним сосевима и зачинима. Ко не конзумира анталијски пијаз, јело од пасуља са таратор сосом; адански кебаб послужен уз свеже поврће, салату и сок од репе, и не заслади се Мараш сладоледом од салепе, шећера и козјег млека, као да није посетио Медитеранску Турску. Сви ови специјалитети су заштићеног географског порекла. Ове специјалитете не може свако да направи, већ посебно обучени гастрономски мајстори.

Као и сви Турци, тако и медитерански, изнад свега воле чај. Кувају га у дводелном чајнику и служе у стакленим чашама. Омиљени су им зеле-

ни и црни чај. Поред чаја, конзумира се и традиционална турска кафа која се припрема у бакарним џезвама и служи у малим порцеланским шољама. Изузетак је провинција Мерсин, где се кафа служи у чаши за чај. Раки је познато традиционалноалкохолно пиће које садржи висок проценат алкохола и веома је цењено. Остала локална пића су: ајран, салеп, салгам (сок од репе) и боза.

Слика 8. – Гастрономија-Пијаз, Адана кебаб и сладолед Мараш

Туристи, осим што уживају у конзумирању, радо специјалитете ове регије купују и код својих кућа уживају у баклавама и кунефима из Хатаја и Кахраманмараша, у испартанском џему и ратлуку од ружа, мерсинском керебићу или анталијском џему од бергамота и коре лубенице.

Чари природе

Природни мотиви су обавезни део туристичке понуде регије. Својом лепотом импресионирају туристе и остају незаборавна успомена. Таква је планина Јанарташ која се налази недалеко од древног града Олимпоса. Планина Јанарташ (турски „пламени камен“) у давна времена звала се Химера. На његовим јужним падинама може се видети јединствена појава-природни гасови који под притиском подземне воде излазе из дубине планине кроз стенске пукотине пале се при контакту са ваздухом. Тако настаје много малих пламенова, ватри по целој површини планине које импресивно делују на посетиоце, нарочито ноћу

Пећина Дамлаташ је геолошко ремек-дело, које је настајало хиљадама година кроз споро таложење минерала из воде која капље. Име пећине на турском значи „Камен који капље”. Улаз у пећину налази се у близини истоимене плаже у Алањи. Главна атракција пећине су њени низови сталактита и сталагмита. Микроклима пећине, са стабилном температуром и високом влажношћу има терапеутско дејство за болести дисајних органа, као што су астма и бронхитис.

Пећина Караин једно је од најстаријих познатих људских насеља у Турској из доба палеолита. Природне формације сталактита и сталагмита у комбинацији са њеним археолошким значајем, чине је јединственом дестинацијом за за љубитеље археологије и чуда природе.

Турска има водопаде који се убрајају у најлепше на свету. Најлепши међу њима су водопади Дуден, који се састоје из два дела, горњег и доњег. Горњи водопади одвајају на више малих река које се уливају у доњи део и на крају завршавају у Средоземном мору. Дуден у Анталији годишње посети око 700.000 туриста.

Водопад Манавгат, који се налази у области Манавгат у провинцији Анталија, дивно је место за излет. Пловидба чамцем уз реку Манавгат који је јединствен доживљај за туристе, укључује и купање у реци.

Слика 9. – Језеро Салда-турски Малдиви

У округу Манавгат налази се Национални парк Копрулу Кањон. Река Копрулу са најдужим кањоном у Турској од 14 km, идеална је за рафтинг. Борови, чемпреси и кедрови чине екосистем овог подручја, а у рукавцима реке има доста пастрмке. Поред рафтинга и камповања, туристи могу истраживати и рушевине римског града Селге, удаљеног 12 km од националног парка.

За љубитеље птица језеро Бурдур је права дестинација. Бурдур је једно од највећих и најдубљих језера у Турској. Једна трећина водених

птица у Турској живи у овом региону јер се језеро зими не леди. Језеро је заштићено Рамсарском конвенцијом због свог међународног значаја као места које посећују птице селице.

Најомиљеније међу туристима је језеро Салда, познато је као турски Малдиви. Смештено на југозападу провинције Бурдур, језеро Салда нуди кристално чисту тиркизну воду, беле пешчане плаже и мирно окружење савршено за опуштајући одмор. Језеро Салда је стари кратер вулкана испуњен водом. Присуство магнезијума у води чини је тиркизном и кристално чистом.

Добродошли у Медитеранску Турску

Медитеранска регија Турске је савршен spoj природних лепота, културно-историјских знаменитости и традиције. Позната по својој благој клими, прелепим плажама и сликовитим пејзажима, древним градовима и разноврсној кухињи представља рај за туристе који желе опуштање, али и авантуру. Нека Медитеранска Турска буде на врху ваше листе путовања. Хош гелдиниз!

Др Бојана Јанциковић

ЕКОЛОШКИ ЗНАЧАЈ АНДА

Анди се простиру на западу Јужне Америке и представљају географски и културно богат регион. Обухватају делове неколико земаља, укључујући Колумбију, Еквадор, Перу, Боливију, Чиле и Аргентину. Географске карактеристике, клима, економија и културни пејзаж ових подручја чине га фасцинантним за истраживање. Андски ланац је дом највиших врхова Јужне Америке. Ове планине играју кључну улогу у обликовању климе овог региона, која варира од суптропске на нижим надморским висинама до алпске на већим висинама. Такође, клима зависи од географског положаја. Западна страна Андског ланца, која је изложенија утицају Тихог океана, често је влажнија у поређењу са источном страном која је сувља. Ова разноврсност климе омогућава развој различитих екосистема и биодиверзитета, укључујући широке пашњаке, андске шуме, као и пустињске и полупустињске области.

Економија Андског запада је углавном зависна од природних ресурса. На пример, Перу и Чиле су светски познати по експлоатацији минерала попут бакра, сребра и злата. Пољопривреда је такође важна, посебно у долинама и на висоравнима где се узгајају житарице, воће и поврће. Туризам је растући сектор, привлачећи посетиоце због својих природних лепота, културних споменика и авантуристичких активности попут планинарења и посматрања дивљих животиња.

Географске карактеристике Анда

Високи планински ланац Анда чине га виталним еколошким коридором и центром биодиверзитета. Међутим, регион је суочен са озбиљним последицама климатских промена, укључујући топљење глечера, промене у падавинама и ризике од природних катастрофа. Анди се простиру дужином од Панамског канала на северу до рта Хорн на југу. Геолошки састав Анда обухвата наслаге из палеозојског, мезозојског и кенозојског доба, а ова област је богата рудама.

* bojana.jandzicovic@pr.ac.rs

Андски регион игра кључну улогу у регулисању глобалног климатског система. Високе планине функционишу као "водени торањ" Јужне Америке, акумулирајући влагу из атмосфере и ослобађајући је током сушних периода. Ови процеси су кључни за одржавање стабилности хидролошког циклуса и смањење екстремних климатских догађаја као што су поплаве и суше. Андске реке су извор слатке воде за милионе људи дуж западне обале Јужне Америке, укључујући и велике градове попут Лиме и Ла Паза.

Андски регион Јужне Америке, познат по својој изузетној географској разноликости и богатој културној баштини, игра кључну улогу у очувању глобалне екологије. Високе планине, узак дијапазон надморских висина и специфични микроклиматски услови стварају идеалне услове за развој многобројних врста које су прилагођене екстремним условима. Анди су станиште за многе ендемске врсте које се не могу наћи нигде другде на планети. Главни екосистеми Анда укључују висинске шуме, пашњаке, мочваре и висинска језера. Ови екосистеми су од виталног значаја за очување водних ресурса који су кључни за локалне заједнице и шире еколошке системе.

Упркос својој еколошкој важности, Андски регион је суочен са бројним претњама које угрожавају његову биодиверзитет и екосистеме. Озбиљне претње за екосистеме 21. века представља пољопривреда и сече шума, илегална експлоатација шума и минералних ресурса, као и урбанизација. Упркос претњама, постоји низ иницијатива и мера које се спроводе ради заштите Анда и њиховог еколошког значаја. Национални паркови и резервати у Перуу, Боливији, Чилеу и Еквадору пружају законску заштиту за многе делове Анда. Програми за одрживо управљање шумама, као и иницијативе за екотуризам, подстичу очување природних ресурса и промовишу еколошку свест међу локалним заједницама.

Андски регион Јужне Америке није само географски ентитет, већ и витални еколошки ресурс од глобалног значаја. Разумевање и заштита Анда су кључни за очување биодиверзитета, регулисање климатских промена и одрживо управљање воденим ресурсима.

Утицај климатских промена на Андски запад Јужне Америке

Климатске промене имају значајан утицај на Андски запад Јужне Америке. Андски глечери су врло осетљиви на пораст температуре, што доводи до убрзаног топљења. Ово може довести до проблема са снабдевањем водом током сушних периода јер многи људи зависе од глечерске воде.

Климатске промене могу утицати на узорке падавина у Андима. То може довести до продужених сушних периода или интензивнијих киша и поплава, што може имати велике последице на пољопривреду, екосистеме и људе који живе у овом региону.

Повећање температуре може повећати ризик од клизишта и других природних катастрофа у брдским подручјима Анда. Ово може угрозити животе и имовину локалног становништва. Промене у температури и падавинама могу утицати на биодиверзитет Анда, угрожавајући многе ендемске врсте које су прилагођене специфичним условима овог планинског ланца. Пољопривреда у долинама Андског региона такође је под утицајем климатских промена, јер се узгајају важне усеве као што су кромпир и кукуруз који су осетљиви на промене у падавинама и температури. У суштини, климатске промене представљају значајан изазов за Андски запад Јужне Америке, јер утичу на екосистеме, водне ресурсе, пољопривреду и сигурност локалног становништва. Топљење глечера у Андима доприноси снабдевању водом за локално становништво, пољопривреду и индустрију. Како глечери нестају, постоји опасност од смањења доступних водних ресурса током сушних периода, што може имати озбиљне социо-економске последице.

Градови у Андском региону, као што су Ла Паз, Кито и Лима, суочавају се са изазовима везаним за урбанизацију, инфраструктуру и управљање водним ресурсима под утицајем климатских промена. Екстремни временски догађаји могу изазвати поплаве и клизишта, што представља претњу за насељене области. Андски регион привлачи велики број туриста због својих импресивних пејзажа, културне баштине и активности попут планинарења и посматрања дивљих животиња. Климатске промене могу утицати на туристичку привлачност ових дестинација, посебно ако дође до значајних промена у екосистемима или доступности активности као што су скијање због недостатка снега.

Државе Андског региона суочавају се са изазовом прилагођавања климатским променама и смањења њихових негативних ефеката. То укључује развој политика и стратегија за управљање водним ресурсима, заштиту биодиверзитета, унапређење пољопривредне производње отпорне на климатске шокове, као и побољшање урбаног планирања ради смањења ризика од катастрофа. Климатске промене су глобални изазов који захтева међународну сарадњу и координацију. Државе Андског региона активно учествују у међународним преговорима о климатским променама како би промо-

висале заједничке циљеве смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште и подржале прилагођавање на локалном нивоу.

Укупно гледано, Андски запад Јужне Америке је под великим утицајем климатских промена, са разноврсним и сложеним последицама које захтевају интегративне приступе и одлучну акцију како би се смањили њихови негативни ефекти и осигурала одржива будућност за локално становништво и екосистеме. Климатске промене могу имати значајан утицај на здравље становништва Андског региона. Промене у температури и падавинама могу утицати на ширење заразних болести попут маларије и денгве грознице, док екстремни временски догађаји могу повећати ризик од озбиљних здравствених проблема као што су дехидрација, топлотни удари и респираторни проблеми. Климатске промене могу погоршати постојеће социјалне и економске неједнакости у Андском региону. Сиромашни и маргинализовани заједнички су највише погођени због ограниченог приступа ресурсима и мање могућности за адаптацију на променљиве климатске услове.

Андски народи имају богато културно наслеђе које је често повезано са природним окружењем, као што су ритуали везани за планинске богове или традиционалне технике пољопривреде прилагођене локалним климатским условима. Климатске промене могу угрозити ово културно наслеђе кроз губитак традиционалних пракси и смањење биодиверзитета на које се ослањају. Образовне иницијативе могу помоћи локалном становништву да боље разумеју како се прилагодити новим климатским условима и заштити своје заједнице. Развој научних истраживања и технолошких иновација игра кључну улогу у пружању решења за изазове које доносе климатске промене. Научници у Андском региону раде на истраживању утицаја климатских промена и развоју нових технологија које могу помоћи у адаптацији и заштити животне средине.

Све ово указује на комплексност проблема климатских промена у Андском региону и потребу за целовитим приступом који укључује науку, технологију, образовање, политике и међународну сарадњу како би се очувала одрживост овог јединственог и важног екосистема.

Андски запад Јужне Америке је регион са сложеном мрежом изазова и прилика. Са својим драматичним планинским пејзажима, који сежу од Колумбије до Чилеа, Анди пружају виталне еколошке услуге, као што су снабдевање водом и биодиверзитет. Међутим, климатске промене, укључујући топлеење глечера и промене у падавинама, представљају озбиљне претње. Ови процеси утичу на живот људи и економије, посебно у пољо-

привреди и туризму, који су кључни за локалне заједнице. Андски запад Јужне Америке представља изузетно сложен и разнолик регион како у географском, тако и у културном и економском смислу. Пролазећи кроз различите аспекте овог региона, уочавамо како Андски ланац формира не само физички пејзаж, већ и животе људи који живе у његовој сенци. Од самих планинских врхова до долина и обала, Андски ланац има дубок утицај на климу, вегетацију и водене ресурсе, што директно утиче на пољопривреду, индустрију и свакодневни живот становника.

Еколошки значај Анда је немерљив, као и утицај климатских промена који се осећа широм региона. Промене у температури и падавинама утичу на глечере, водоснабдевање и биодиверзитет, што захтева хитне мере за ублажавање последица и прилагођавање новим условима. Савремени изазови Андског запада обухватају комплексне проблеме као што су сиромаштво, неједнакост, политичка нестабилност и потреба за одрживим развојем који ће обезбедити бољу будућност за све становнике региона. Андски запад Јужне Америке представља регион који је у исто време богат и изазован. Његова будућност зависи од способности да се одговори на еколошке, економске и социјалне изазове кроз иновативне и одрживе приступе. Само кроз интеграцију различитих аспеката живота у овом региону можемо осигурати да Андски запад настави да буде извор живота, културе и природног богатства за генерације које долазе.

Миодраг Радановић

ВАСКО ДА ГАМА-500 ГОДИНА ОД СМРТИ

Португал се на северу и истоку граничи са Шпанијом, а на југу и западу са Атлантским океаном. Због дуге морске границе рано се јавила природна тежња за ширењем ка мору. Све до XV века била је то углавном континентална земља у којој се народ бавио пољопривредом, сточарством и морским риболовом. Због тога су Португалци били приморци, али не и морепловци. Португал је земља храбрих и вештих морепловаца и географских истраживача, који су први у XV веку предузели велике океанске експедиције постављајући себи за циљ тражење поморског пута за Индију. Покровитељ је био принц Хенрик назван Морепловац. На југу земље у заливу на пола пута између Лисабона и рта Сан Висенте, смештен је забачени приморски рибарски и морнарски градић Синеж (Сињеж, регион Алентејо). На западу га заплъускују плави таласи Атлантика, а у копненом делу се простире дугачка и широка пешчана равница (дина). У северном делу залива је гранитни гребен који понире у океан. Град са копна штите старе зидине које још подсећају на стара времена. На врху брда се налази ниска, стара црква, манастир Саун Домингож, узан трг, ниске кућице. У околини града борове шуме, маслињаци, винова лоза, јужно воће и зелене шуме плутњака. Северно од града се налази мали залив. Читав град живи од риболова. Обала мирише на морску морску со, рибу, алге, мокре морске мреже и бродски катран. Свуда се води разговор о мору, времену и риби. У том граду се око 1469. године родио Васко да Гама. Његова породица је припадала средњем племству, која се поносила тристагодишњим племством и шпанским витезом из угледне породице Улоа оснивачем рода Гама. Представници рода Гама учествовали су у вековној борби са Маврима. То су Алваро Анеш да Гама и његови потомци, храбри ратници, верни католици и слуге португалских краљева. Алваро је 1250 освојио провинцију Алгавре од Мавара. Отац Васка да Гаме звао се Естевао да Гама (око 1430–1497). Био је у служби португалског краља Јована II (1455–1495) и судски службеник и гувернер у градовима Синеж и Салнеж у провинсији Алгавре. Мајка му се звала Изабела Содре. Имао је једног полу-брата под

* miodragrad@yahoo.com

истим именом. Васко је био трећи од четворице Естеванових синова. Естевао је имао петоро деце. Синове Пауло, Васко, Педро, Ариес и ћерку Терезу. Били су блиски краљу Јовану II и узимали учешћа у свим свим унутрашњим и спољњим пословима краљевства. Под утицајем краља је у великој мери изграђен карактер Васка да Гама. Научио је да по цену свих могућих жртава, свим средствима упорно постиже постављени циљ и тамо где се радило о служби краљу не штеди ни свој ни туђи живот. Био је то човек веран и привржен краљу и католичкој цркви. Мало се зна о његовом животу пре прве пловидбе у Индију.

Васко да Гама, човек коме је било суђено да доврши дело Хенрика Морепловца и савлада дуго тражени поморски пут до Индије и удари темеље португалској колонијалној империји. Провео је детињство у рибарском Синежу. Још у младости привлачило га је морепловство, па је учествовао у неколико експедиција дуж афричке обале. Био је трећи од четворице Естеваунових синова. У малом граду цео живот је био везан за море и дечаци су волели приче о тајанственим морским даљинама. Од самог детињства осећао је сталну турску и арапску претњу, па их је мрзео. Брзо је напустио родни град. О његовој младости се зна мало. Образовање је стекао у Евори¹⁷ (Португал), где је изучавао математику и основе навигације. Служио је у португалској флоти. Још као младић учествовао је у једном од многобројних ратова између Португала и Кастиље¹⁸ (Шпаније). Под мароканским градом Тангером¹⁹ учествовао је са крсташком војском у борбама против Мавара²⁰. По повратку из Марока је доспео на двор и ту наставио своју каријеру. Краљеви саветници су га познавали као свестраног и веома способног човека, а што је најважније имао је искуства у командовању. Гама је као педесетогодишњак описан као леп човек, средње висине, крупне грађе, црвенкастог лица, беле браде и озбиљног израза лица. Носио је крзнени огртач, а око врата ланац са крстом Христовог реда²¹. Био је то храбар, интелигентан, упоран, одлучан човек, челичне воље, плаховите нарави, раздражљив и понекад веома суров, што је дошло до изражаја у његовој каснијој каријери. Примењивао је садистичке методе сакаћења и муче-

¹⁷ Град смештен у средишњој Португалији.

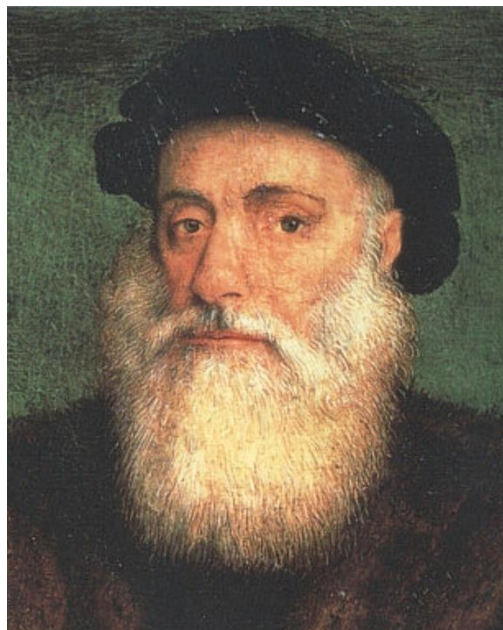
¹⁸ шпан. Castilla, шпанска историјска област са неодређеним границама.

¹⁹ Град на крајњем северу Марока уз западни улаз у Гибралтарски мореуз.

²⁰ Маври (Маури), исламизовани становници северозападне Африке.

²¹ Витезови Темплари основани 1118. године после првог крсташког рата.

ња непријатеља, спаљивање живих мушкараца жена и деце. Није ни мало одступао од свог циља било којим средствима, а то је уништење муслиманског морепловства и трговине у Индијском океану. Крвљу и гвожђем прокрчио је пут колонијалној моћи Португала. У окрутним временима у којима је живео насиље је било само по себи разумљиво. Осим тога све се то односило на „невернике“ - муслимане непријатеље хришћанства. Католицизам, а нарочито прилике у којима се Португал налазио у XV веку ударио је снажан печат на живот, менталитет, духовни лик и класну групу из које је потекао Васко да Гама.

Слика 1. – Портрет Васка да Гаме (Vasco da Gama, 1469–1524)

Краљ Јован II је доделио 1492. године Васку да Гама команду малом флотом и први одговоран задатак да се освети Французима, који су запленили португалску каравелу са златом, која се враћала из Гвинеје. У јужнопортугалским лукама Сетубал и Алгарве су заплењени сви француски трговачки бродови. Гама је присуствовао аудијенцији коју је краљ приредио италијанском морепловцу и географском истраживачу Кристифору Колумбу (1451–1506) и тада чуо од њега о далеким прекоморским земљама.

У XV веку португалски морепловци су постепено пловили све даље на југ дуж западне обале Африке. У веома ризичној пловидби покушава Дијаз да оплови најјужнији рт и нови континет Африке. Али врата која воде у Индијски океан неће да се отворе. Узалуд се опире жестини природе која му спречава пролаз. Олуја се претвара у оркан. Мада му ветар витла и заноси корвету, дере једра и ломи катарку, храбри морепловац плови одлучно даље. Сукобљавање морских струја му отежава пловидбу. Природа је поставила препреку људској радозналости. Не жели да препусти дуго чувану тајну. Каравеле се боре против дубина пуних вирова, море заноси бродове на подводне гребене. Правом ђаволском мржњом боре се природне стихије против људи, који би хтели да јој истргну загонетку, што је она сакривала хиљадама година. У последњем тренутку успева да се ослободи подводних гребена, који ће га касније у једној другој Кабраловој експедицији (1500. године) ипак зграбити и својим таласима²² потопити. Природа за сваки постигнут успех, тражи жртве, откуп. Славни Бартоломео Дијас (око 1450–1500) је први Европљанин који је 1488. године опловио Агулхашки рт²³ (34°51' ј. г. ш.-најјужнију тачку афричког континента), стеновити Рт добре наде (34° 02' ј. г. ш.) и афрички континент 3 фебруара 1488. године до Моселског залива (34°11' ј. г. ш.) и Велике рибље реке (данашњи Порт Елизабет, 32°60' ј. г. ш., Јужноафричка Република). Стигао је већ на источну обалу Африке, а одавде би га арапски кормилари лако могли одвести у Индију. Посада је због исрпљености на граници побуне. Захтева од капетана да се врате. Дијаз се противи, али се на крају морао покорити. Овога пута постигнуто је довољно. Задатак је упола решен. Циљ је већ био на видику. Источна страна Африке је достигнута. Коначно је отворен нови пут за Индију. Са оне стране мора, можда надхват руке налазила се Индија. Али Дијазу је било јасно да је неће видети. Са великом тугом усмерава кормило брода назад. Мора да се врати, губећи туђом кривицом славу првог Европљанина који је савладао поморски пут у Индију, а једног другог Португалца Васка да Гама славиће због овог подвига. Као и увек заборавља се зачетник, покретач, због срећног довршиоца. Па ипак одлучујуће

²² Код Рта добре наде сусрећу се две струје- хладна Бенгуелска, која долази са Антарктика и топла Агулхашка која долази са севера из тропског појаса. Сусрет тих двеју струја често изазива веома велике таласе.

²³ Португалци су му дали име *Cabo das Agulhas*-Рт игала због великог броја морских стена и гребена око њега.

дело је извршено. Испунио се пророчки сам португалског принца Хенрика Морепловца (1394–1460). Њему је пошло за руком да оствари оно за чим су читавих 50 година тежили португалски морепловци. Он је отпловио толико далеко на исток (20000 km), да би потврдио како између Африке и Индије не постоји копнена препрека. Дијаз је открио и картирао више од 2200 km афричке обале. Краљ Јован II (1455–1495) припремио је коначну и крунску експедицију грађењем два одговарајућа брода, који су започети под надзором Дијаза. Али 1495. године краљ умире и велико дело преостало је да буде постигнуто током владавине његовог наследника. Мануел I Португалски (1469–1521) је дошавши на власт исте године одлучио је да настави тражење морског пута за Индију и опремање експедиције. Онда се неочекивано појавио Васко да Гама. Краљ и његови саветници у Лисабону напетом гледају према афричком јужном рту, који треба само опловити. У бројним извештајима прикупљени су подаци о ветровима, морским струјама њиховој јачини и смеру, заливима и подводним гребенима. После дугог размишљања нову експедицију је краљ одлучио да повери Васку да Гама, његовом дворанину, јер је за тако одговоран и важан задатак по мишљењу краља био потребан човек, који осим наутичког знања, поседује војничку храброст, лукавство трговца и тактичност дипломате. Да води рат и закључује мир. Још у Португалу Васко је заједно са краљем Мануелом означио основне смернице португалске политике на Истоку. Током прве пловидбе Васко је само разрађивао поједине детаље. Одмах је почео брижљиво са припремама. Користио је карте ранијих, нарочито португалских географских истраживача који су пловили дуж обала Африке, преводе арапских и италијанских географских списа, као и путопис италијанског путника и трговца Марка Пола (1254–1324). Васко да Гама је користио таблице коњукције са металним наутичким астролабом²⁴ шпанског астронома Абрахама Закута (1452–1515). Проучио је старе географске карте, арапске и италијанске географске списе. За бродове се користила јака дрвена грађа, да би брод могао одолети јаким олујама на отвореном мору. Нарочито је посветио пажњу снадбевањем поморским справама (звездомер, квадрант, компас и пешчани сат). Бродови су били посебно изграђени за дугу пловидбу. Повећана је размера бродова, уведена четвртаста једра чиме се повећала њихова стабилност и носивост. Бродови су имали више од сто тона.

²⁴ Инструмент је омогућавао морепловцу да одреди положај брода на било ком месту на мору.

Плитак газ бродова је омогућавао улазак у речна ушћа. Бродовима су дали имена по свецима заштитницима Свети Гаврило и Свети Рафаел. Бродом Свети Гаврило је командовао главни заповедник (генерални капетан) флоте Васко да Гама. Перо Аленкуер кормилар, главни кормилар Гонзало Алварез, брат Бартломеео Дијаза писар Дијега Дијаз. Капетан Светог Рафаела је био Васков старији брат Пауло да Гама, кормилар Јован Коимбра (1430/40–?), писар Јован де Са. Никола Коелњо (1460–1504) и кормилар Перо Ескобар су командовали бродом каравелом²⁵ Беријо. Писар на броду је био Алваро да Брага. Капетан Нуњез Гонзалес је командовао теретним бродом за превоз хране. Тај брод је купљен од лисабонског бродовласника Ајреша Кореа. То је била каравела ретонда. Брод Берио је назван по навигатору из Лагоса који је купио брод за снабдевање и имао је 200 тона. Утоварене су залихе хране за три године. Педро Алемквер кормилар Бартломеео Дијаза, који је са њим пловио до Рта добре наде, узет је да би показивао пут до тог рта. У експедицији су учествовали најбољи морнари, међу којима и Бартоломео Дијаз, који је помогао око припремања експедиције и градње јаких бродова који ће одолети јаким ветровима око Рта добре наде. Дијаз је предложио да се повећа величине бродова и да се коса једра замене четвртастим, како би се на рачун покретљивости и брзине повећала њихова стабилност и носивост. Дијаз је конструисао и плићи газ, да би бродови могли да улазе у речна ушћа. Једна каравела којом је управљао Дијаз, требало је да прати Васка Да Гаму до Сенегала. Морнари су били прикупљени из целог португалског приморја. Било је у посади и десетак осуђеника на смрт, прикупљених из затвора ради извршења најопаснијих задатака у новооткривеним земљама. На броду су се налазила два свештеника Перо (Педро) де Ковиља и Жуауан Фигуере и писари Диого Диаш и Алваро де Брага, тумачи Мартин Афонсо Афрички, роб Фернаун Мартинеш и покрштени Јеврејин Жуауан Нуњез. Није познат тачан број учесника у првој пловидни Васка да Гаме, али се сматра да је било између око 160 чланова посаде. Са четири брода, од којих је први био тежак 120, други 100, трећи 50 и четврти 200 тона. Пурпурна застава се лепрша на Гамином броду. На једрима застава са црвеним крстом. У сјајном оклопу и тамном сомотском капуту, опшивеним фламанским чипкама на брод је кренуо заповедник флоте Васко да Гама, а за њим његови официри у блиставим окло-

²⁵Шпан. *carabela*, једрењак из XV и XVI века, који се користио за пловидбу у доба великих географских открића.

пима. Моле се и примају благослов у старој ниској цркви на ушћу реке Тахо, коју је изградио још Хенрик Морепловац. У зори се скупило хиљаде мушкараца, жена и деце на бљештавом пешчаном жалу. Држећи у рукама свеће, пропустише ка бродовима путнике. Код бродова чланови посаде клекнуше, а свештеник им у случају смрти, поделио потпуни опроштај грехова. Била је то највећа и најзначајнија до тада португалска поморска експедиција којој су постављени тешки задаци и вишеструки циљеви. Пронаћи поморски пут за Индију и донети што више зачина, открити нове земље и ставити их под суверенитет португалског владара, успоставити трговачке и дипломатске везе са индијским владарем, ступити у везу са легендарним моћним и богатим хришћанским владаром свештеником Јованом у Етиопији, ширити католицизам и борити се свим средствима против муслимана „неверника“.

Велика експедиција исловљава у суботу 8 јула 1497. године из лисабонског кеја (Белем, 34°43' с. г. ш.) низ реку Тахо (Tagus). У пратњи се налазила и каравела Бартоломеа Дијаза. Он је пловио на најбржој каравели, да би што пре преузео ново португалско насеље Ламина, на обали Гвинеје. Његова задатак је био да предводи експедицију до Гвинеје. Флота је помоћу повољних пасатних ветрова прошли већ 15 јула 1497. године поред Канарских (27°40' с. г. ш., па до Зеленортских острва. Пловили су даље дуж афричке обале до Сијера Леонеа. На 10° с. г. ш. флота је запала у предео буре. Дувао је јак супротан ветар. Тропски ветар кидао је конопце. Бродови су пропуштали воду. Чинило се да је пут за Индију био затворен. Али командант неће посустати ни пред каквим тешкоћама. Обећао је свом владару да ће по сваку цену извршити задатак. Посада се раздвојила у близини екватора. Дијаз је отпловио на исток, а Васко, да би избегао јаке струје у Гвинејском заливу²⁶ скренуо ка југозападу у дубину непознатог мора и у полукружној пловидби препловио 3500 km²⁷. Циљ је оправдавао сва средства. У овој опасној игри улог је био велики. Индија и трговина, владавина над морима, уништење средоземних и арапских конкурената, Венеције и Турске, слава и богатство. У септембру 1497. године бродови су до-

²⁶ У том заливу теку уз обалу Африке ка северу супротне Бенгуелска и Гвинејска струја које веома отежавају пловидбу.

²⁷ Гама је користио огранак јужноекваторијалне атлантске струје која почиње у Гвинејском заливу, као наставак Бенгуелске струје, која тече поред бразилске обале као Бразилска струја, па скреће ка обали Африке.

пловили до крајње југозападне тачке на 750 km од Бразила. Да је Васко да Гама пловио још мало ка западу открио би обале Бразила. Али уместо тога пресекао је јужни део Атлантског океана. После 26 дана пловидбе и пређе-них 6000 km кроз непознате делове мора пред морепловцима се појавио залив 4 новембра 1497. године. Васко да Гама га је назвао Света Јелена. То име носи и данас. Налази се у јужној Африци, између 32 и 33° ј. г. ш. Члан посаде Никола Коелњо је угледао велику планинску реку, а на њеној обали Хотентоте и Бушмане. Тражио је злато, зачине и драго камење и приликом сукоба са црнцима Васко да Гама је рањен у ногу. Посада је 16 новембра 1497. године кренула даље на југ, а онда скренула на североисток, тако да су 20 новембра 1497. године стигли, а 22 новембра 1497. године опловили су Рт бура²⁸ (рт Добре наде, 34'25' ј. г. ш.). Снажан југоисточни ветар и високи таласи спречавали су сваки покушај да оплове Рт. Након надљудских напора посада је савладала Рт добре наде. Угледали су ушће велике реке чије су обале биле стрме, стеновите и неприступачне. То је био данашњи залив Мосел (Пастирски рт). Даље су доспели до залива Делаго (ушће реке Лимпопо²⁹), па посетили 25 новембра 1497. године Саун Браж, мало острво у заливу, где наводе легло морских паса и морских коња. Ту су Португалци први пут видели пингвине, птице величине патке (фотиликано). На бродовима се 25 децембра 1497. године прослављао Божић, па су обалу поред које су пролазили назвали Натал (порт. Божић). Тако се област у Јужноафричкој Републици и данас назива. Португалци су 11 јануара 1498. године приметили ушће мале реке Инфанте и ту наишли на црнце из племена Банту. Црнци (Кафри) су им поклањали бронзане и бакарне наруквике и прстење. На њима је било толико бакра да је Васко да Гама назвао реку где су пристали Рио де Кобре (Бакарна река). Супротне морске струје доста су успоравале кретање бродова. То место Португалци назваше Кабо Корентеж (Рт струја). Приметили су 15 јануара 1498. године реку Килимане, а у њој пуно крокодила и пренос информација бубњевима. Црнкиње са чудним украсима. У прободеним уснама су увучени комади калаја. Северно од Рта добре наде, када је допловио до најудаљенијег места до којег је стигао Дијаз, зауставио се да истовари и спали брод са залихама, што су га јаке олује онеспособиле за пловидбу. Када је флота стигла до крајње

²⁸ Он се лети може опловити из Атлантског у Индијски океан нешто јужније коришћењем западних ветрова, а лети уз копно.

²⁹ Река протиче кроз Мозамбик и улива се у Индијски океан.

тачке до које је допловио Дијаз избила је на броду Бериа побуна. Посада исцрпљена од дугог и напорног путовања сковала је заверу против капетана са намером да га убију, па да се онда врате у домовину. Али завера је била на време откривена. Гама је на превару команданта брода и пилота окувао у ланце и побацао њихове инструменте у океан, да не би могли да се врате у Португал. Јака супротна Агулхасова струја³⁰ дуж источне обале Јужне Африке успоравала је пловидбу флоте, и тек 23 јануара 1498. године Португалци су допловили до ушћа реке Замбези (Мозамбик), која се улива у Мозамбички канал. Наставили су пловили 1300 km на север уз до зада потпуно непознату обалу. Дуж пута су на узвишењима на копну постављали високе камене стубове са португалским грбом и натписом као доказ да су туда прошли и право суверенитета над том територијом.

Даљом пловидбом Португалци схватише да су доспели у нове области где се већ осећао утицај високе арапске цивилизације и назваше то место Река добрих знакова (порт. Рио да Бонш Сигналеж). Португалци 24 фебруара 1498. године напустише реку Килимане и кренуше даље на север, па онда на североисток. Путовање према североистоку пратиле су олује. Чланови посаде су почели да обољевају и умиру од скорбута. Почело се окретати страшно коло смрти. Морнари се савијају у грчевима, десни им отичу, зубно месо труне, зуби се климају и испадају, у устима искачу чиреви. Чини им се да их живе прождиру црви. Загнојених и одузетих ногу морнари храмљу по палуби. Лешеве бацају у море. Осим тога смртоносна клима. Дани су врели и забадају се попут врелих каменчића у лобању. Неколико морнара је оболело и од маларије. Пловећи Мозамбичким каналом између Мадагаскара и афричке источне обале повукла је бродове према југу јака Агулхашка (Мозамбичка) струја³¹. Ипак су успели да се отргну из струје код ушћа Велике рибље реке. Пловили су према екваторској зони. Поново су 1 марта 1498. године угледали мала острва, а онда ушли у Мозамбички залив. Тропску и влажну климу са великом количином влаге морнари су тешко подносили. Пловећи даље дуж обале на север, 7 априла 1498. године угледаше острво и на њему велики град-Момбасу (приморски град у југоисточној Кенији, 4°4' ј.г.ш.). Португалци су први познати Евро-

³⁰ Западни огранак топле југозападне струје Индијског океана, која тече ка југу дуж источних обала Африке (27° до 40° ј.г.ш.).

³¹ Крак екваторијалне струје, који скреће ка југу и пролази око Рта добре наде, па је бродови који се враћају из Индијског океана користе за опловљавање.

пљани који су посетили луку Момбасу (4°03' ј.г.ш.). Ту су Португалци први пут видели кокосове палме. У граду су већином живели муслимани у кућама од глине и крововима од сламе. Гама се плашио преваре и оправдано није веровао лукавим и подмуклим муслиманима. У Мозамбику³² су га Арапи спречавали да се снадбе водом за пиће. Хтели су на превару да побију све чланове посаде и заплене бродове.

Први пут је Васко да Гама испољио окрутност према заробљеницима, које је његово име оцрнело за сва времена. Ипак краљ Мануел је извршио добар избор. Васко је умео да буде суров када је то сматрао за потребно. Али умео је да буде и дарежљив и лажно љубазан и чак великодушан према људима који су му били наклоњени. Добро се служио лажима и сплеткама у постизању својих циљева. Поседовао је све особине конквистадора тога времена. Одлучност, снагу воље и изузетну храброст.

Бродови су допловили 14 априла 1498. године до малог богатог и лепог маварског града Малинди на обали Кеније (3°13' ј.г.ш.). Позлаћени минарети су блистали на сунцу. Ту га приме гостољубиво, па добија помоћ и савезника султана. Индуси су били леви, црномањаста, црнобради и дугокоси људи. Њихова одећа састојала се од мараме обавијене око појаса. Краљ Мелинде је помогао капетану да пронађе искусног водича и кормилара пореклом из индијске државе Гуџарат по имену Ахмед Иби Мајид. Он га превезе преко Арапског мора на исток до Индије за само 23 дана. Ту је Гама подигао камени стуб (порт. *padrao*), који се и данас тамо налази. Португалци дигосе сидра и напустише град 24 априла 1498. године. Бродови кренуше на североисток искористивши почетак дувања југозападног монсуна³³. Бродски прамци секу морске бразде. Палуба је била усијана од велике топлоте. Јако сунце је ударило право у главу. Морнари поново почеше да оболевају и умиру. Посада је угледала поларни звезду. Већ је била испљена од дуге пловидбе и болести. Избила је јака епидемија скорбута близу Мозамбика. Васко да Гама је забринуто мерио дугачким корацима своју кабину, затим је излазио на кљун брода и загледао се у даљину. Пред прамцима његових бродова налази се земља загонетки и обећања. Ускоро

³² Тврђава у Мозамбику саграђена 1503. године била је прво португалско насеље у колонијама.

³³ Сезонски ветрови јужне Азије који дувају са копна на море као североисточни зимски (од новембра до марта), а са мора на копно као југозападни летњи (од маја до септембра) монсун.

ће се испунити готово стогодишња тежња њихове домовине. Плове у сусрет великој ризници Земаљске кугле. У бокове адмиралског брода ударају таласи Индијског океана. Угледали су прво Лакадивска острва³⁴. Посада је 18 маја 1498. године угледала планину Ели, која се налази на Малабарској обали, близу Кананора Метрополи трговине, стецишти где се састају каравеле из Персије, Арабије и афрички једрењаци.

Ту се довози најскупља и најтраженија роба средњег века—ђумбир, цимет, кининова кора, камфор, тамјан, тидорске циметне шипке, амбоински каранфилићи, бандански мушкатни орашчићи, скупочени малабарски бибер, шафран, папар, дијаманти, смарагди, сафири из Индије, бисери из Малаке и Цејлона, лекови, мирисна сандаловина, слонова кост и свила. Трговину вековима контролишу лукави и похлепни Арапи, Турци, Индијци и Млечани. Посредник са Орјентом присваја сву добит. Зачини у Европи достижу цену злата, па то представља и политички проблем, јер се сва роба мора куповати племенитим металима. Најмање 20 руку мора зеленашки да промени индијска роба пре него што дође до Португала и потрошачке руке. Залихе сребра и злата се смањују. Постоји опасност одлива племенитих метала из земље, а то би имало катастрофалне последице. Ту опасност први препознаје Португал, па стаје на чело покрета проналажења морског пута за Индију. Крст се мора клањати полумесецу. Положај Европљана је понижавајући. Ниједном хришћанском броду се не дозвољава пловидба Црвеним морем, тако да сва трговина са Индијом неумољиво иде преко турских и арапских трговаца и руку.

Посада се налази близу индијског пристаништа Каликута³⁵. Флота Васка да Гаме спушта сидро 20 маја 1498. године пред Каликутом (11°15' с.г.ш.), главним стовариштем мирођија, најбогатијим и највећим градом Индије. Бродови Васка да Гаме усидрише се крај индијске обале. Са обале је допирао мирис влажне земље, трулог зеленила и зачина. Пред њима је била Индија циљ дугогодишњих лутања. Морнари угледаше Каликут. Била је то најважнија лука на Малабарској обали. Преко тог града је пролазио огроман део трговине зачинима, који се извозио из Индије. То су џумбир, цимет, каранфилић, шафран. Град се простирао у заливу. Куће разбацане,

³⁴ Налазе се у Арапском мору, 200 до 300 km од индијске државе Керале. Васко да Гама је први Европљанин који их је открио.

³⁵ Данашњи Козхикоде (Kozhikode), град и лука на Малабарској обали у индијској држави Керала.

саграђене од дрвета и покривене палмовим лишћем. Састојао се од трговачког дела града, на брежуљцима су се уздизале џамије украшене уским златним полумесецом. Градске улице су уске и кривудавае. Црква-капелица је саграђена од камена. Свештенци се називају кафи. Дворац Заморина господара Каликута је био окружен белим каменим зидовима, а унутар њега се налазио врт. Низ реку са оне стране града су се пружала пиринчана поља. Португалци су на улицама видели мајмуне и велике слонове на чијим се леђима налазила кућица обојена шареним бојама, као и огромну змију која живи на дрвећу удав или питон.

На улицама бронзани црнобради Индуси са марамом око појаса, дебели Парси, муслимани у белим и зеленим чалмама, жене украшене великим минђушама. Муслиманке замотане од главе до пете у беле и плаве халтине. Витке Индускиње са бакарним прстеновима око чланака и око руку, нагарављене око великих очију. Видели су непознато воће. Улични играчи уз пратњу музике. Калуђер скитница са штапом, звонцетом и просјачком чинијом молио је за милостињу. Живот источњачког града није престајао ни преко ноћи. Чуло се ударање цимбала, звук лаута и глас певачице.

Васко да Гама је примљен на свечани пријем код Заморина (господара морске обале). Био је то човек веома тамне коже, дугачке црне косе. Око бутина је носио мараму украшену рубинима. На руци наруквицу од драгог камења и огроман дијамант, бисерну огрлицу и златан ланац fine израде. Масивне минђуше украшавале су раскошне украсе Заморина. Као посланик португалског краља Мануела Васко му је понудио у своје име пријатељство и трговински савез. Предаје индијском владару дугачко Мануелово писмо. У њему је приказан развој поморства. Изнесена је молба да Саморин љубазно прими поданике одашиљача писма ради успостављања пријатељства, саобраћаја и трговине. Мануел опробава све шаховске потезе политике. Заморину од Каликута прво шаље поклоне и оперира обећањима, а касније претњама. Португалцима је омогућена размена и продаја робе. Дрангулије које је Васко да Гама донео из Португала вређале су их јер су дошли у земљу у којој су се као поклони за замену између богатих и моћних употребљавали злато, драгоцене накит и слонова кост. Гама оснива факторију, али је разарају Мопласи.

На измаку XV века у дворовима Европе одјекује највећа сензација. Лисабон дивља од одушевљења. Црквена звона звоне, мушкарци пуцају, а ракете прскају у вис. Циљ је постигнут. Сан је остварен. Муслимански трговци у Азији очајно се бране. Не желе дати из руку ни трунку своје моћи.

Схватили су да ће појава Португалаца угрозити вековни монопол муслиманских трговаца зачинима. Арапи организују бојкот португалске робе. Сакривају се иза владара Каликута, подмићују његове министре, износе лажи, изнуђују хапшење Васка да Гаме. Арапи наговарају Заморина да убију капетана и све чланове посаде и заплене бродове. Ипак, на основу савета својих министара од тога одустаје. Саморин га пушта на слободу, уз услов да одмах отпутује. Ипак, Португалци ће се вратити. „Драгуљ Индије“ сјаји у португалској круни.

Бродови натоварени зачинима исловише 30 септембра 1498. године ка северу, а онда 20 октобра 1498. године ка северозападу. Флота је прерано напустила Индију, јер још није почео да дува североисточни монсун, тако да су Португалци три и по месеца били препуштени морским таласима, док нису десетковани стигли у луку Малинде. Повратак преко океана је био нарочито тежак. Ветар је слабо дувао. Често је и по неколико дана владала тишина на мору. Од скорбута је умрло на путовању до Индије 33 човека, тако да је остало само њих 60. У даљини угледаше острва Анжеди-ва. Приближише се највећем острву и упловише у залив. Напустише острва 5 октобра 1498. године. Од арапске обале била је јара. Услед недостатка свежег воћа и поврћа појавио се скорбут. Морнари су гледали како море гута њихове другове. Скоро сваке вечери ослобађали су се сандуци. Скорбут покоси вечи део посаде. Португалци су пловили Индијским океаном не видевши обале 89 дана. Тек 2 јануара 1499.године појављују се контуре афричке обале. На 5° с.г.ш. у заливу се појавио Могалиш (2°02' с.г.ш.-Сомалија). Свежа вода је била на измаку. Појавиле су се нове муке-рој инсеката. Бродови су се претворили у пловеће болнице. Допловили су до Малинде 8 јануара 1499. године. Открили су острво Занзибар. Са веома малом посадом било је веома тешко управљати бродовима, па је у том граду спаљен један брод. Од првобитних четири остала су само два. Град који је имао велики значај на путу за Индију. Захваљујући помоћи султана тог града, Португалцима је пошло за руком да пронађу пут до Индије. Неиздржљива врућина, велики трг робова. Напустише Малинди 10 јануара 1499. године и кренуше на југ. Прођоше поред Мозамбика 28 јануара 1499. године и острва Саун Жоржа. Бродови упловише у реку Саун Браж 3 марта 1499. године. Заобилазе Рт добре наде. Плове дуж северозападне обале секући поља жућкастих алги. Каравела доплови на Канарска острва, а 29 августа 1499.године стигоше на једно од Азорских острва-Терсеиру. На том острву у манастиру умире од скорбута Пауло, брат Васка да Гаме. Сахра-

њују га на том острву у манастиру Сао Франциско у граду Ангра до Хероизмо. Пауло је имао је такорећи исте заслуге у откривању Индије. По храбрости и постојаности био је једнак свом брату. Био је то човек благе нарави и један од наомиљенијих људи. Најупадљивија црта у карактеру Васка да Гама је била његова љубав и оданост према свом брату. Васко да Гама, тај гвоздени и сурови човек, тешко је преживљавао смрт свога брата. Вест о открићу Индије први је пренео краљу капетан Артуро Ридригеш. Први је брод Берио увео у лисабонску луку Коелхо 9 јула 1499. године, док је Васко да Гама са својим бродом упловио 18 септембра 1499. године. Учесници прве пловидбе у Индију су на путу провели две године и два месеца. Омалени човек, дуге проседе браде обучен у црно одело због жалости за умрлим братом се кретао кроз гомилу људи окружен морнарима, крмоношима, принчевима по крви, архиепископима, војницима и најугледниим дворјанима. Био је то славни Васко да Гама-човек који је довршио дело које је започео 60 година пре њега Хенрик Морепловац, доспевши до обала Индије путем око Африке. Прешли су 20 000 km за 630 дана, а на отвореном мору провели више од 300 дана. Даљина коју до тада није препловио ниједан истраживач. На једном делу пута 96 дана нису видели копно. Де Гамина експедиција је била вероватно прва већа експедиција која је оболела од скорбута. Од те болести је умрло 60 људи. У Лисабон се вратило само 55 људи, тј. око једне трећине чланова посаде.

Већ за време тријумфалног уласка у Лисабон је добио од краља Мануела племићку титулу дом (господар), чиме је био изједначен са владајућом аристократијом. Краљ је обећао да ће му доделити и поседе. Новац који је добијен за зачине који су донети из Индије далеко је превазилазио трошкове еспедиције. Краљ Манауел наређује да сваке године Васку да Гами исплаћују по хиљаду крусада у злату. Али исплата се вршила нередовно, па му се исплаћује надокнада у пшеници. Одмах по доласку Васка да Гама у Лисабон, у Португалији су почели да припремају нову експедицију за Индију у којој је учествовао и он. Сакупљао је посаду, надгледао грађење и поправку бродова. Радио је као и обично савесно и брижљиво. Бартоломеју Дијазу је поверно да прати флоту од 13 бродова. Вођа експедиције је био португалски истраживач и навигатор Педро Кабрал (1467/68–1520). У посади се налазио и друг Васка да Гама, Никола Коелхо. Од четири брода вратила су се само два, а од 170 његових сапутника, вратило се само око 70 људи. Са путовања су донети разни зачини, али највише (90%) црног бибера. Индија је постала португалска колонија. У Лисабону берза за мирођије бележи

велике добитке, јер је арапско трговачко посредништво уклоњено. Цене мирођијама су драстично смањене.

Нова експедиција је опет поверена Васку да Гами. Десет великих лађа било је скоро припремљено за пловидбу. На брзим каравелама хтео је да се бави гусарењем. Пошло је три ескадре, 800 војника, дворана, рођака и пријатеља Васка да Гаме. Краљ га је унапредио у адмирала Индије, дао је наследну титулу дом његовом брату Ајрешу и титулу дом његовој сестри Тарајжи и одредио Васку де Гами наследну племићку пензију од 300 000 рејса, што је у то време била огромна свота новца. Сачуван је и занимљив попис прихода који су требале да се исплате у виду пензије новом адмиралу Индије. Био је унет десети део од риболова у градовима Синежу и Виљанову да Милфонеш. На исплату ове пензије ишла је трошарина градова Синеж и Саун Тјаго да Касем, а исто тако и посебан краљевски порез на шуме у области Лисабона.

Друга пловидба Васка да Гаме била је, пре свега, ратна гусарска експедиција против муслимана на копну и мору чији су циљеви били освајање и контролисање трговачких путева у Индијском океану, приказивање португалску моћи дуж источне Африке, потписивање уговора са султанима и шеицима који буду на то пристали и терорисање оних који одбију да то ураде. Флота је имала одобрење да може да пљачка арапске бродове у Индијском океану и дуж Малабарске обале. Гама је добио налог да се освети Заморину из Каликута због неправде и издаје према Португалцима. Због тога је и припремио одред од 20 лаких бродова (каравела). Задатак се састојао у уништавању муслиманских бродова. На броду Санта Елена је био капетан Педро де Мендоза. Бродом Бретоа је управљао Жуаун Бадарсаш, а бродом Санта Марта Франциско Морекош. Једном ескадром је командовао његов нећак Естевао да Гама. Ескадра је испловила 10 фебруара 1502. Крајем фебруара флота стиже у Порто Дале на афричку обалу близу Зеленог рта. После шестодневног задржавања флота је напустила афричку обалу и скренула на југозапад. Пловили су преко Атлантског океана, да би заобишли ветрове у Гвинејском заливу. Бродови су препловили цео Атлантски океан и доспели до обала Бразила, па на југ до Рта Санто Агостино. Затим су скренули на исток препловивши опет Атлантски океан и приближили се Рту добре наде. Пловили су споро и то само дању. Али и поред свих мера предострожности Рт бура се опет показа у правом лицу. Шест дана трајала је јака бура. Када се смирила приближише се Рту струја. Почетком јуна флота стиже у Мозамбик, где отпочињу са гусарским на-

падима. Адмирал посла две каравеле под командом Педра Афонса д' Агијара у Софалу. Гради утврђења и факторије³⁶ у Софали и Мозамбику. Нова каравела је послата под командом Франциска Сераа, најбољег пријатеља португалског морепловца Фердинанд Магелана (1480–1521). Сараов задатак је био да брани португалске факторије у Мозамбику и Софали. Једном ескадром је командовао и рођак Васка да Гаме-Естеваун да Гама. Покорио је владара Килве у источној Африци и поразио комбиновану египатско-малабарску флоту у првој поморској битки коју су Европљани водили у Атлантском океану. Васко да Гама је постао сурови гисподар мора. Свуда је захтевао покоровање. Често је добијао нападе садизма. Са непокорнима се обрачунавао смртним казнама и мучењима. Имао је веома напрасит карактер. Пљачкао је, спаљивао и потапао муслиманске и индијске бродове, бомбардовао незаштићене индијске и афричке градове. Жестоко бомбардује Каликут, да казни рацу и заплаши владаре осталих градова. У поморској бици побеђује уједињену арапску и саморинску флоту. Постао је владар Индијског океана и господар прекоморске трговине са Индијом. Тиме је трајно уништено арапско морепловство и прекинути заувек њихови вишевековни трговачки путеви из Индије у Арабију. Насилним путем је скренут нови трговачки поморски пут око Рта добре наде. Бродови кренуше на југ ка острвима Анжедива. Ту су уништили гнездо индијских гусара. Стигли су до пристаништа Батикала. У Кананореу саградише велику факторију. Португалци су стигли коначно у Каликут 30 октобра 1502. године. У Кочину су закључили трговачки уговор о куповини зачина. Адмирал је остављао у Индијском океану осам каравела под командом ујака Васка да Гаме, Висента Содреа (1465–1503)-прву сталну флоту Европљана у источним водама. Содре је био капетан прве португалске поморске патроле у Индијском океану. Имао је задатак да брани у случају опасности португалске факторије и да заплењује маварске бродове. Флота Васка да је Гаме 1 септембра 1503. године упловила у ушће реке Тахо. У Лисабону су већ почели да се осећају резултати открића морског пута за Индију. Град је постао светско пристаниште.

Васко да Гама је донео велики плен, откуп добијен у Килоу, поклоне индијских и афричких владара, краљев удео у имовини која је опљачкана у Индијском океану за време гусарских напада. Бродови адмирала били су пуни зачина, материја за бојење, мирисних материја. Краљ је наредио

³⁶ Трговинско насеље европског предузећа у колонијама.

да адмиралу Индије од 1 јануара 1504. исплаћују сваке године по 400 хиљада рејса пензије. Убрзо после повратка са друге пловидбе оженио се 1501 године са лепом и младом женом из племићке и угледне породице по имену Катарина де Атаиде (око 1470–1532). Са њом је имао шесторо деце. Синове Естевао (1505–1575), Франциско (око 1510–?), Кристовао (око 1516–1542), Алваро (око 1517–?), Педро (око 1490) и ћерку Изабелу (око 1505–?). Гама је учествовао у опремању нове флоте 1505. године године у Индију под заповедништвом португалског истраживача и првог поткраља Индије Франциска Алмеиде (1450–1510). Гама је имао овога пута задатак да одабере и испита опрему флоте. Још на афричкој обали Алмеида је почео да спроводи у дело Гамине планове.

Благо које је Гама стекао у Индији и краљева пензија учинише га веома богатим човеком. Одлучио је да се са женом и шесторо деце привремено настани у Синежу у родитељској кући у пустари на крају града. Касније је почео да гради посебну кућу. Али у марту 1507. године у град стиже краљев благајник и стриц адмирала Жуауан да Гама са писмом и наређењем да престане са градњом куће, напусти град и да се у њега више не враћа. Напустио је Синеж и преселио се у Евору, регион Алентејо саградио дворец и ту остао до краја живота. Дворец је изазивао запањеност свих савременика. На зидовима његовог дворца су биле насликане фигуре индијских животиња и биљака. Сlike слонава, мајмуна и тигрова, силуете палми и платана. По њему је и улица добила назив „Улица обојене куће“ („Rua das casas pintadas“). Живео је раскошним животом. У тај град је долазио и краљ, па су обојица присуствовали пријемима, гозбама и забавама. Ту су се организовали витешки турнири, борбе бикова на којима је Васко да Гама радо присуствовао. Празницима су у његов двор долазили путујући глумци и приређивали представе. У шумовитим падинама планине Сантре су се налазила његова имања, где је одлазио у лов. Адмиралу Индије је 1519. године додељена титула грофа од Видигуеира, названа по истоименом граду и округу Беја (Португал).

После повратка са друге пловидбе 20 година је провео у Португалу живећи мирно и повучено. Био је нека врста краљевог саветника за прекоморске португалске поседе. Гама прати дешавања и занима се разрадом плана даљег освајања Индије. У међувремену неспособност управљача почела је угрожавати положај Португала у Индији. Почело је већ да се осећа безакоње, трулеж и пропадање. Подмићивање, самовоља, убиства, отмице, силовања и проневере. Заповедници и гувернери губе живце у тропском

ваздуху. Због тога му предлаже краљ Јован III (1502–1557) да отплови у Индију и заведе ред и дисциплину. То је била његова трећа и последња пловидба. Овога пута унапређен је за поткраља и шестог адмирала Португалске Индије. Флота је била спремна за полазак. Петнаест бродова, 3000 војника и 200 гардиста. На један од бродова се попео и адмирал. Низак и дебељушкаст старац дуге седе браде. На глави је носио тамно плаву капу и огртач витезова Христовог реда. Тешки мач висио је о појасу. Звездике су сребрне мамузе. Са старим адмиралом ишла су два младића. То су били његови синови дом Естевао и дом Пауло, послуга са сребрним палицама, два пажа са златним ланцима око врата и телохранитељи. У адмираловој пратњи налазили су се најугледнији племићи. Задатак адмирала је био да успостави трајну дисциплину, сузбије корупцију, проневере и безакоње у колонијама. Бродови напустише Португалију 9 априла 1524. године. На броду грофа Видигејра пловио је искусни крмонош Дијего Ботелџо. Бродови су овога пута пловили много брже, јер је пут био познат. Приближили су се обали Мозамбика 14 августа 1524. године. Одатле су пловили ка Мелинди. На пучини је посада 8 септембра 1524. године осетила јак подморски земљотрес. Море се ускомешало и створише се огромни таласи. Бродови се 15 септембра 1524. године приближише Чаулу. То је био први индијски град на путу адмирала. Бродови допловише до Гое 24 септембра 1524. године. Чим је стигао енергичним и строгим мерама у Кочину и Гои³⁷ је покушао да уведе ред. Прво је ухапсио главног кривца гувернера португалске Индије дон Дуарте де Менезеса (пре 1488–после 1539). Шаље га натраг у Португал бродом Кастело. Ускоро је почео да се осећа лоше. Чудан бол у потиљку отежавао му је покрете. На потиљку и врату су се појавили чиреви. Све је теже говорио и често губио свест. Власт је полако измицала из његових малаксалих руку. Позвао је свештеника и почео да диктира тестамент. Када је осетио да му се ближи крај, наредио је свима да изађу из собе. Остаде сам. У загушљивој оморини Кочина обузимала га је језа. У зору 24 децембра 1524. године на католички Божић у Кочину је умро Васко да Гама. Претпоставља се да је узрок смрти маларија или антракс. Сахрањен је у цркви Свети Франсис у Кочину (9°55' с. г. ш.-Индија, Керала), али су његови посмртни остаци 1539. године пренети у Видигуеиру (Португал). У том тренутку португалски поседи су се простирали на све четири стране света. Од Бразила на западу до Молучких острва у Ти-

³⁷ Португалски посед на западној обали Индије (регион Конкан) од 1511. године.

хом океану на истоку и од Лисабона на северу до Рта добре наде у јужном делу Атлантског океана. Лисабон је претворен у један од највећих светских тржишта афричких робова, зачина и тропске робе. Постао је за кратко време један од највећих и најбогатијих градова Европе.

Слика 2. – Путовања Васка да Гаме (Gavazzi, Otkrivanje zemalja, 1939)

Четири године које су прошле између Колумбовог повратка са другог и трећег путовања (1496–1500) биле су од пресудног значаја за историју географских открића. А то је значило да континент који је открио Кристифор Колумбо није била Азија већ нешто друго. Годинама се сматрало да је успешна експедиција Васка да Гаме била много важнија од Колумбове. Откриће поморског пута за Индију је представљало врхунац научних напора које је започео Хенрик Морепловац. Тек се тада долази на замисао о постојању новог континента између Европе и Азије. Гама је постигао оно што је био неостварени циљ великог броја морепловаца пре њега. Први је савладао поморски пут за Индију и открио њене источне обале. Основао је у Индији прве португалске колоније и отворио еру глобалног империјализма Препловио је као први Европљанин више од 30 степени географске ширине уз источну обалу Африке. Откриће Гаме може се сматра-

ти као полазна тачка освајачке прекоокеанске политике Португала. Његовим путовањем први пут је коначно одређен потпун географски облик афричког континента. Први пут је, насупрот теорији александријског географа Птоломеја³⁸ (100–170) о затвореном Индијском океану, утврђено после пловидбе Бартоломеја Дијаза и Васка да Гама да је слободан поморски пут у Индију остварљив. Пловидбом је први пут коначно доказано да Африка нијеспојена са Terra Australis incognita (Аустралијом)-тада непознатим јужним континентом. По имену Агулхашког рта и топла морска струја коју је први описао Васко да Гама на свом првом путовању за Индију добила је име Агулхашка струја. Пловидбом су Европљани открили ветрове монсуне, који су имали велики значај у навигацији. Да могу пловити у Индији за време једног, а враћати се за време другог. Постала је Португалија прва поморска сила света.

Слика 3. – Васко да Гама на новчаници од 500 Ескудоса из 1922.

Васко да Гама је први укинуо вишевековни монопол Арапа, Турака и Млечана у трговини зачинима и источњачком робом. Поред огромне материјалне користи, откриће морског пута за Индију је дало јак подстрек развоју привреде, науке, уметности, географије и астрономије. Створена

³⁸ На његовој карти јужна Африка је спојена са неким измишљеним копном са југоисточном Азијом, а унутар њих је Индијски океан, као неко велико језеро.

је прва трговачка бродска линија новог доба између Лисабона и крајње тачке Гое дугачка 20 000 km. Тежиште трговине и морепловства је са Средоземног мора пренето у Атлантски океан и луке западне Европе. Али феудална Португалија није могла дуго да одржи огромно колонијално царство. Једино је Мозамбик остала најдуже португалска колонија од 1498–1975. године. Сто година после прве пловидба Васка да Гаме у Индијском океану су се појавили холандски бродови и судбина царства је била запечаћена. О првом путовању Васка да Гаме се знало до XIX века веома мало. Тек после 1838. године, када је у Португалу откривен дневник морнара Алуара Велха, који је учествовао на том путовању, разјашњене су многе чињенице.

Слика 4. – Васко да Гама на новчаници од 50 Ескудоса из 1925.

У знак захвалности на славног морепловца подигнути су споменици у Лисабону (Белем), Синежу, Евори (Португал), Макау, Перту, Рту добре наде, Кападу (село у Индији-Керала), статуа Васка да Гаме у заливу Света Јелена, Дурбану (Јужна Африка). Најдужи мост у Лисабону на реци Тахо. Светионик у Момбаси (Кенија), облакодер и тржни центар у Лисабону. Гроб Васка да Гаме се налази у манастиру Свети Јероним (Лисабон). Његовим именом се назива немачки брод крстарица, фудбалски клуб у Рио де Женеиру (Бразил), град и жељезничка станица у Гои (Индија). Портрет Васка да Гаме се налази на новчаницама од 50 и 500 Ескудоса.